

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
САДІВНИЦТВА**

Наталія Андрусак

**ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ
РЕГІОНІВ: НАЦІОНАЛЬНИЙ І МІЖНАРОДНИЙ ВИБІР**

Монографія

Умань
Видавець «Сочінський М. М.»
2024

УДК 332.142.6.01:339.9(043.5)

A66

*Рекомендовано до друку Вченою радою Уманського національного
університету садівництва Міністерства освіти і науки України
(протокол №8 від 11.07.2024 р.)*

Рецензенти:

С. Ю. Соколюк, доктор економічних наук, професор

І. І. Чернега, доктор економічних наук, професор

Андрусяк, Н. О.

A66 Еколого-економічна конкурентоспроможність регіонів:
національний і міжнародний вибір : монографія / Н. О. Андрусяк. –
Умань : Видавець «Сочінський М. М.», 2024. – 301 с.

ISBN 978-966-304-545-0

Монографія присвячена формуванню теоретико-методологічних засад і практичного інструментарію щодо забезпечення еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів в умовах глобалізації. Розглядаються теоретичні й методологічні основи, технології та інструментарій управління, інноваційні пріоритети еколого-економічного розвитку підприємств регіонів України. Видання має стати у пригоді менеджменту підприємств, а також викладачам і студентам закладів вищої освіти.

УДК 332.142.6.01:339.9(043.5)

ISBN 978-966-304-545-0

© Андрусяк Н. О., 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ.....	8
1.1. Дефінітивний вимір та концептуальні основи конкурентоспроможності регіонів в умовах глобалізації.....	8
1.2. Екологічний складник конкурентоспроможності в контексті економічного розвитку регіонів України.....	28
1.3. Світовий досвід управління еколого-економічною конкурентоспроможністю регіонів: еволюція теоретичного осмислення.....	46
Висновки до розділу 1.....	67
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ.....	70
2.1. Методологічні підходи до оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів.....	70
2.2. Методичний інструментарій комплексної діагностики еколого- економічної конкурентоспроможності регіонів.....	88
2.3. Розроблення методичних засад проведення комплексної діагностики і контент-аналізу еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів України.....	112
Висновки до розділу 2.....	126
РОЗДІЛ 3. СТАНОВЛЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕВАГ КОНКУРЕНТНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ.....	129
3.1. Вектори формування еколого-економічних конкурентних переваг регіонів під впливом глобалізаційних процесів.....	129
3.2. Комплексна діагностика та моніторинг ефективності реалізації еколого-економічних конкурентних переваг регіонів України.....	150

3.3. Моделювання процесу формування та реалізації еколого-економічних конкурентних переваг Черкаського регіону.....	171
Висновки до розділу 3.....	189
РОЗДІЛ 4. СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В ГЛОБАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ.....	193
4.1. Пріоритетні напрями ефективності розвитку еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів в глобалізованому світі.....	193
4.2. Нові виклики, зміна підходів і тенденцій у забезпеченні еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів України.....	216
4.3. Особливості інституціонального вектору розвитку системи управління еколого-економічною конкурентоспроможністю на регіональному рівні.....	240
Висновки до розділу 4.....	258
ВИСНОВКИ.....	261
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	268
ДОДАТКИ.....	291

ПЕРЕДМОВА

Розвиток в Україні регіональної економіки за умов посилення міжрегіональної, національної та світової конкуренції стимулює активну наукову зацікавленість. Дослідники активно висвітлюють потреби екологічного розвитку бізнесу та підприємництва, переходу на європейські стандарти, формування конкурентоспроможності регіонів нового типу, орієнтованої на адаптацію структури до потреб ринкового середовища території, визнання та впровадження критеріїв екологічної ефективності ринків й ринкової інфраструктури, неповторності й унікальності регіональних господарських комплексів.

Потреба економічної та соціальної ефективності ринкових змін загострює актуальність проблем їхньої відповідності інформаційному прогресу, еколого-економічним викликам розвитку виробничого, господарського, інвестиційно-інноваційного та іншого потенціалу регіону, нарощення темпів інтеграційних перетворень.

Дослідження конкуренції на рівні регіонів набуває актуальності з позиції таких явищ та процесів, як глобалізація, євроінтеграція, інформаційна прозорість діяльності суб'єктів господарювання, кластеризація, розвиток системи управління, інституційна структура регіонального менеджменту та ін. Набуває оновленого значення спрямованість діагностики та моніторингу ринкового середовища в світовий економічний прогрес, розроблення регіональних і державних стратегій, програм, планів, прогнозів.

Проблеми, викликані ринковими змінами, співзвучні з питаннями трансформації конкурентоспроможності економічних процесів, а саме: стимулювання розвитку регіональної економіки через корегування визначених пріоритетів управління; підтримка малого й середнього бізнесу через децентралізацію економіки; водночас з інтересами бізнесу визнання еколого-економічних інтересів населення регіонів; потреба у формуванні й

розвитку нової архітектури ринків, центром якої є інформаційний ринок та його еколого-економічна спрямованість.

Пропоноване дослідження присвячено висвітленню:

- теоретичних основ еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів у світлі глобальних екологічних проблем;
- методології оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів;
- еколого-економічних конкурентних переваг формування вектора розвитку регіонів;
- стратегічних пріоритетів еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів України у світлі глобальних викликів;
- розвитку сучасних механізмів управління еколого-економічною конкурентоспроможністю регіонів.

У монографії використано комплексний підхід до визначення пріоритетів еколого-економічної конкурентоспроможності розвитку регіонів з урахуванням напряму світових змін та прогресивних тенденцій. Особливу увагу приділено питанням стимулювання еколого-економічної конкурентоспроможності країни, регіону, підприємства; адаптаційному урахуванню ринкових тенденцій виробництва і підприємництва на рівні території; обґрунтуванню концептуальних основ для визначення перспектив економічних трансформацій.

У процесі дослідження обґрунтовано алгоритм процедури діагностики, що припускає виконання аналізу за широким переліком показників та запропоновано апарат проведення діагностики і прогнозування, побудований із використанням індикаторно-індексного методу. Розрахунок показників – складників еколого-економічної конкурентоспроможності за регіонами – дозволив побудувати алгоритм діагностування еколого-економічної

конкурентоспроможності регіонів, перевагою якого є його адаптованість для цілей моделювання подальшого розвитку еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів.

Удосконалені складники механізму управління еколого-економічною конкурентоспроможністю на основі оперативного, тактичного, стратегічного рівнів, дозволити обґрунтувати важливість дослідження управління еколого-економічною конкурентоспроможністю через механізм її формування і використання, де важлива роль відводиться передумовам. Поряд із цим методичний інструментарій проведення комплексної діагностики еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів ґрунтується на основі поєднання інструментів аналізу та синтезу, що надає можливість реалізувати процес діагностики для виявлення регіональних проблем й моделювання подальшого розвитку регіонів з метою підвищення їх еколого-економічної конкурентоспроможності.

Методичний апарат комплексної діагностики ефективності реалізації еколого-економічних конкурентних переваг регіонів України, запропонований у монографії, базується на трирівневій структурі інтегрального показника еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів, який дозволяє враховувати еколого-економічні конкурентні переваги кожного окремого регіону.

Монографія формує системний європейський погляд на еколого-економічну конкурентоспроможність регіонів України, висвітлює особливості їх розвитку, що демонструють наявний потенціал, а також стримують рух інтеграційних процесів.

РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ

1.1. Дефінітивний вимір та концептуальні основи конкурентоспроможності регіонів в умовах глобалізації

Розвиток економічної системи на кожному етапі здійснюється під впливом комплексу чинників і явищ, які є наслідком розвитку або виникають у процесі їх поєднання. Деякі явища набувають масовості й довгостроковості й згодом стають новими економічними тенденціями та створюють вектор, за яким надалі розвивається економічна система. До таких явищ належить глобалізація, яка породжує безліч складних процесів у всіх сферах розвитку держави. Глобалізаційні процеси здійснюють визначальний вплив на розвиток держав світу, сфер бізнесу, галузей господарювання, формуючи вектори руху економік окремих країн та їхніх регіонів, змінюючи вже сформовані тенденції та визначаючи нові пріоритети. Під впливом глобалізації посилюється вплив окремих держав на світовий економічний розвиток, відбувається створення світових домінант, стандартів, критеріїв, які змінюються відповідно до етапів глобалізації. Ці тенденції дотичні до всіх сфер діяльності, ринків, культурно-соціальних та інших аспектів розвитку держав та регіонів, але їхня реакція на глобалізацію через наявні відмінності виявляється по-різному.

Глобалізація зумовлює зміни в соціальних інститутах сучасної цивілізації: змінюється роль держави, цінності свободи та демократії, відбуваються зміни ціннісно-нормативної системи суспільства. Людина в

глобальному світі перебуває в постійному пошуку ціннісних орієнтації, парадигм, які допоможуть реалізуватися в глобальному світі [1].

Ставлення до глобалізації дослідників, політиків, практиків є складним і неоднозначним, як саме явище, що пов'язане з різними об'єктами дослідження та поглядами на причини, перебіг, наслідки глобалізаційних процесів. Глобалізація сприяє розвитку успішних країн, а слаборозвиненим країнам при цьому відведено роль аутсайдерів. Глобалізаційні процеси змінюють пріоритети та важливість економічних проблем: розв'язання старих проблем втрачає актуальність; виникають нові проблеми, основними з яких є поляризація суспільства й диференціація світової економіки. Такі зміни по-різному впливають на прибуток компаній: більш потужні з них, диференційовані та інноваційно активні, зміцнюють свої позиції, збільшують прибуток. Вони, швидко пристосовуючись до нових динамічних умов та маючи можливість обирати джерела сировини, розвивають нові види діяльності й виробництва, опановують нові ринки. Створюючи мережі власних філій, великі підприємства забезпечують собі гнучкість та вплив на ринку.

Теорію глобалізації обґрунтовано й розвинено в наукових працях У. Бека, З. Баумана, І. Валлерстайна, В. Воловика, В. Воронкової, Е. Гідденса, Г. Колодка, К. Лейна, В. Ляха, М. Надольного, М. Степика, І. Степаненка, Е. Тоффлера, У. Робертсона, В. Табачковського, М. Уотерса, В. Шинкарука та ін.

У пострадянському просторі глобалізація стала спеціальним об'єктом досліджень В. Андрущенко, О. Білоруса, М. Делягіна, В. Іноземцева, В. Коллонтай, В. Кузнецова, М. Михальченка, А. Нездолі, О. Мозгового, О. Панаріна, М. Сазонова, А. Чухна, Ю. Шишкова.

Незважаючи на наявні дослідження глобалізації, її причин, наслідків, особливостей відображення на процесах різних сфер країн, багато аспектів цього явища залишається теоретично неопрацьованими. Ураховуючи

динамічність економічних процесів, їх посилення під впливом глобалізації, особливості перебігу глобалізаційних процесів, актуальність цього явища та його виявів залишається високою.

У 60-х рр. XX ст. феномен глобалізації використано для опису процесів екології та технологічних наук. «Постмодернізмом», «постіндустріальною епохою», «техноглобалізмом», «епохою інформаційної революції» називали процеси, пов'язані з глобалізацією [2]. Термін «глобалізація» у 1985 р. увів американський соціолог Р. Робертсон, використавши для позначення зростання взаємної залежності між країнами, явищами, процесами, ринками. Процес глобалізації набув стрімкого поширення в кінці 80-х роках XX ст. і на початку XXI ст. набув потужності у світовому масштабі.

Загалом ставлення дослідників до використання терміну «глобалізація» неоднозначне, що дає підстави виокремити кілька підходів: економічний аспект, формування відкритого інформаційного простору, активне формування та поширення визначених світовою спільнотою стандартів у галузях економіки та суспільного життя, питання, пов'язані з соціально-культурним розвитком, тощо.

Ми погоджуємося з вагомим впливом інформаційного чинника на розвиток глобалізаційних процесів і вважаємо, що інформаційна революція, якщо не спричинила їхню появу, то пришвидшила й суттєво посилила. Єдине інформаційне середовище є новітньою платформою для поєднання та відображення політичних, економічних, соціальних, культурних тенденцій суспільства країн та їхніх регіонів. На перебіг цих процесів суттєво впливає рівень розвитку (поширеність, потужність, швидкість зміни) інформаційного простору – надзвичайно важливого важеля впливу та особливої складової світового економічного простору, що охоплює національний та регіональний простір, формує громадську думку, визначає критерії розвитку бізнесу. Глобалізація спричиняє розширення й розповсюдження інформаційного простору, забезпечуючи поширення інформації та знань у підприємницькому

середовищі. Це стимулює синергетичний ефект інновацій і є основою якісно нового типу технологічного та господарського устрою, умовою створення й підтримки середовища генерації знань, що забезпечує довгострокову конкурентоспроможність окремих секторів світової економіки [3, с. 99].

Протягом останніх десятиліть фахівці виокремили джерела глобалізації [4], до яких належить науково-технічний і технологічний прогрес, який забезпечив скорочення витрат (комунікаційних, транспортних, на обробку, зберігання й використання інформації). Інтернет та електронна пошта суттєво збільшили можливості всіх компаній та посприяли вийти за межі місцевих ринків на міжрегіональний, національний та світовий рівні. Лібералізацію торгівлі та інші форми економічної лібералізації називають другим джерелом глобалізації та умовою, яка забезпечила вільну торгівлю на світовому рівні. Зниження тарифів у світовій економіці та ліквідація багатьох торговельних бар'єрів сприяли зміцненню потоків капіталу, їхньому розширенню та створенню нових факторів виробництва.

Основними ознаками глобалізації є зміна соціально-культурного складника, що втілюється в послабленні соціальних зв'язків, ролі традицій у житті суспільства, подоланні територіальних меж, сприяє мобільності населення та посиленню міграційних процесів. З одного боку, глобалізація, як процес об'єднання різних форм діяльності людства, є втіленням ідеї інтеграції різних сфер господарювання та населення світу в одну велику родину, з іншого – це боротьба учасників економічних відносин за природні та інші ресурси, за право інформувати світову спільноту про висококонкурентні позиції країн-лідерів економічного розвитку, їхні можливості та стандарти. Стандартами для країн, їхнього населення та суб'єктів економічної діяльності є екологічні, що пояснюється розповсюдженням та поширенням екологічних проблем за межі регіональних та державних кордонів. Посилення етнічних конфліктів та неприйняття глобалізації властиве націоналістам, тому що націоналізм полягає в

ідентифікації індивіда з нацією або з певною державою. Глобалізація ж призводить до особистої ідентифікації з глобальним суспільством і не потребує особистої ідентифікації з певною державою [5].

У науковій літературі немає єдиної думки інтерпретації наслідків глобалізації. Єдиний економічний світ інтерпретує глобалізацію як явище, яке передбачає єдину світову економіку та сприяє втраті розмаїття держав, регіонів, традицій ведення бізнесу. Глобалізація формує також цілісну систему суб'єктів економіки, зв'язки між якими мають специфічні властивості, є гнучкими та зміцнюючими для складників системи.

Дослідники одностайні в тому, що ядром економічної глобалізації є фінансова глобалізація, яку спричинює функціонування світових фінансових ринків. Зі свого боку основним чинником формування світового фінансового ринку у світовій економіці став процес глобалізації. Крім того, з'явилися нові інформаційні технології, відбулася зміна умов діяльності фінансових інститутів у зв'язку з дерегулюванням банківської діяльності, поява і розвиток нових інструментів фінансового ринку здебільшого на основі механізмів хеджування та управління ризиками [3, с. 100].

Для вичерпності характеристики глобалізації прокоментуємо дефініцію цього поняття в зарубіжній і вітчизняній науці. Наприклад, американський дослідник Т. Фридман трактує глобалізацію як «швидку і постійну інтеграцію ринків, націй-держав та технологій, що дозволяє індивідам, корпораціям та націям-державам досягати будь-якої точки світу швидко, далі, глибше та дешевше, ніж коли б це ні було раніше» [6]. Т. Левітт вважає, що глобалізація – це феномен поглинання та злиття ринків окремих продуктів чи послуг, які виробляються транс-національними корпораціями [7]. За визначенням американського професора М. Інтріллігейтора, глобалізація – «значне розширення світової торгівлі й усіх видів обміну в міжнародній економіці за умови вираженої тенденції до все більшої відкритості, інтегрованості й відсутності кордонів». А. Ельянов кваліфікує

глобалізацію як «диверсифікацію, розширення, поглиблення та ущільнення всієї системи транснаціональних господарських і культурних зв'язків, яке надає їм загальнопланетарний, глобальний вимір». Ці дві дефініції констатують ринкові складові глобалізації, характерні для сфери обміну, інші – висвітлюють її довгострокові наслідки для суспільства, держави, регіонів. До загальних трактувань глобалізації належать також ті, які відображають наслідки для країн та їхньої економіки. Так, Е. Гідденс визначає глобалізацію «як розширення світових зв'язків, які з'єднують віддалені регіони» [8], а Д. Хелд вважає, що «глобалізація означає політичну всесвітність наслідків економічної й соціальної діяльності» [9, с. 23–26]. За У. Беком – це феномен виникнення єдиного загальнопланетного фінансового, інформаційного і виробничо-технологічного господарства. Німецькі економісти Х. Зіберт й Х. Клодт тлумачать глобалізацію як процес трансформації розрізнених національних господарств в інтегровану глобальну економіку [10].

Глобалізація фактично є взаємопроникненням, взаємопереплетенням економік окремих країн світу. Економічні процеси однієї країни через відображення в розвинених інформаційних технологіях, які представляють весь світ як єдине ціле, відображаються в аналогічних процесах інших країн. Проблема виявів глобалізації імппульсує поділ глобальної структури: 1) «перший світ» – привілейований і домінуючий; 2) «другий світ» – класичні цивілізації Ісламу, Індії та Далекого Сходу, що здатні чинити опір глобалізації; 3) «новий третій світ» – країни й території, де підірвані соціокультурна структура та державність, зростає фрагментація на окремі спільноти та клани, які змагаються за власні інтереси. Особливості розвитку цього «нового третього світу» властиві практично всім країнам пострадянського простору [11].

У наукових працях запропоновано різні аспекти осмислення глобалізації, зацентровано на її зв'язку з інформаційною революцією й впливом на розвиток світової економіки, ринків, транспортних та інших

систем. На цих складових, пов'язуючи їх із глобалізацією, зосереджують увагу багато науковців, які вбачають глобалізаційний вплив у обізі капіталу, рухові робочої сили, зміні конкурентоспроможності економік та окремих суб'єктів господарювання. Так, економічна глобалізація за визначенням Е. Кочетова є «процесом відтворювальної трансформації національних економік і їхніх структур господарювання, капіталу, цінних паперів, товарів, послуг, робочої сили, за якої світову економіку досліджують не просто як сукупність національних економік, фінансових, валютних, правових, інформаційних систем, а як цілісну, єдину гео економічну (геофінансову) популяцію (простір), що функціонує за своїми законами». Ф. Зінов'єв, В. Реутова стверджують, що «у процесі глобалізації формується і розвивається єдиний світовий економічний (переважно фінансовий) та інформаційний простір, який забезпечує прискорення оборотності капіталу і впровадження нових ідей». В. Базилевич наголошує, що глобалізація є процесом докорінної трансформації світового співтовариства у відкриту цілісну систему соціально-культурних, фінансово-економічних, інформаційно-технологічних, суспільно-політичних взаємозв'язків й взаємозалежностей [12, с. 585]. Як наголошує В. Дубницький «Глобалізація – це процес підвищення ступеня інтернаціоналізації й інтеграції світової економіки, який здійснюється у трьох напрямках: за допомогою розвитку світової торгівлі товарами, послугами, об'єктами інтелектуальної власності; завдяки міжнародному поширенню новітніх технологій (інформаційних, комунікативних та ін.); за допомогою активізації руху факторів виробництва (транснаціоналізація капіталу, інформації, робочої сили)» [13].

Суперечливість глобалізації як масштабного, усеосяжного світового явища – у позитивних та негативних наслідках, які спостерігаємо на світовому, національному рівнях окремих держав та їх регіонах. Так, до позитивних наслідків зараховують стимулювання науково-технічного прогресу, розвиток сфери технологій, поглиблення спеціалізації, прозорість

ринку та правил ведення бізнесу. До негативних – світові фінансові кризи, безконтрольний рух капіталів, для підприємств – складність формування власної траєкторії розвитку, потребу відповідати стандартам, залежність від світових валют тощо. Наслідки глобалізації, поєднуючись у розвиткові економічної системи, формують кумулятивний ефект, який посилює нестабільність економіки, розшарування й диференціацію господарського простору, особливо тих країн, що розвиваються. Це відбувається тому, що ці країни, зокрема наша держава та її регіони, не встигають пристосовуватися до швидких і різких змін світових вимог економічного розвитку. Наслідком є низка екологічних, політичних, соціальних проблем, зростання соціальної та регіональної нерівності та зниження економічної безпеки. Економічне середовище, що формується під впливом глобалізації, посилює взаємозалежність суб'єктів господарювання, оскільки вони вимушені розвиватися відповідно до визначених спільних принципів та правил.

Адаптація економічних систем держав до нових суперечливих умов глобалізації світової економіки відбувається через їхні регіони, де зміни в суспільній свідомості, інститутах інфраструктури, відмова від стереотипів економічної поведінки суб'єктів господарювання дає їм шанс функціонувати за нових умов. Змінюється роль держави, яка покликана забезпечити сприятливі умови для діяльності учасників регіональних економічних відносин, а також гнучкість та стратегічне маневрування в глобалізаційній економічній системі (рис. 1.1).

Саме тому для регіональної економіки отримувати користь від цих процесів та розвиватися – це вміти забезпечити відповідність основних ринкових процесів та категорій. До таких обов'язкових вимог відповідності зараховуємо насамперед конкурентоспроможність. Саме це поняття засвідчує відповідність підприємства, галузі, регіону, країни, новим ринково-економічним умовам господарювання.

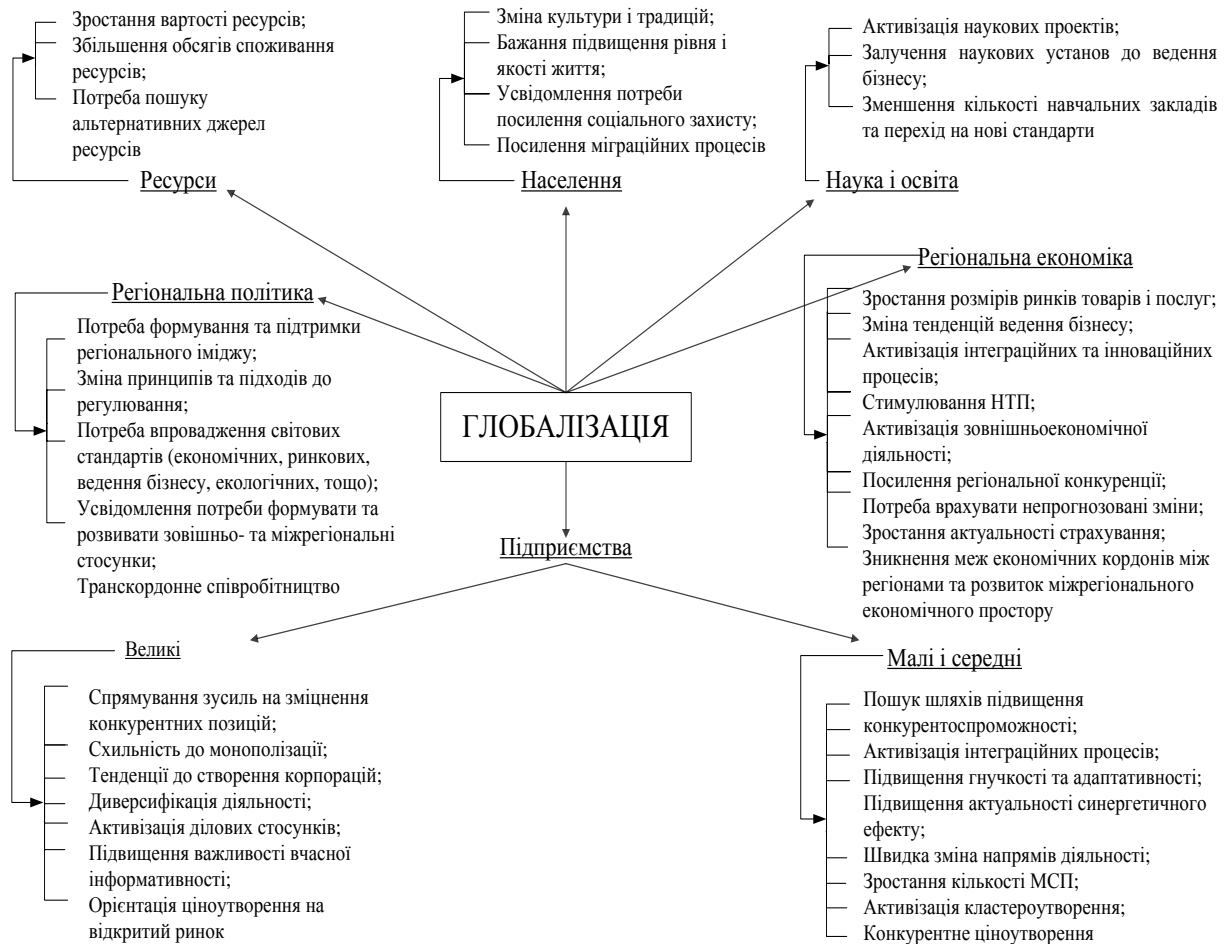

Рис. 1.1. Вплив глобалізації на регіональну економіку

Джерело: розробила авторка

Очевидно, що регіон, який є платформою для підприємницької діяльності, розвитку галузей, інноваційно-інвестиційних процесів, втілення науково-технічних ініціатив, зокрема, формування власної екологічної системи, є першоджерелом конкурентоспроможності [14].

Однозначного витлумачення конкурентоспроможності немає. Уважаємо коректною її диференціацію за масштабами: національна економіка, регіональна, підприємство.

Конкурентоспроможність національної економіки – науковці та дослідники розглядають як рівень ефективності функціонування інститутів та урядової політики країни, які мають довгострокову ціль – відповідність темпам, напрямам зростання економіки у світовому масштабі. В. Андріанов зауважив, що сам по собі показник конкурентоспроможності національної

економіки – показник багатоаспектний, оскільки він поєднує конкурентоспроможність усіх учасників та їх товарів, які беруть участь в ринкових процесах, а також описує в світових масштабах відповідну позицію кожної країни.

Прокоментуємо дефініції категорії «конкурентоспроможність», які суттєво різняться, що зумовлено такими чинниками: по-перше, конкурентоспроможність суб'єкта господарювання та конкурентоспроможність товарів – це різні поняття, хоча вони мають спільний вияв. По-друге, конкурентоспроможність різна за масштабами: на рівні підприємств, галузей, регіонів, держав тощо. Ця категорія має інші властивості, демонструє інші ознаки, якості та принципи. По-третє, не всі поняття, пов'язані з конкурентоспроможністю, є похідними однієї категорії, наприклад, конкурентна позиція й конкурентний рівень, конкурентний статус і конкурентна продукція. Тому конкурентоспроможність варто аналізувати як вияв розвитку об'єкта економічних відносин і не відокремлено від об'єкта, а в тісному зв'язку з ним, про що неодноразово наголошували науковці. Що стосується конкурентоспроможності підприємства, то є достатньо трактувань цієї категорії, щоб окреслити її критерії.

М. Книш, С. Ожегов, П. Забелін, М. Моїсеєва вважають, що конкурентоспроможність – це здатність приносити прибуток на вкладений капітал та витримувати конкуренцію в короткостроковому періоді не нижче заданої [15]. Конкурентоспроможність товару або продукції В. Грошев, А. Кредісов, О. Андрєєва, В. Швець, Б. Райзберг диференціюють як ознаку або оцінену споживачем властивість ефективно задовольнити потреби клієнта (споживача) [16]. І. Піддубний й А. Піддубна конкурентоспроможністю називають потенційну або реалізовану здатність економічного суб'єкта до функціонування в релевантному зовнішньому середовищі, яке ґрунтується на конкурентних перевагах і відображає його позицію до конкурентів [17]. М. Єрмолов стверджує, що

конкурентоспроможність – це відносна характеристика, здатна відображати відмінності в процесі розвитку певного виробника від виробника-конкурента як за ступенем задоволення своїми товарами, так і за ефективністю виробничої діяльності [18].

Глобалізація здійснює вплив на будь-який об'єкт та вияв його конкурентоспроможності. Сила й напрям цього впливу залежать від просторової складової, коли конкурентоспроможність підприємства визначається в межах конкретного ринку в певний проміжок часу.

Простежимо зміст поняття «конкурентоспроможність економіки регіону», складність і багатоаспектність якого зумовлена ринковими відносинами та світовою глобалізацією, оскільки конкурентоспроможність регіональної економіки в умовах ізоляції країни втрачає сенс. Конкурентоспроможність є синтезом багатьох економічних категорій. Часто її інтерпретують як – позицію країни чи виробника на ринку, що зумовлена сукупністю чинників, зокрема, соціальними, культурними, економічними, екологічними тощо чинниками. У відкритій економіці конкурентоспроможність виступає здатністю до протидії конкуренції та її тискові на риках усіх рівнів [19].

Конкурентоспроможність регіону також часто тлумачать «... як здатність створювати умови на внутрішніх і зовнішніх ринках». М. Портер – основоположник теорії конкурентоспроможності – стверджував, що конкурують не регіони, а окремі компанії чи кластери компаній, але водночас конкурентоспроможність може бути властива «...меншим, ніж країна, політичним чи географічним одиницям», а регіональним чинникам належить особлива роль. До таких чинників М. Портер зараховує географічний, обґрунтовуючи складність конкурування між віддаленими суб'єктами господарювання. Не зовсім доречною вважаємо цю позицією, оскільки вона не відповідає глобалізаційній економіці, адже очевидно, що наслідки

глобалізації виводять конкурентоспроможність регіонів на новий рівень та підвищують актуальність її дослідження.

В. Безугла конкурентоспроможністю регіону називає здатність регіональної системи до управління своїми конкурентними перевагами, раціонального й ефективного розміщення продуктивних сил для забезпечення стійкого фінансового та економічного становища, одержання максимальної вигоди, задоволення об'єктивних і суб'єктивних потреб за умов самостійності та самофінансування в межах чинного законодавства [20].

Багато дослідників пов'язує регіональну конкурентоспроможність із забезпеченням розвитку регіональної економіки, благополуччям населення регіону, ефективним використанням ресурсів і використанням якісних факторів виробництва. Економіка регіону може бути конкурентоспроможна лише за умови вчасного формування нових конкурентних переваг, які сприяють економічному зростанню.

У міжнародному Інституті розвитку менеджменту (IMD-Lausanne) регіональну конкурентоспроможність визначено за її пріоритетною характеристикою – інноваційною, тобто це – здатність бути готовим і перемогти у інноваційному змаганні між окремими підприємствами, їх об'єднаннями й територіями. Основна мета конкуренції – зростання економіки та забезпечення якісними товарами і послугами населення [21].

Ураховуючи підходи до вивчення природи конкурентоспроможності регіону та опису її особливостей, наукове осмислення розуміння цієї категорії, констатуємо:

1) однозначного витлумачення категорії не існує, натомість дослідники акцентують увагу на наявності конкурентних переваг, але не вказують на перелік і критерії вибору;

2) поняття «конкурентоспроможність регіону» часто ототожнюють із «конкурентоспроможністю галузі та підприємства», що не відповідає

реальній ситуації та спотворює бачення сутності, результатів дослідження та перспектив розвитку конкурентоспроможності регіону;

3) конкурентоспроможність регіону безпосередньо пов'язана із економічним складником, що має абсолютну перевагу, інші складники (екологічний, ресурсний, стратегічний тощо) враховують як дотичні до основного поняття;

4) досліджуючи конкурентоспроможність регіону, не враховують потенціал, його складові, чинники впливу та роль у розвитку регіональної економіки.

Регіональна конкурентоспроможність – комплексне поняття, його місткість залежить від виявів глобалізації та її наслідків для територіальної економіки. З огляду на прокоментовані дефініції, окреслимо семантичне поле терміна «конкурентоспроможність регіону – це комплексна набута здатність економічної системи локального рівня забезпечити в наявних умовах та прогнозованій перспективі низку регіональних переваг, що створюють передумови для формування вектора розвитку регіональної економічної архітектури для досягнення й утримання пріоритетних ринкових позицій її складових.

Цей вектор економічного розвитку пов'язаний із завданнями, які є обов'язковими для забезпечення розвитку територіальної економіки та її конкурентоспроможності:

- узгодження інтересів регіональної і національної економіки;
- зниження диференціації між рівнями економічного розвитку регіонів;
- упровадження екологічних стандартів та зниження навантаження на навколишнє природне середовище;
- стимулювання міжрегіонального співробітництва, зокрема спільного освоєння ресурсів;
- усебічне обґрунтування стратегії розвитку регіону;
- зниження темпів міграції населення;

- підвищення інвестиційної привабливості регіону, зокрема використання нових технологій фінансування інвестицій;
- активізація інноваційної діяльності;
- стимулювання програм регіонального розвитку через диверсифіковані джерела.

Забезпечення конкурентоспроможності – складний процес, який залежить від багатьох чинників. Конкурентні позиції підприємства, галузі, регіону досягаються не водночас, але за період, коли активізація політики забезпечує результативність на відповідному рівні. Конкурентоспроможність регіону – відносне поняття, яке має власне, специфічне значення для регіону, країни, конкурентів, інвесторів, зовнішніх ринків (рис. 1.2). Критерії наслідку розвитку регіональної економічної системи різні для всіх складових і залежать від того, які пріоритети (явища, процеси та їх наслідки) покладено в основу поняття конкурентоспроможності.

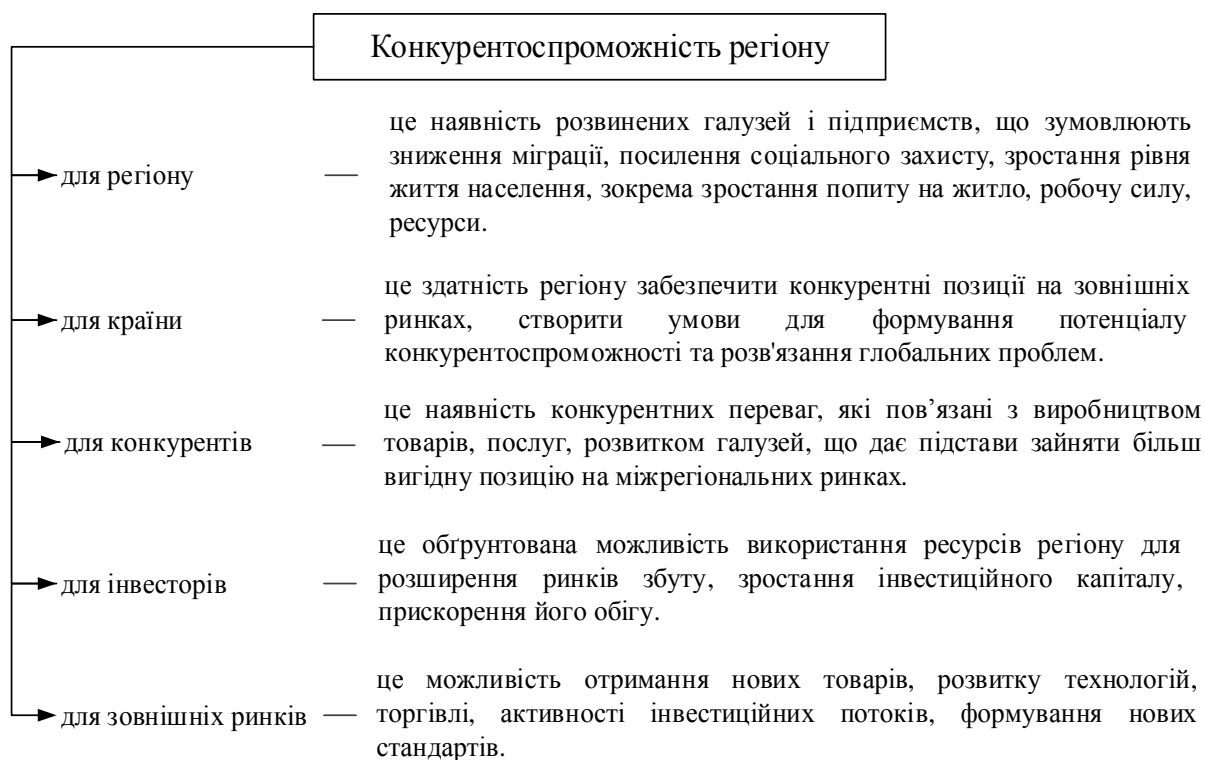

Рис. 1.2. Сутність конкурентоспроможності регіону для учасників економічної системи

Джерело: розробила авторка

Отже, поняття конкурентоспроможності регіону – це результат комплексу зусиль, констатація результату. Передумовами є внутрішньо та зовнішньорегіональні, або зовнішні й внутрішні передумови конкурентоспроможності регіону.

До зовнішніх передумов конкурентоспроможності регіону зараховуємо:

- 1) вплив світових тенденцій та глобалізаційних процесів;
- 2) політику держави щодо функціонування ринків, стратегічних галузей, монополій та ін;
- 3) законодавчі основи (внутрішньо та зовнішньоекономічні) відносин;
- 4) політико-економічне становище країни;
- 5) стан та швидкість розвитку міжрегіонального економічного простору.

Внутрішніми передумовами конкурентоспроможності регіону є:

- 1) стан розвитку реальної економіки в регіоні;
- 2) конкурентні позиції підприємств регіону;
- 3) стан інвестиційно-інноваційної активності (зокрема розвиток науки);
- 4) специфіка, імідж регіону на міжрегіональному ринку;
- 5) традиції застосування нових технологій;
- 6) розвиток інформаційного ринку;
- 7) розвиток туристичного бізнесу в регіоні;
- 8) географічно-ресурсна специфіка;
- 9) участь регіону в проектах (локальний, світовий рівні).

Змістове наповнення поняття конкурентоспроможності зумовлює його багатогранність та складність саме на рівні регіону. Окремі регіональні характеристики безпосередньо пов'язані з чинниками, які формують конкурентоспроможність території та впливають на неї, як-от:

- єдність екологічного та соціально-економічного розвитку;

- єдність і системність інтересів реальної економіки;
- формування та зміцнення кооперативних зв'язків між підприємствами регіону;
- організація виробництва, достатнього для задоволення попиту інших регіонів;
- єдиний напрям розвитку виробничої, економічної та соціальної інфраструктур;
- єдність соціальної, економічної, ресурсної та екологічної систем;
- відтворення умов для розвитку населення території.

Ці ознаки впливають на конкурентоспроможність регіону, яка є не лише сукупністю конкурентоспроможностей складових архітектури регіональної економіки, хоча і ґрунтується на їх основі. Саме через розмаїття складових та їхніх зв'язків формуються різні види конкурентоспроможності, взаємопов'язані та взаємовпливові (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Види конкурентоспроможності регіону

Джерело: розробила авторка

Властивостями конкурентоспроможності регіону в умовах глобалізації, на думку О. Романка, є цілеспрямованість, складність, подільність, цілісність, різноманітність, структурованість, ієрархічність [22]. Нам імпонує думка дослідника, але вважаємо за доцільне доповнити цей перелік такими властивостями:

- 1) комплексність (складність) – яка передбачає багатофакторність впливу на визначення конкурентоспроможності;

2) динамічність – схильність до змін конкурентоспроможності та чинників її формування;

3) порівнюваність (ринковість) – конкурентоспроможність визначається тільки за умов ринку та можливості порівняти аналогічні показники (системи показників) з іншими регіонами;

4) інтегрованість – означає вплив на конкурентоспроможність регіону не лише окремих чинників, але системи поєднаних явищ та процесів, які самі стимулюють формування нового впливу;

5) синергетичність – передбачає посилення впливу сукупності чинників, на відміну від впливу, спричиненого кожним з них;

6) часова обмеженість – конкурентоспроможність визначається в конкретний проміжок часу;

7) архітектурність – наявність побудови серед чинників формування конкурентоспроможності та їх поділ на основні та другорядні;

8) системність – констатує, що конкурентоспроможність має ознаки системи;

9) керованість – висвітлює схильність до зміни рівня конкурентоспроможності економіки регіону під впливом цілеспрямованої політики управління, важелів різних рівнів впливу.

Кожен виокремлений вид конкурентоспроможності має власні ознаки та єдину економічну основу, що втілюється в наявності чи формуванні конкурентних переваг. Забезпечення сукупної конкурентоспроможності регіону (усіх видів водночас) – неможливе, враховуючи специфіку кожного виду (табл. 1.1), але досягнення одного виду обов'язково спричинить зміни в ймовірності досягнення інших видів конкурентоспроможності. Наприклад, ресурсна конкурентоспроможність «потягне» за собою інноваційну та інвестиційну, певною мірою – економічну та стратегічну, але здатна знизити показники екологічної та соціальної.

Таблиця 1.1

Основні складники та характеристики видів
конкурентоспроможності регіону

Види конкурентоспроможності	Часова характеристика	Основні складники та характеристики виду конкурентоспроможності
Економічна	Орієнтація на короткий період часу	<ul style="list-style-type: none"> – величина валового регіонального продукту; – розвиток підприємств усіх галузей економіки; – наявність інновацій та тенденції до зростання обсягів їх впровадження; – розвиненість ринків інвестицій; – наявність економічних та інших ресурсів.
Екологічна	Орієнтація на довгостроковий період	<ul style="list-style-type: none"> – упровадження європейських екологічних стандартів та перспективи їх удосконалення; – активне впровадження екологічних інновацій; – створення економічних передумов для екологічних інвестицій.
Інноваційна	Орієнтація на перспективу	<ul style="list-style-type: none"> – орієнтація на розроблення конкурентних інновацій; – усестороння розвиненість інноваційного ринку; – формування інноваційного іміджу регіону; – створення економічних та наукових передумов для інноваційного розвитку.
Ресурсна	Орієнтація на коротко та середньостроковий періоди	<ul style="list-style-type: none"> – наявність конкурентних природних ресурсів; – раціональне використання та розвиток ресурсного ринку; – оцінювання та діагностика потенціалу відновлення ресурсів.
Соціальна	Орієнтація на коротко та середньостроковий періоди	<ul style="list-style-type: none"> – соціальні показники та рівень життя населення; – показники екологічності регіону, захворюваності населення; – темпи міграційної активності; – кількість робочих місць та її динаміка; – динаміка демографічних показників.
Стратегічна	Орієнтація на коротко та довгостроковий періоди	<ul style="list-style-type: none"> – кількість та продуктивність стратегічних підприємств; – явні стратегічні переваги (розташування регіону, розвиток традиційних галузей, тощо); – неявні стратегічні переваги (стратегічний потенціал ринків, інвестиційно-інноваційні передумови, політика управління територіальним розвитком).

Джерело: розробила авторка

Як бачимо, види конкурентоспроможності взаємопов'язані, але пропорційність та синхронність такого зв'язку сумнівна, що підвищує актуальність дослідження кожного з окремих видів.

Конкурентоспроможність територій, як вважають практики, є макроекономічною системою показників, важливість яких значно менша, ніж аналогічних показників суб'єктів господарювання чи галузі. Аналіз динаміки цих показників використовують для оцінювання за певним аспектом країни, її галузей, а також перспектив регіонального розвитку. Автор вважає, що це насправді не зовсім так у відкритій економічній системі за умов формування міжрегіонального економічного простору, гіперактивного розвитку інформаційного ринку. Конкурентоспроможність території – та характеристика, яка вможлиблює порівняння регіонів, використання позитивного досвіду стимулювання розвитку галузей, комплексне оцінювання наслідків глобалізації. Насамперед до таких наслідків зараховуємо екологічні, які мають світовий масштаб, але при цьому формуються на рівні регіонів. Глобальні наслідки світового економічного розвитку у такий спосіб відображаються на конкурентоспроможності регіонів.

Ураховуючи територіальну, ресурсну, економічну специфіку регіонів, зауважимо:

- конкурентоспроможність регіону – це комплексне поняття, що має складну структуру і таку ж складну систему наслідків, що впливають на наступний рівень конкурентоспроможності;

- засадничими для конкурентоспроможності є конкурентні переваги;

- для різних регіонів вона передбачає різні методи та способи забезпечення;

- конкурентоспроможність регіону формується під впливом сукупності чинників, завдань, властивостей та характеристик, які є системою взаємопов'язаних і взаємозалежних складових;

– види конкурентоспроможності, оцінка яких не враховує майбутнього стану, чинників впливу чи динаміки в прогнозованому періоді та зорієнтована на оцінку наявного зараз рівня розвитку економіки, втрачає наукові й практичні позиції, що пов'язано з прогнозуванням потенціалу конкурентоспроможності;

– конкурентоспроможність регіону є керованою складовою, властивістю ринкової системи, яку можна підвищити, використовуючи управлінські механізми.

Про глобалізацію як чинник впливу на формування економіки регіонів зауважимо:

– якісно новий рівень розвитку політичних, правових, економічних, соціально-культурних та інших аспектів суспільного життя, спричинений глобалізацією, яка здійснила радикальні зміни в житті й господарюванні країн світу та забезпечила єднання національних і міжнародних інтересів;

– глобалізація є значно масштабніша за економічний аспект світового соціуму, вона охоплює всі сфери: інформаційну, політичну, соціально-культурну, наукову, технологічну, технічну та ін. Наслідки глобалізації для різних країн різні та неоднозначні. Цей процес та його наслідки більш позитивні для розвинених країн, які контролюють і забезпечують грошові, торговельні, інвестиційні, інформаційні потоки, створюють і впроваджують інновації. Інші країни вимушені спрямовувати зусилля на зниження негативних наслідків процесів глобалізації;

– розвиток глобалізації посилює вплив її наслідків на економіку країн та їх регіонів. Тому важливим науковим завданням є дослідження наслідків для кожної сфери господарювання регіональної економіки, соціально-культурних та інших аспектів, а також розроблення наукових пропозицій щодо створення адаптивних механізмів, підходів та методів до їхніх впливів, що вимагає проведення подальших наукових досліджень у цій сфері.

1.2. Екологічний складник конкурентоспроможності в контексті економічного розвитку регіонів України

Екологія як наука розвивається швидкими темпами і, як і більшість колись відокремлених наукових теорій, нині, в умовах глобалізації, набуває оновленого змісту. Його зумовлює розвиток науки й техніки, галузей господарства та надання послуг, створення й функціонування підприємництва, сфери життя населення. Екологічний відтінок явищ і процесів уже давно перестав бути відокремлений від розвитку держави, науково-технічного прогресу та всіх сфер людської діяльності. Нерозривний зв'язок екології з навколишнім природним середовищем та наслідками глобалізації надає відповідного забарвлення й основним категоріям економічної науки.

Економічні показники розвитку регіонів, як, наприклад, негативна динаміка їхньої інвестиційної активності, уповільнення темпів упровадження інновацій, низький рівень соціальної захищеності населення нині не пояснюється впливом лише фінансово-економічних чинників. Цілеспрямована політика місцевої влади, діяльність суб'єктів господарювання, поведінка населення, спрямована на підвищення рівня екологічної безпеки, сприяє зміцненню та підвищенню його інвестиційної привабливості. Для регіонів України з ускладненим сприйняттям екологічних постулатів та реалізацією основних екологічних завдань сприятлива екологічна ситуація була б однією з важливих конкурентних переваг. Дослідження розвитку територій, зокрема еколого-економічного розвитку, набуває тим більшої актуальності, чим більше його темпи визначаються екологічними чинниками. Регіон є еколого-економічною системою, у якій сформувалася конкретна сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених процесів відтворення, закономірності та специфіка формування економічних відносин. Водночас регіон є відкритою системою, яка дуже чутлива до

впливу зовнішніх чинників, що визначають напрями й джерела формування й використання природних та інших ресурсів.

Накопичувані протягом багатьох десятиліть екологічні наслідки глобалізації та пов'язані з ними проблеми нині треба розв'язувати за складних політичних та економічних умов. Екологічні проблеми впливають на глобалізаційні процеси особливим чином, це, передусім, адаптація економіки до обмежених ресурсів, ризиків й впливів навколишнього природного середовища, його здатності до відтворення та відновлення. Часто взаємодія цих двох потужних систем супроводжується виникненням питання: яким чином забезпечити економічне зростання без надмірних екологічних втрат? Це питання тим складніше розв'язати, чим активніше суспільство вимагає економічного прориву. Проблема такого вибору виникає в найменш розвинених країнах із вразливою економічно-політичною ситуацією, що не забезпечує потрібний рівень інвестицій, ВВП, інноваційний розвиток, наукові розробки та ін. Грошових потоків у таких країнах та їхніх регіонах недостатньо для залучення екологічних інвестицій і для впровадження розробок. Перевагу в такому разі надають економічному зростанню в найближчій перспективі, екологічні проблеми втрачають важливість і їх розв'язують залежно від наявності вільних ресурсів.

Проблеми екологічного розвитку є стимулом для узгодження економічного розвитку із навколишнім природним середовищем та законами природи. Тільки через адаптаційні підходи до розвитку природних систем, вибудованих антропогенними системами, можливий стійкий розвиток регіону.

Процеси країн, що розвиваються, різняться протиріччями і неоднозначністю соціальних, економічних, культурних, політичних перетворень. Вони посилюються демографічними процесами розвитку та розмаїттям моделей споживання. З незначної кількості ресурсів для цих країн доступними є дешева робоча сила та природні, а основу економічного

прогресу забезпечує екстенсивне їх використання. Наслідками такого стану є погіршення навколишнього природного середовища, його забруднення та зниження асиміляційного потенціалу природних ресурсів. Країни, що розвиваються, спрямовують пов'язані з економічним зростанням зусилля на показники, які демонструють зростання та кінцеву результативність процесів. У такому разі соціальні й екологічні проблеми набувають глобального характеру, але втрачають важливість. Дуже швидко настає момент, коли розв'язати ці проблеми самостійно вже неможливо. Намагання виправити ситуацію за допомогою окремих дій, імпульсного ринкового зростання, нерівномірного інвестування та прийняття стандартів, ситуацію змінити не може. Тому варто використати більш глибокий зв'язок і залежність екологічної складової від чинників та властивостей, що лежать в основі екологічно-економічних процесів і явищ.

Тому варто спрямовувати подальші дослідження не лише в напрямі економічного розвитку регіонів, але й на створення еколого-економічних передумов конкурентоспроможності та економічної політики, стратегії регіонального розвитку, теоретико-методологічних основ формування регіональних систем еколого-економічної безпеки.

Дослідження й формулювання напрямів розв'язання широкого спектру еколого-економічних проблем є об'єктом досліджень О. Амоші [23], В. Буркинського, В. Вернадського, З. Герасимчука, Б. Данилишина, А. Долінського [24], О. Балацького, А. Бардася, В. Кравців, Л. Масловської, Л. Мельника, В. Трегобчука [25; 26], В. Шевчука. Поєднання еколого-економічної діяльності людей з природними процесами одним із перших умотивував С. Подолинський, запропонувавши концепцію зв'язку природного капіталу з енергією Сонця, що акумулювала в собі теорію енергетичної економіки [27]. Ці дослідження стали не лише новітнім пагоном в еколого-економічній науці, але сприяли розробленню засадничих

теоретико-методологічних засад дослідження комплексу проблем взаємодії суспільства та природи.

Особливого значення для розвитку сучасного екологічно розвиненого підприємництва та досягнення оптимального поєднання територіального й галузевого аспектів управління у сфері промислового підприємства набули праці таких зарубіжних авторів: У. Айзарда, Р. Айреса, К. Боулдінга, Г. Дейлі, Р. Велфорда, К. Гофмана, Р. Коуза, Д. Л. Медоуз, Д. Х. Медоуз, М. Месаровича, А. Пігу, К. Ріхтера, Д. Форда, Дж. Форрестера. Водночас існує багато дискусійних і нерозв'язаних питань забезпечення розвитку еколого-економічних аспектів інвестицій, інновацій, конкурентоспроможності, інституційних засад та ін., які потребують подальшого удокладнення й доопрацювання.

Відсутність довгострокових та достатньо потужних джерел інвестиційного забезпечення (вітчизняних та зарубіжних) зумовлює активізацію гальмівних процесів у реалізації природоохоронних проектів, які мають вагомим економічне, екологічне, соціальне значення для суспільства. Крім того, учасники ринкових відносин поки що не можуть забезпечити необхідних потоків фінансових ресурсів, які уможливили б упровадження енергоощадливих та природоохоронних технологій, бюджети територіальних громад переважно мають соціальну спрямованість. Державний бюджет також обтяжений соціальними статтями [28].

Еколого-економічні напрями регіонального розвитку формуються й конкретизуються на рівні держави, обґрунтовані в нормативно-правовій базі, інструктивних документах, де регламентовано мету, завдання, принципи та послідовність напрямів екологізації економічних процесів та створення системи екологічної безпеки території. Так, у Резолюції Міжнародного екологічного форуму «Довкілля для України» є пропозиції щодо політики збалансованого еколого-економічного розвитку, які передбачають посилення ролі регіонів у її розробленні й реалізації, а саме:

- розроблення в 2012 р. законопроекту про перехід від соціально-економічного до збалансованого (еколого-соціально-економічного) планування розвитку регіонів, міст, країни;
- продовження практики екологічної паспортизації територій України та здійснення переходу від регіонального рівня до складання екологічних паспортів адміністративних районів та населених пунктів (міст, селищ і сіл) на основі єдиної методичної та статистичної бази;
- посилення ролі місцевих органів самоврядування в екологічному управлінні та їх відповідальності за контроль порушень природоохоронного законодавства та виконання природоохоронних програм;
- посилення ролі громадськості під час розроблення планів та програм на засадах Директиви Європейського Парламенту та Ради ЄС від 26 травня 2003 р. № 2003/35/ЄС про участь громадськості в підготовці конкретних планів та програм, що стосуються довкілля [29].

Екологічне законодавство, окремі положення якого беруть початок з конституційно закріпленої вимоги про права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля, визначає імператив щодо охорони й захисту екологічних прав людини. Тому регіональна екологічна політика й законодавство має зреалізувати екологічні права громадян.

Забезпечення екологічного складника економічного розвитку відбувається по-різному в кожній державі й повинне відповідати стратегії й сценаріям її розвитку, що залежить від соціальних, економічних, демографічних, екологічних особливостей розвитку.

Науковці стверджують, що найвища форма розвитку конкуренції – це конкуренція на основі інновацій, яка формує новий підхід до досліджень генези теорій конкуренції. Підвищити конкурентоспроможність можна за рахунок нарощення конкурентних переваг в інноваціях. При цьому завданням економічного розвитку регіонів є формування та впровадження

інноваційної моделі розвитку, що здатна забезпечити підвищення та поглиблення науково-технологічних знань та їх використання для зростання валового регіонального продукту, а завдяки цьому – забезпечити конкурентоспроможність регіонів країни. Посилення інноваційних конкурентних переваг сприятиме покращенню якісних та кількісних характеристик розвитку економіки регіону [30]. Не цілком підтримуємо таку позицію, оскільки, по-перше, вважаємо, що «чистої» інноваційної (як і будь-якої іншої) конкурентоспроможності не існує, вона завжди містить екологічну складову, незалежно від того, за рахунок яких чинників утворена; по-друге, різні види економічної діяльності в регіонах мають різні темпи впровадження інновацій та різну екологічність. Одночасна інноваційність у всіх сферах регіональної економіки неможлива та обов'язково супроводжуватиметься екологічно-інвестиційним «перекосом».

Конкурентоспроможність у наукових працях пов'язують з екологічною складовою. Конкурентний розвиток, з одного боку, постає паралельно з підтримкою вже наявних позитивних тенденцій у нарощенні конкурентних переваг, з іншого – як невіддільний від захисту економічних, соціальних, екологічних інтересів регіону. Тому підґрунтям конкурентоспроможності регіону має бути захист інтересів учасників економічних відносин, забезпечення та прискорення відтворення й спроможності протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам. Такий підхід сприятиме зміцненню й підвищенню конкурентоспроможності економіки регіону та полегшенню інтеграційних процесів всередині регіональних ринків. Автор наголошує, що екологічний аспект економічного розвитку регіонів набуває тим більшої актуальності, чим більше темпи цього розвитку зумовлені чинниками, що мають екологічну природу: обсягами споживання та способами використання природних ресурсів, обсягами відходів, утвореними в регіоні, асиміляційним потенціалом навколишнього природного середовища.

Питання про те, чому конкурентоспроможність досліджують на рівні територій, пов'язане з тим, що у світових масштабах відіграють роль лише макропоказники. Екологічні наслідки економічного розвитку є об'єктом вивчення на рівні регіону через те, що вплив виробничої діяльності на довкілля та екологічні ризики пов'язані з конкретною територією. Вичерпність природних ресурсів, зміна їх якості, зниження асиміляційного потенціалу відчуває насамперед населення конкретного регіону. Для рівня країни та її конкурентоспроможності локальний підхід ускладнюється диференціацією регіонів за рівнем економічного розвитку та наявністю депресивних територій, але індивідуальна оцінка ліквідації екологічних наслідків, інвестиційно-інноваційних можливостей і потреб дає можливість створити адекватну умовам інституціональну підтримку та побудувати власну стратегію формування й підтримки регіональної конкурентоспроможності. Будь-який регіон – це відкрита система, для взаємопов'язаних складових якої характерні зв'язки із зовнішнім середовищем (іншими регіонами). Складові регіональної системи (економічна, інноваційна, інформаційна, соціальна та екологічна підсистеми) перебувають у постійній взаємодії. Екологічна складова конкурентоспроможності здебільшого визначає розвиток інших, оскільки, за умов екологічної катастрофи, наприклад, аварія на Чорнобильській АЕС, нівелюється значення усіх основних та дотичних підсистем.

Упродовж усього періоду свого становлення суспільство намагалося розв'язати суперечливу за своєю суттю проблему – створити оптимальне середовище існування через руйнування природного середовища. Відомо, що вилучення будь-якого компонента з природного середовища завжди спричинює зменшення його стійкості. Саме тому взаємодія людини й природи є недостатньо збалансованою й гармонійною. Насамперед спостерігаємо це в екологічних наслідках людської діяльності, що

супроводжують функціонування соціальної системи впродовж всього історичного часу [31, с. 20–22].

Популярна нині концепція сталого розвитку продукує підходи, методи та інструменти, які створюють передумови й сприяють сталому економічному зростанню, зокрема, конкурентоспроможності регіональної економіки. Дієвість та ефективність впровадження принципів сталого розвитку саме на регіональному рівні пов'язана з їхньою специфікою як стосовно забезпечення конкурентоспроможності, так і її екологічного складника.

З-поміж видів конкурентоспроможності регіону на особливу увагу заслуговує саме еколого-економічна як наслідок світових глобалізаційних процесів та спричинених екологічних проблем, інтеграційних процесів, зростання кількості населення та штамів хвороб, обсягів споживання ресурсів та зниження їхнього асиміляційного потенціалу. Цей вид конкурентоспроможності є логічним наслідком розвитку світової економічної системи, зростання потреб населення (як їх кількості, так і видів), погіршення стану навколишнього природного середовища та винятково актуальним для усіх регіонів країни.

Багатоаспектність проблематики зумовлює з'ясування питання: у якому ж напрямі варто спрямовувати наукові дослідження та практичні зусилля для розв'язання екологічних проблем (зменшення їх наслідків та гальмування негативних процесів у навколишньому природному середовищі) та підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки? Екологічний вияв (або ж наслідок) конкурентоспроможності обов'язково пов'язаний з економічним аспектом, оскільки сама категорія «конкурентоспроможність» має економічне «коріння». Тому все залежить від аспекту дослідження явища й об'єкта. Таким об'єктом можуть бути екологічні наслідки глобалізації для регіональної економічної системи та деформація відповідних конкурентних позицій.

Актуальність обґрунтування виокремленого в монографії виду – еколого-економічної конкурентоспроможності регіону – зумовлена такими чинниками:

1) у відкритій економічній системі та за умов глобалізації екологічний складник конкурентоспроможності є пріоритетним для оцінювання як макропоказників розвитку країни, так і її регіонів, тому розроблення передових науково обґрунтованих підходів, вибору технологій та методів формування, підвищення та зміцнення конкурентоспроможності регіону безпосередньо пов'язані з усвідомленням взаємозалежності економіки та екології;

2) дослідження екологічного складника конкурентоспроможності регіону дозволить комплексно оцінювати перспективи та ризики споживання ресурсів, а отже, підвищити ефективність прогнозування показників конкурентоспроможності;

3) оцінювання економіко-екологічної конкурентоспроможності за регіонами вможливить сформулювати напрями розв'язання не лише економічних, але й екологічних проблем, що підвищить рівень і якість стратегій регіонального розвитку та сформулює еколого-економічний напрям розвитку для країни та її регіонів.

Автор кваліфікує еколого-економічну конкурентоспроможність як складну, динамічну, інтегровану системоутворювальну властивість економічної системи з урахуванням екологічних особливостей регіону, пов'язану з розвитком ринків, галузей господарювання, активізацією інноваційних процесів і формуванням еколого-економічних конкурентних переваг у найближчій та віддаленій перспективі.

Еколого-економічна конкурентоспроможність території формується з груп складників, окремі з яких визначають її базовий потенціал, інші – потенціал можливих траєкторій розвитку. Співвідношення показників цих складників різне для кожного регіону та у кожний період часу, коли

визначається конкурентоспроможність. Виокремлюємо такі групи складників еколого-економічної конкурентоспроможності регіону:

I група: географічні особливості регіону – наявність природних ресурсів, кліматичні особливості, рельєф;

II група: асиміляційний потенціал – здатність до компенсації впливу економічної системи на навколишнє природне середовище;

III група: ємність екологічної системи – споживання економічною системою регіону первинних природних ресурсів без зміни якості екологічної системи;

IV група: технологічна здатність економічної системи до створення й споживання екологічних альтернатив, аналогів природних ресурсів, вторинної сировини;

V група: економічне стимулювання інвестицій в екологічні інновації.

Дослідження передумов та особливостей формування еколого-економічної конкурентоспроможності регіону здійснюється на принципах системності, архітектурності, інваріантності, невизначеності, розвитку пріоритетних галузей економіки. Знаковим є виникнення взаємодіючих систем, які є складовими частинами цілого, а також домінантних систем, які знищують та деформують уже наявні системи. За таких умов архітектурність, тобто впорядкованість складових частин, відіграє важливу роль і є обов'язковою. Особливістю дослідження екологічно-економічної конкурентоспроможності в регіонах є невизначеність відповідних процесів, які є потенційними, динамічними і залежать від сукупності обставин та поєднання чинників впливу. Властивості таких процесів дійсні лише короткий, конкретний та умовно сталий період часу. Тому в регіонах дослідження цього виду конкурентоспроможності варто здійснювати із урахуванням випадкового показника зміни чинників формування.

Екологічний складник здійснює важливий та особливий вплив на окремі галузі економічної діяльності. Розвинені галузі потребують більше

ресурсів, приваблюють інвестиції, які сприяють збільшенню обсягів виробництва, удосконаленню якості продукції, прискоренню її реалізації, тощо. Через традиції, наявність аналогічного позитивного досвіду в попередніх процесах інвестування, аналогічні успішні приклади капіталовкладень, швидкі строки окупності та ін. ці галузі «перемагають у змаганні» за ресурси в багатьох регіонах одночасно. Водночас екологічні чинники, які здійснюють визначальний вплив на конкурентоспроможність економіки регіону, теж дублюються на різних територіях. Ці особливості можуть бути використані під час дослідження еколого-економічної конкурентоспроможності як відносно сталі складові системи.

Формування еколого-економічних засад конкурентоспроможності здійснюється на мега- мезо- та макрорівнях. Мегарівень – світова економічна система – створює умови для розвитку національних та світової систем, це основна платформа, яка формує тенденції та вектор розвитку господарської системи країни. Макрорівень – формування еколого-економічних засад конкурентоспроможності національної економіки. Мезорівень – галузевий рівень, який уточнює та конкретизує вимоги конкурентності до учасників цих відносин. Мікрорівень – конкурентоспроможність на рівні підприємства. Сучасна економічна система та регіональні особливості її розвитку актуалізують доцільність обговорення іншого розрізу формування еколого-економічної конкурентоспроможності, який, на відміну від запропонованого вище (масштабного), виокремлює інші, зокрема віртуальні критерії. Автор пропонує такі рівні формування досліджуваного виду конкурентоспроможності:

- 1) екологічний – залежно від природних ресурсів та екологічної системи;
- 2) інформаційний – доступність інформації, швидкість її отримання, якість;
- 3) інноваційний – висока залежність від наукових розробок швидкості їх впровадження.

У проєкції на задекларовану проблему сукупність різних чинників, що впливають на еколого-економічну конкурентоспроможність регіону, систематизуємо в класифікації (рис. 1.4).

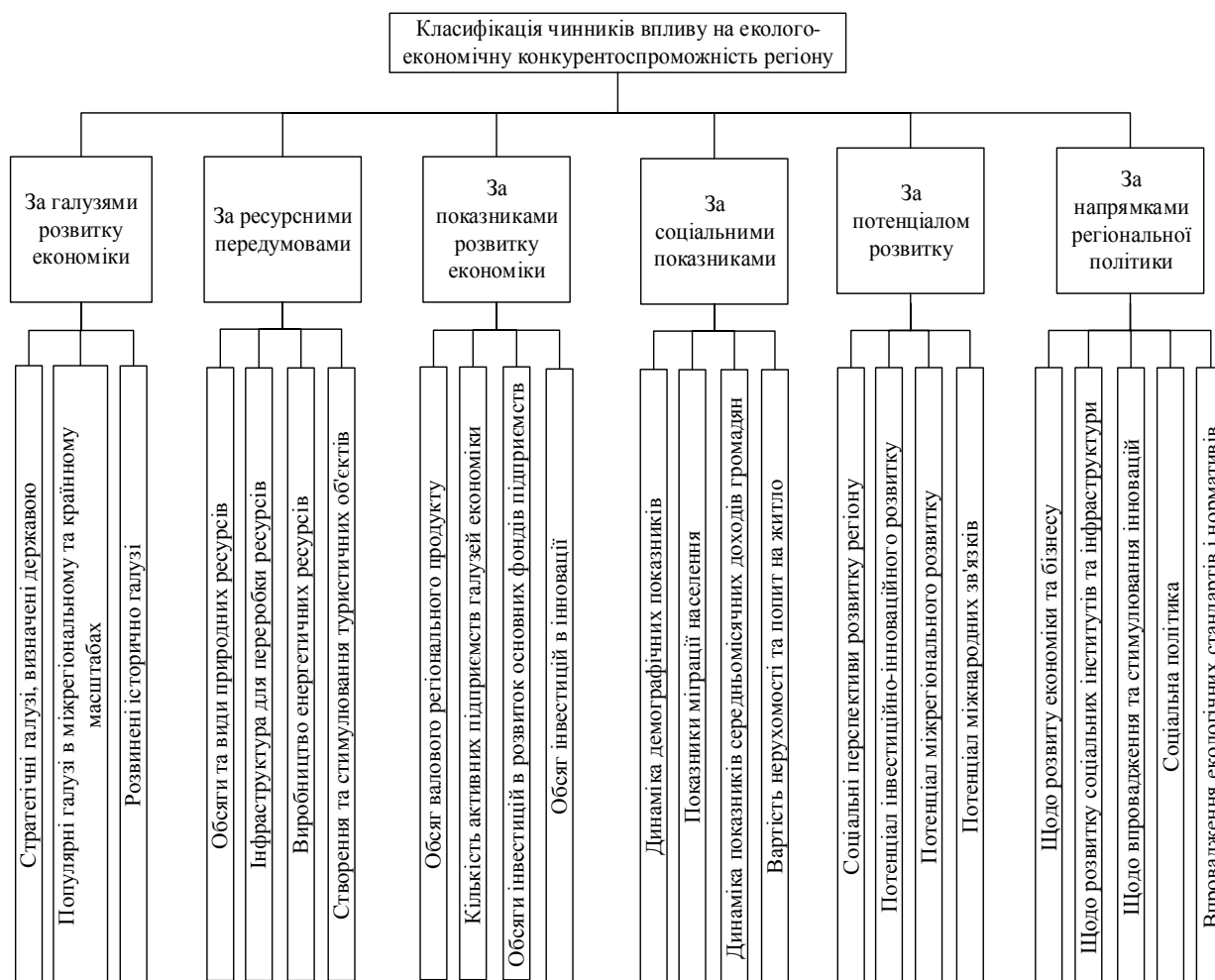

Рис. 1.4. Класифікація чинників впливу на еколого-економічну конкурентоспроможність регіону

Джерело: розробила авторка

Зауважимо, що потенціал еколого-економічної конкурентоспроможності регіону, що визначає рівень його конкурентоспроможності, створює передумови для формування конкурентних переваг. Специфічні чинники його формування забезпечують кожній адміністративній територіальній одиниці унікальний конкурентний статус. Дослідження цього потенціалу й найвагоміших чинників впливу на

еколого-економічну конкурентоспроможність є платформою для побудови системи управлінських технологій, програм регіонального розвитку, моделей, стратегій тощо.

Конкурентну еколого-економічну перевагу тлумачимо як сукупність відповідних чинників, що мають системний характер і складну систему зв'язків, які забезпечують регіону економічну, соціальну, інноваційну, інвестиційну, інформаційну привабливість на національному й світовому рівнях.

У сучасних умовах економічного розвитку дослідження еколого-економічної конкурентоспроможності регіону є актуальним та своєчасним. Його комплексність відображає наявні тенденції розвитку територій та реакцію на глобалізаційні процеси. Подальші розроблення мають бути спрямовані на з'ясування системи чинників, які формують еколого-економічний потенціал й конкурентні переваги.

Варто враховувати визначальний вплив макроекономічних чинників національного рівня, які створюють умови для розвитку й удосконалення правової бази, ринку праці, бізнесу, впровадження екологічних стандартів.

Ці чинники є основою для економічного зростання, що виражається в зростанні ВВП, посиленні активності зарубіжної торгівлі, укладенні вигідних контрактів, загальній впливовості держави на світовому ринку, а також підвищенні рівня життя населення й упровадження політики екологічності та її стандартів. Еколого-економічні конкурентні переваги національної економіки лежать в основі регіональної політики відповідного типу та формування аналогічних переваг на рівні регіонів, оскільки визначають їх зміст, види та перспективи, що з ними пов'язані (рис. 1.5).

Не можна не погодитися з тим, що реальна економіка як процес відтворення у вигляді «виробництво – обмін – споживання» є важливою складовою економічного розвитку та одним з чинників, які формують потенціал еколого-економічної конкурентоспроможності регіону.

Рис. 1.5. Еколого-економічні конкурентні переваги країни для економіки ринкового та екологічного типів

Джерело: розробила авторка

Іншим важливим чинником є інформаційний, або віртуальний ринок, де торгівля організовується через Інтернет, а попит формується за потреби та поширення інформації. На сьогодні цей ринок розвивається швидкими темпами та в багатьох сферах спостерігаємо заміну реального регіонального обміну на віртуальний. Напевно, це мало б означати зменшення навантаження на екологічну складову регіональної економіки, але такий висновок був би поспішний. Екологія регіонів перевантажена торгівлею юридичних і фізичних осіб (внутрішньорегіональною, міжрегіональною, зовнішньою), розвитком логістичних мереж, які нині посідають вагоме місце в економічному русі товарів і послуг. Еколого-економічну конкурентоспроможність та її потенціал мають оцінювати з урахуванням цих змін та особливостей, оскільки за світовими тенденціями вплив цих чинників буде лише зростати. На жаль, за офіційною статистикою немає даних, які б унаслідок уявляли, наприклад, обсяг торгівлі вжитковими товарами (хіба що

часткою, яка реалізується через мережу Second Hand). Унаслідок стрімкого розвитку наведених складників еколого-економічної конкурентоспроможності створюються і розвиваються мережі організацій, що забезпечують цей товарообіг (Нова Пошта, Нічний Експрес, Ін Тайм тощо).

Усе це робить цілком можливим припущення про взаємоконфліктність та взаємозалежність еколого-економічних конкурентних переваг, що набувають особливої актуальності в регіонах. Знайти, забезпечити й утримати оптимальність у співвідношенні – завдання регіональної еколого-економічної політики та Стратегій розвитку, що мають ґрунтуватись на відповідних засадах. З'ясуємо склад еколого-економічних конкурентних переваг на рівні регіону та напрями можливого їх використання (рис. 1.6).

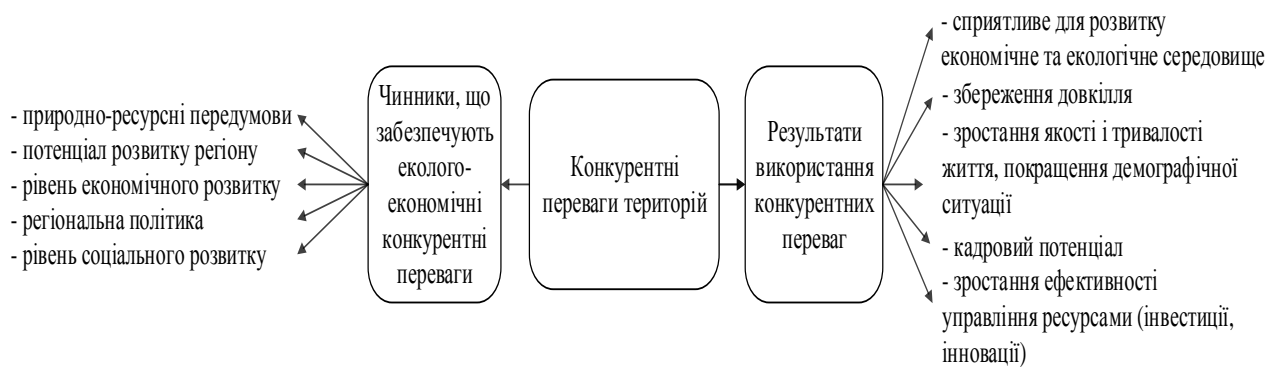

Рис. 1.6. Еколого-економічні конкурентні переваги на рівні регіону та напрями можливого їх використання

Джерело: розробила авторка

У цьому контексті схарактеризуємо еколого-економічну політику регіонального розвитку як системоутворювальний чинник механізму відповідного виду конкурентоспроможності. Дослідники пояснюють її комплексно і узагальнено. Наприклад, Т. Козаченко визначає еколого-економічну політику як сукупність науково обґрунтованих принципів охорони та формування навколишнього природного середовища, що базуються на всебічному врахуванні законів його розвитку і що передбачає

оптимальну структуру виробничих сил, темпи, пропорції розвитку яких забезпечують відтворення природного середовища та гарантують суспільству економічне процвітання та благополуччя [32, с. 143]. Т. Чернова виокремлює такі напрями екологічної політики держави і пов'язує їх зі сталим розвитком:

- 1) облік і соціально-економічна оцінка природно-ресурсного потенціалу та екологічного стану територій;
- 2) ефективний фінансово-кредитний механізм природокористування;
- 3) планування охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів;
- 4) екологічне страхування;
- 5) формування цільових екологічних фондів;
- 6) економічне стимулювання природоохоронної діяльності;
- 7) створення екологічних банків;
- 8) формування ринку екологічних робіт і послуг;
- 9) платність природокористування;
- 10) удосконалення організаційно-економічних методів природокористування;
- 11) урахування екологічного чинника в процесі приватизації;
- 12) економічний вплив на порушників природоохоронного законодавства [33, с. 65].

Узагальнюючи наявні трактування екологічної політики, пропонуємо власне визначення: еколого-економічна політика регіону в контексті конкурентоспроможності – це система дій місцевої влади та учасників економічних відносин, яка ґрунтується на правових та екологічних нормах з урахуванням законів розвитку навколишнього природного середовища та на основі принципів збалансованості, оптимальності, економічності й компромісності покликана забезпечити наявність еколого-економічних конкурентних переваг у середньо- та довгостроковій перспективі регіонального розвитку.

Еколого-економічна політика регіону пов'язана з фінансуванням екологічних наслідків, запобіганням та попередженням проблем у цій сфері, розробленням правових основ, впровадженням ресурсо- й енергоощадних технологій. Тому зміст еколого-економічної політики доцільно аналізувати крізь призму більш узагальненого поняття – політики розвитку регіону [34].

Водночас зміщення акцентів не має впливати на розгляд екологічних проблем регіону. Цей напрям політики, як і виокремлені конфліктні еколого-економічні конкурентні переваги, має ґрунтуватися на принципах компромісності між регіональними еколого-економічними інтересами держави і такими ж місцевими інтересами регіону. Забезпечити ефективність такої політики можливо лише за виконання таких умов:

- по-перше, пріоритетність державних еколого-економічних інтересів;
- по-друге, створення державою передумов для втілення місцевих еколого-економічних інтересів (за рахунок трансфертів, кредитних ставок, пільг тощо);
- по-третє, надання й реалізація гарантій державної підтримки еколого-економічного розвитку регіонів.

Важливо врахувати також регіональну специфіку, що породжує конфлікти інтересів між державою та територіями. Еколого-економічна політика цієї сфери повинна бути гнучкою та згладжувальною з пріоритетністю національного еколого-економічного вектора розвитку. Проаналізуємо напрями політики розвитку регіону й місце в ній політики зазначеного виду (рис. 1.7).

Засадами еколого-економічної політики мають бути дослідження й використання відповідного потенціалу. При цьому варто враховувати зазначені тенденції до змін його характеристик: виникають нові та змінюються наявні раніше можливості розвитку, змінюється ресурсна основа реальної економіки.

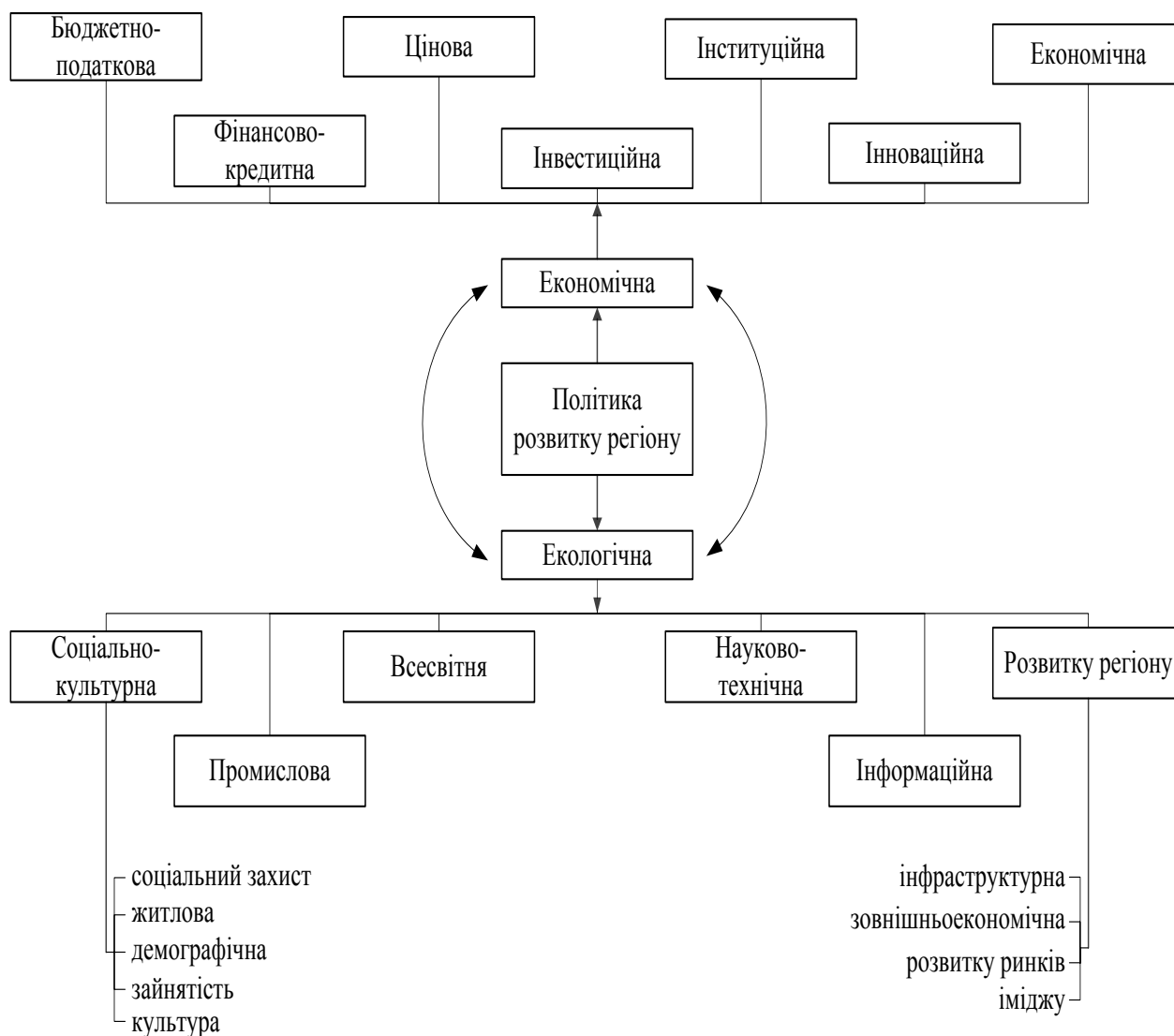

Рис. 1.7. Видовий склад і напрями політики розвитку регіону

Джерело: розробила авторка

Подвійна сутність еколого-економічного потенціалу, який характеризує результат розвитку та його майбутні можливості, лежить в основі ефективно розробленої політики. Із урахуванням впливу основних чинників та на основі компромісних рішень (через зниження конфліктності екологічних та економічних переваг) такий підхід до побудови еколого-економічної політики сприятиме підвищенню конкурентоспроможності регіону та його розвитку.

1.3 Світовий досвід управління еколого-економічною конкурентоспроможністю регіонів: еволюція теоретичного осмислення

Світовий соціально-економічний розвиток, впливаючи на природні ресурси, змінює наявні пріоритети, змушує врахувати та переосмислити екологічні проблеми. Погіршення якості життя й здоров'я населення є однією з проблем, які є наслідком неухважності до навколишнього природного середовища та беззастережного споживання ресурсів. Екологічні катастрофи, зменшення обсягів природних ресурсів та зниження асиміляційного потенціалу навколишнього природного середовища, що призводить до незворотних змін в екологічному середовищі й відповідним чином позначається на регіональному розвитку, зокрема диспропорційності та депресивності територій.

Усвідомлення сутності й наслідків зазначених явищ підтверджує, що, незважаючи на прогресивність і ефективність науково-технічного прогресу, він також породжує глобальні екологічні проблеми: кліматичні, соціальні, демографічні, сировинні та ін. Неспростованим фактом є те, що забруднення довкілля й зниження здатності навколишнього середовища до самовідновлення є наслідком діяльності людини, особливостей господарювання, що здійснюють зазвичай незворотний вплив на біохімічні природні цикли та запаси природних ресурсів. Екологічні наслідки економічної діяльності людини мають віддалені за площею й часом наслідки. Зміна природного середовища та наслідки екологічних катастроф виходять далеко за межі одного регіону [35].

Еколого-економічна конкурентоспроможність регіону, яка є наслідком розвитку світової, національної та регіональної економіки й обов'язковою умовою для розвитку території в міжрегіональному та світовому масштабі, безпосередньо «зіштовхується» з негативними наслідками впливу людства на

навколишнє природне середовище та погіршенням екологічного стану. Це пов'язано також з регіональними проблемами на рівні галузей промисловості, розвитку ринків; культурними, соціальними, інформаційними та ін. проблемами.

Саме через масштабність наслідків впливу на екологію управлінські механізми, підходи, інструменти, важелі заслуговують на особливу увагу. Актуальність їх дослідження зростає залежно від розвитку науково-технічного прогресу, який супроводжується не лише створенням новітніх технологій, але й зростанням екологічних ризиків.

Дослідження світового досвіду управління еколого-економічною конкурентоспроможністю регіонів за допомогою аналізу, систематизації, використання новітніх наукових підходів та визначення пріоритетів й напрямів еколого-економічної політики сприятиме визначенню компромісних способів розв'язання екологічних проблем та зменшенню їх впливу на еколого-економічну конкурентоспроможність регіонів.

Деякою мірою наявні екологічні проблеми зумовлені низькою зацікавленістю представників економічної теорії та практиків до екологічних обмежень соціального та економічного розвитку. Протягом тривалого часу їм не приділяли належної уваги та не надавали значення. Як наслідок, надмірний антропогенний вплив людини на природу є ознакою сучасного техногенного типу економічного розвитку. Неврахування екологічного чинника є причиною швидкого й виснажливого використання наявних природних ресурсів, їх споживання із швидкістю, що перевищує здатність до відновлення. Тому потрібно створити умови переходу від антропоцентризму до біоцентризму людської спільноти, що передбачають формування механізмів управління з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду та орієнтацією на екологізацію потреб споживачів та економічних агентів.

Теоретичні й практичні управлінські аспекти еколого-економічного розвитку національної й регіональної економіки висвітлюють вітчизняні й

зарубіжні дослідники. Їхні праці стосуються узгодження екологічних та економічних інтересів і потреб, чинників впливу на ці складові, пріоритетності впровадження екологічних стандартів, формування еколого-економічних механізмів регулювання тощо. Через систему відмінностей територіального розвитку специфіка управлінських складників на рівні територій є більш проблемною для дослідження та узагальнення. На глобальному рівні еколого-економічні проблеми та їх наслідки досліджував В. Вернадський, який висвітлював взаємодію цих складників з позиції єдності екологічної та економічної систем. Його праці «Філософські думки натураліста», «Наукова думка як планетне явище», вважаємо засадничими для усвідомлення системної ролі кожного зі складників у формуванні управлінської платформи для еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів. Теоретичне підґрунтя закладене в дослідженнях, присвячених організації управління еколого-економічним розвитком на рівні суб'єктів господарювання та галузей господарювання. Це праці вітчизняних дослідників: В. Буркинського, І. Вернадського, І. Грабинського, В. Григорківа, В. Вовка, З. Герасимчука, Б. Данилишина, Л. Мельника, Ю. Туниці, В. Кравціва, О. Веклич, Л. Масловської. Зарубіжний досвід висвітлюють наукові праці У. Айзарда, К. Боулдінга, С. Тейлора, Дж. Франкель, К. МакОсленд, Г. Дейлі, П. Рао, У. Каттона, Р. Коуза, А. Крюгера, В. Леонтєва, Д. Л. Медоуз, Дж. Форрестера, Д. Х. Медоуз, Б. Коммонера, А. Пігу, Ю. Одума, Д. Форда, присвячені методології регіонального аналізу, соціальному складнику екологічних конфліктів, економічному добробуту тощо. Водночас управлінські технології еколого-економічної конкурентоспроможності за умов забезпечення збалансованого розвитку соціо-еколого-економічних систем потребують подальшого доопрацювання та розвитку.

Ефективне еколого-економічне управління визначаємо як оптимальне поєднання відповідних складників обох систем, основним наслідком якого є їх покращення для кожного елемента (або їх переважної більшості), які

формують обидві системи. Навколишнє середовище при такому управлінні посідає лідируючі позиції як більш важлива сфера з позиції глобалізації [36]. У цьому контексті еколого-економічну конкурентоспроможність у розвитку регіональної економіки трактуємо як оптимальну траєкторію руху складників економічної системи, що забезпечить високу якість довкілля та економіки.

Процеси управління в будь-якій сфері складні й багатовекторні. За умов комплексної дисипативної системи, якою є еколого-економічна, завдання управління багаторазово ускладнюються та набувають рис комплексності, варіативності та підвищеної ризикованості. Для процесів характерні складність, інертність та темпоральність, результати управління – складно обчислювальні та довгострокові. Подані вище аргументи обґрунтовують потребу аналізу й виявлення особливостей світового досвіду управління еколого-економічним розвитком регіонів, що ґрунтується на механізмах, які охоплюють систему інструментів на світовому, національному й регіональному рівнях. Узагальнений інструментарій механізмів управління еколого-економічної конкурентоспроможності в розвинених країнах подано на рис. 1.8.

Механізм формування та використання еколого-економічної конкурентоспроможності регіону кваліфікуємо як взаємоузгодження систем чинників впливу на формування еколого-економічної конкурентоспроможності регіону та напрямів її використання, мета яких – довгострокова комплексна еколого-економічна ефективність.

Схарактеризуємо окремі інструменти світових управлінських механізмів еколого-економічною конкурентоспроможністю регіонів: природоохоронне законодавство, зокрема, найпоширеніші екологічні податки, міжнародні стандарти, екологічна сертифікація та аудит.

Рис. 1.8. Інструментарій механізмів управління еколого-економічною конкурентоспроможністю (узагальнення світового досвіду)

Джерело: розробила авторка

Ознаками природоохоронного законодавства в країнах ЄС є:

- дотримання політики і доктрин сталого розвитку, що має на меті реалізацію відповідним чином сформованої політики держави та регіонів, реалізація якої передбачає законодавчу, нормативну та інструкційну основу, втілення природоохоронних заходів та програм, використання екологічних технологій управління та природоорієнтованої інституційної основи;
- орієнтація на системний результат, який передбачає тісний і гнучкий зв'язок між усіма складниками: від основ нормативно-правового

забезпечення до прядку реалізації інтересів й пріоритетів регіональних утворень, що втілено при плануванні їх розвитку [37].

Екологічні податки є важливим інструментом еколого-економічної політики та управління. Держави з великою відповідальністю ставляться до цього виду оподаткування, тому в різних інтерпретаціях екологічні податки існують у всіх країнах світу. Теоретичні засади цього виду оподаткування закладені в працях А. Пігу, який запропонував це впровадження для попередження забруднення навколишнього природного середовища виробниками та їх стимулювання через впровадження екологічних технологій. Переважно екологічні податки – це система платежів, об'єднаних у групи залежно від бази оподаткування. Це може бути готова продукція (застосування екологічного податку на продукт), певний природний ресурс (стягнення плати за забруднення довкілля) чи їх відходи (стягнення плати за розміщення відходів виробництва й споживання) [38, с. 2].

У різних країнах світу екологічне оподаткування використовують як потужний важіль державної екологічної політики. У країнах – членах ОЕСР і ЄС – це система, де податки (платежі) об'єднуються в основні чотири групи відповідно до бази оподаткування:

- 1) енергетичні (охоплює податок на двоокис вуглецю);
- 2) транспортні;
- 3) податки на забруднення (податки на відходи і податки на продукти, що забруднюють навколишнє середовище);
- 4) ресурсні податки – платежі за природні ресурси (нафту й газ).

Країни Євросоюзу вже тривалий час реалізують податкову політику, в основі оподаткування якої лежить шкідлива для навколишнього природного середовища діяльність суб'єктів господарювання та фізичних осіб.

Нині суб'єкти господарювання в більшості розвинених країнах світу вимушені здійснювати свою діяльність відповідно до норм екологічного законодавства й із забезпеченням контролю від державних наглядових

органів. Така діяльність отримала назву екологічного аудиту, який використовується у розвинених країнах, таких як Швейцарія, Німеччина, Канада, США, Нідерланди, Данія, Великобританія, Швеція тощо. Зауважимо, оскільки він за сутністю є превентивним заходом, в окремих країнах, наприклад у США, екологічний аудит є не лише інструментом державного впливу та контролю, але й потужним важелем для стимулювання природоохоронної та екологічно спрямованої діяльності підприємств. Екологічне порушення, виявлене добровільно, а також вживання заходів для його усунення надає суб'єктові господарювання «захищений» статус, і тоді можна претендувати на зниження штрафів та пом'якшення екологічних санкцій. Підприємницькі структури, що добровільно проходять екоаудиторські перевірки та приймають і виконують відповідні програми, є такими, які співпрацюють із визначеними законодавством державними інститутами контролю та претендують на лояльність від них за умови здійснення екопорушення. Одним з основних складників такої програми є фінансовий, який визначає обсяг витрат на екологічні проекти, охорону навколишнього природного середовища та ін. Закон про охорону навколишнього середовища від забруднень (Pollution Prosecution Act) передбачив для Відділу з кримінального переслідування (Office criminal enforcement) ряд виняткових повноважень щодо виявлення, ліквідації правопорушень в екологічній сфері та їх наслідків. Проте добровільно виявлені правопорушення або виправлені завдяки програмі екоаудиту допомагають уникнути розгляду в кримінальному порядку [39].

Прийнятною є думка, що екологічні податки – це механізм протидії конкуренції: «механізм, який зменшує конкурентоспроможність держави через витрати на екологічні заходи» [40, с. 169]. Слід зазначити про радикальні відмінності механізму екологічного оподаткування в Україні та більшості розвинених зарубіжних країн [41; 42; 43].

В Україні величина екологічного податку в доходах зведеного державного бюджету мізерна порівняно з ВВП. Цей показник коливається в межах від 0,23% ВВП до 0,02%. При цьому спостерігаємо чітку тенденцію до його зменшення. Згідно з цим показником Україна посідає одне із останніх місць у світі, поряд із Філіппінами (0,22%) та Кот-д'Івуаром (0,11%). Серед лідерів за цим показником – Сербія, Данія, Латвія, Греція, Великобританія, величина доходу бюджету від екологічного податку у цих країнах у 10–20 разів більша, ніж в Україні.

Отже, система екологічних податків і платежів у сучасній світовій практиці достатньо потужна й всеохопна для об'єктів регулювання: це плата за використання й забруднення водних ресурсів, лісових насаджень, землі й ґрунтів, повітря. У країнах-членах ЄС поширеними екологічними податками є:

- енергетичні податки (Австрія, Великобританія, Італія, Нідерланди, Словенія, Швеція) – податки на споживання електрики, вугілля, природного газу та палива;
- податок на мінеральне паливо (Австрія, Великобританія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Словаччина, Франція) [44, с. 11].

До порушників законодавства у сфері оподаткування застосовують важелі примусу, які діють паралельно зі стимулюванням, наприклад, щодо заборони виробництва токсичних хімічних речовин, вимог про припинення скидів у навколишнє середовище залишкових продуктів виробництва тощо.

Міжнародний досвід охорони навколишнього природного середовища, накопичений розвиненими країнами, став основою для системи міжнародних стандартів, що стосуються компонентів біосфери. Відповідальність за їх розроблення й впровадження несе Міжнародна організація зі стандартизації, яка наприкінці ХХ ст. за участі Технічного комітету ISO «Екологічне управління» розробила ряд міжнародних стандартів, які активно використовуються як основа механізму екологічного управління, зокрема,

стандарти серії 14000, сформовані на основі раніше створеного BS 7750, а також стандарту за системою якості продукції ISO 9000. Науковці й практики стверджують, що остання система, на відміну від деяких інших природоохоронних стандартів, зорієнтована на екологічні технології, а не на кількісні параметри. Основним призначенням ISO 14000 є система екологічного менеджменту – environmental management system. Сутність стандарту ISO 14000 є еколого-економічною та передбачає стимулювання окремих складників конкурентоспроможності: організація та утримання високого рівня якості продукції та зростання кількості партнерів сприяє підвищенню якості життя населення та суспільства загалом. Добровільність стандартів ISO 14000 не замінює обов'язковості дотримання законодавчих вимог, але сприяє визначенню кількості суб'єктів господарювання, які виконують екологічні законодавчі вимоги, а також дослідженню особливостей впливу на навколишнє природне середовище характерних для конкретного регіону підприємств. Конкурентна складова екологічних стандартів виявляється не стільки на регіональному рівні, скільки на світовому, для організації й здійснення експортно-імпортних операцій. Конкурентна позиція компанії, що представляє екологічну продукцію, не вища за інші компанії на світовому ринку. У межах країни екологічні стандарти, спрямовані на збереження навколишнього природного середовища, забезпечують доступ для потенційних експортерів та імпортерів.

Нині для постіндустріального суспільства, сформованого в більшості країнах Західної Європи (Австрія, Великобританія, Німеччина, Норвегія, США, Франція, Канада, Фінляндія, Швеція, Японія), характерний не лише технічний розвиток й рівень матеріального добробуту, але й створена адекватна наявним умовам правова основа щодо охорони навколишнього природного середовища. Громадяни повинні бути готовими дотримуватися прийнятих законів, що є одним з визначальних факторів успіху їх

впровадження. Отже, основними Директивами ЄС у сфері охорони навколишнього середовища є:

1) Директива про Доступ до Інформації затверджує право на доступ до інформації і встановлює чіткі умови надання інформації про охорону навколишнього природного середовища;

2) Директива про Звітність окреслює вимоги щодо регулярної звітності;

3) Директива про Оцінку Впливу на Довкілля (Директива ОВД);

4) Директива про Стратегічну екологічну оцінку впливу на довкілля (Директива СЕО), яка спрямована на розв'язання екологічних проблем;

5) Директива про забезпечення участі суспільства в ОВД (2003/35) підвищує прозорість і легітимність планів, програм і окремих проектів [45, с. 147].

Одним з інструментів створення та реалізації функцій управління у сфері еколого-економічного розвитку в розвинених країнах є екологічна сертифікація, спрямована на стимулювання виробників до активізації і впровадження в діяльність інноваційних технологічних процесів. Виробництво екологічної продукції, яка мінімально впливає на навколишнє природне середовище, здебільшого направлена передусім на отримання права для виробника використовувати екологічний знак для своєї продукції. У світовому масштабі екологічні знаки та маркування є шансом для виробника виходу на світовий ринок за рахунок конкурентних переваг, які забезпечує йому екологічність. Відповідні продукти є більш стійкими до впливу світових чинників у довгостроковому періоді. Екологічне маркування є системою прийнятих у всьому світі знаків, які визнані у світі та в країні: «Білий лебідь» (Скандинавські країни); «Блакитний ангел» (Німеччина); «Зелений хрест» (США); «Екознак», «Зелена рукавичка» (Японія); і «NF-Environment» (Франція). Крім того, на всій території Європейського Співтовариства діє екологічний знак «Квітка Європи», або «Зоряна маргаритка» [46].

Більшість управлінських інструментів еколого-економічної конкурентоспроможності, зокрема екологічна сертифікація, мають превентивний характер, адже запобігти екологічній катастрофі та попередити втрату конкурентоспроможності завжди легше, аніж ліквідувати наслідки. Тому критерії, покладені в основу вимог до отримання екологічного сертифіката, мають перевищувати екстремуми оцінки, закладені в стандартах сертифікації.

На міжнародному рівні в механізмах реалізації положень «зеленої економіки» використовують ключові елементи екологічної оцінки, зокрема і в міжнародному праві горизонтальні директиви ЄС про ОВНС, СЕО та інші. Роль екологічної оцінки вбачається в інформаційному забезпеченні, аналізі альтернатив, інтеграції екологічних викликів з економічними, соціальними та іншими, уникненні ризиків. Для визначення обсягу негативного впливу конкретної ситуації на цілісність об'єктів НПС використовують процедури скринінгу, «скопінгу» (визначення потрібної інформації для ОВНС), документальне оформлення, консультації з природоохоронними органами, громадськістю, транскордонні консультації. Наразі інновацією в енергетиці України є запровадження систем енергетичного управління ISO 50001:2011 «Energy management systems – Requirements with guidance for use» [47, с. 244].

До країн, які найактивніше стимулюють розроблення й упровадження еколого-економічних управлінських механізмів, належить Канада, яку через високі темпи економічного розвитку оцінюють як країну з високим негативним впливом на екологію та навколишнє природне середовище.

В основу фінансування екологічних проектів Канади покладено принцип еколого-економічної ефективності, який передбачає впровадження тих проектів, які, окрім екологічної ефективності, передбачають ще й економічну. Реалізація цих проектів відбувається через відповідну регіональну політику, яка за наявної федеральної підтримки координується та стимулюється екологічним законодавством, стратегіями розвитку,

програмами й планами. Складова механізму регіонального управління – інституційне забезпечення – є особливістю регіонального підходу цієї країни й передбачає формування регіональної ради для послідовної реалізації Програми дій для конкретного регіону. У ній визначено стратегічні орієнтири розвитку регіону, програми інформаційного, комунікаційного, інституційного забезпечення, політику фінансово-інвестиційного забезпечення, критерії сталого розвитку території, пріоритети раціонального природокористування тощо. Однією з найбільш ефективних у світі є екологічна політика Японії, спрямована на впровадження концепції сталого розвитку. Уряд Японії ще в 60-х роках ХХ ст. розробив екологічне законодавство, яке істотно поліпшило екологічну ситуацію в країні. Воно передбачає два види нормативів: перший – «абсолютний характер директивного встановлення», а другий – стимулювання розвитку відповідних галузей або окремих проектів. Екологічні стандарти Японії є одними з найбільш жорстких у світі, а за енергоефективністю країна займає провідні позиції [48, с. 36].

У Франції, Італії, Німеччині, Японії, Канаді, Великобританії й ін. уряди ухвалили державні програми, спрямовані на створення екологічно важливих технологій. Наприклад, в Італії 5% коштів із Фонду технологічних інновацій направляють на фінансування екотехнологій. У Сполученому Королівстві створено Фонд технологій для охорони навколишнього середовища, який є першим спеціальним фондом стійких чистих технологій й отримав підтримку Європейського інвестиційного фонду. Ще 2006 р. цей фонд мобілізував 50 млн. євро, також було інвестовано 15 млн. євро. Саме наявність можливостей отримання фінансування створює сприятливі умови для екологічно зорієнтованого розвитку промислових підприємств.

Екологічний аудит є інструментом, який Рада Європейського Співтовариства визначає як засіб для систематичної, періодичної, об'єктивної і документованої оцінки системи управління й процесів охорони

навколишнього природного середовища, регулювання й контролю за негативним впливом та оцінкою узгодженості діяльності підприємства з екологічною політикою [49]. Процедури екоаудиту спрямовані на виявлення ймовірності загрози від підприємства та інформування населення про екологічний стан наявних у регіоні суб'єктів господарювання. Результати екологічної аудиторської перевірки використовують для планування природоохоронної, екологічно спрямованої діяльності, організації механізмів екологічного управління, вибору ресурсощадних технологій та для підвищення інвестиційної привабливості.

Загалом у розвинених країнах застосування управлінських технологій для збереження навколишнього природного середовища нині перетворилося на потужний важіль формування еколого-економічної конкурентоспроможності. Це здійснюється через систему пільг, дотацій, екологічних кредитів, програм, проектів і в такий спосіб стимулювання кругообігу капіталу.

Огляд зарубіжного досвіду екологічного розвитку, механізмів та інструментів на рівні локальних територій підтверджує потребу враховувати в побудові механізму управління еколого-економічною конкурентоспроможністю регіону в Україні передумов її формування, впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, а також – цілей її використання. На рис. 1.9 відображено механізм формування й використання еколого-економічної конкурентоспроможності регіону в логічному взаємозв'язку з відповідним напрямом управління.

Зауважимо, що для регіонів України проблема формування засад управління еколого-економічною конкурентоспроможністю є актуальною й дуже специфічною проблемою, пов'язаною з проведенням ґрунтовних досліджень як складників цієї проблеми, так і їх сукупності. В успішному втіленні засад еколого-економічної конкурентоспроможності відіграє те, наскільки органічно ці засади поєднуються із регіональним чинником. Це

стає принципово важливим для регіонів такої диверсифікованої в екологічному, економічному, демографічному, аспектах держави, як Україна.

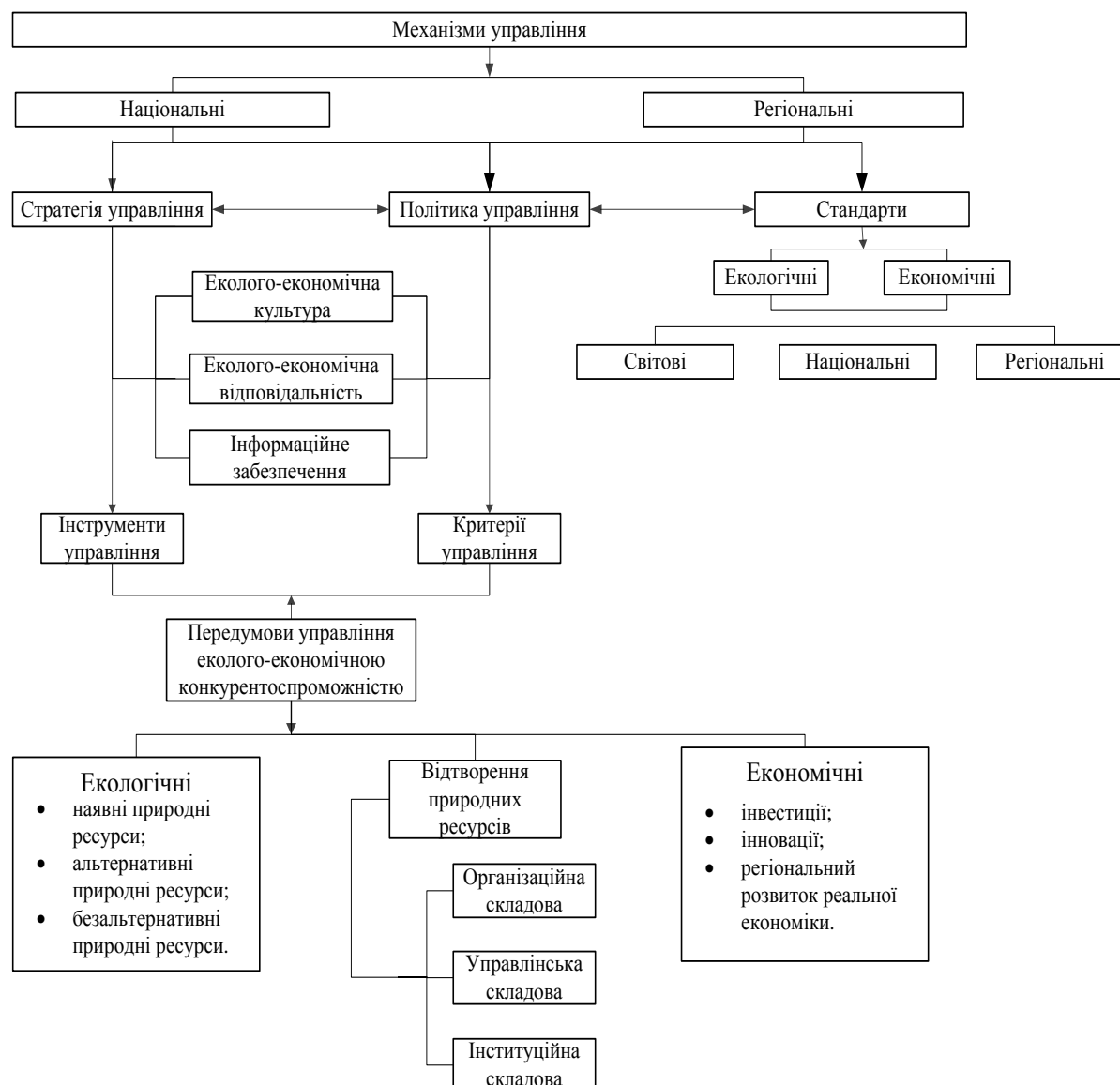

Рис. 1.9. Складники управління еколого-економічною конкурентоспроможністю регіону

Джерело: розробила авторка

Важливим інструментом еколого-економічної конкурентоспроможності у світі є еколого-економічна культура як наслідок соціалізації еколого-економічних відносин та невід’ємна їхня частина. Еколого-економічна культура суб’єктів економіки – складне соціально-духовне утворення особистості, що охоплює сукупність засобів та механізмів

діяльності, спрямованих на регуляцію системи еколого-економічних відносин. Еколого-економічна культура як частина загальнолюдської культури сприяє соціально-духовній реалізації особистості, тому її потрібно спрямувати на побудову соціально значущої системи взаємовідносин суспільства й довкілля [50, с. 301].

У всіх сферах життя й розвитку суспільства та індивіда спостерігаємо вияви еколого-економічної культури. До речі, нині суспільство чітко усвідомлює важливість високої еколого-економічної культури для здоров'я й життя. Суб'єкти економічної діяльності оцінюють й усвідомлюють пріоритетність розв'язання еколого-економічних проблем у світі, що водночас не корегує їхню поведінку та не змушує переглянути встановлені правила діяльності. Кожне підприємство функціонує на принципах довгострокової відтермінованості екологічних наслідків та відсторонено від екологічних проблем. Така позиція радикально не змінює ситуації, оскільки усвідомлення екологічної небезпеки не супроводжується відповідним діями від підприємницького сектору.

Для професійної діяльності складників економічних відносин та всіх суб'єктів економіки еколого-економічна культура є основою для оптимального й ефективного природокористування. Початок цієї культури – у свідомості людини, її інтелектуальній готовності та вихованні. Це сприятиме її поширенню, розвитку та лобюванню відповідних стандартів й інтересів у суспільстві. Складність процесу формування такого підґрунтя – у повільності побудови та довгостроковості очікування результатів.

Усі подані вище чинники створюють передумови для формування еколого-економічної конкурентоспроможності локальних територій розвинених країн. У цьому контексті постає питання: якщо ці чинники відомі, їх можна дослідити, оцінити й здійснити вплив через управлінські інструменти, тоді в чому полягає складність створення дієвого механізму управління еколого-економічною конкурентоспроможністю для кожного

конкретного регіону? Відповіддю є сама сутність еколого-економічного процесу, його основними властивостями є складність, динамічність та схильність до мінливості (зрушень). Ці процеси формують еколого-економічну конкурентоспроможність регіону. Причини мінливості еколого-економічних процесів у регіонах, на рівні кожної держави та у світі є різноманітними за джерелом виникнення, урегульованістю та ступенем впливу на конкурентоспроможність. В умовах мінливості еколого-економічних процесів саме стійкість та стабільність розвитку регіону є основними ознаками управління регіоном.

Досвід зарубіжних країн дає змогу узагальнити причини мінливості (зрушень) еколого-економічних процесів та класифікувати їх [51]:

- 1) за джерелом виникнення зрушення:
 - за регіоном (внутрішні, зовнішні);
 - за джерелом (об'єктивні, суб'єктивні);
 - зміст проблеми, зумовленої зрушенням (реальна, віртуальна);
- 2) за врегульованістю:
 - можливість усунення (здатні / нездатні до усунення);
 - можливість компенсації (компенсовані, некомпенсовані);
 - можливість локалізації (локалізовані, нелокалізовані);
- 3) за ступенем впливу:
 - інтенсивність процесів (постійні, інтенсивні);
 - повторюваність процесів (випадкові, періодичні);
 - наявність зв'язку (супутні, прикріплені).

Розглядаючи еколого-економічну конкурентоспроможність регіону як об'єкт управління, важливо наголосити, що проблема стійкості й стабільності виникає за умови наявності дестабілізуючого негативного (позитивного) впливу – такого зовнішнього й внутрішнього впливу на елементи й зв'язки між ними в соціально-економічній системі, який може порушити поточне

функціонування системи або можливості збереження траєкторії розвитку. Дестабілізуючий вплив може бути традиційний, керований традиційними методами та інструментами, а також інноваційний для регіону. Таку стійкість еколого-економічного розвитку регіону кваліфікуємо як здатність у часі зберігати або повертатися до заданої траєкторії після певного впливу на елементи еколого-економічної системи.

Отже, маємо підстави стверджувати, що стійкість еколого-економічного розвитку відображає можливість утримання тенденції розвитку за будь-яких внутрішніх і зовнішніх впливів. На нашу думку, еколого-економічний розвиток є досягненням певних цільових показників розвитку в умовах мінливості еколого-економічних процесів, які призводять до зміни доступності економічних і екологічних ресурсів. Стабільність еколого-економічного розвитку відображає можливість формування такої взаємодії елементів в еколого-економічній системі регіону за нових умов діяльності, що сприяє формуванню інноваційної структури економіки для реалізації тенденції розвитку і вможливує досягнення скорегованих цільових показників в умовах зміни пріоритету використання економічних й екологічних ресурсів [52].

Управління еколого-економічною конкурентоспроможністю в умовах мінливості еколого-економічних процесів, а також можливість забезпечення стійкості й стабільності регіонального розвитку багаторівневі:

– оперативний рівень – застосування короткострокових регуляторів управління (локалізація змін у стані елементів і процесів розвитку еколого-економічної системи);

– тактичний рівень – застосування середньострокових регуляторів управління (компенсація змін у стані елементів і процесів розвитку еколого-економічної системи);

– стратегічний рівень – застосування довгострокових регуляторів управління (визначення цілей, закріплення змін у стані елементів і процесів розвитку еколого-економічної системи).

Останній рівень запропонованого управлінського процесу розвитку еколого-економічної системи – стратегічний – має велику вагу для формування механізмів і вибору інструментів управління еколого-економічною конкурентоспроможністю регіону. Важливість стратегічного підходу не лише в урахуванні чинників впливу на процес управління, але визначення напрямів використання отриманого результату. Йдеться про стратегічний підхід до формування еколого-економічної конкурентоспроможності території, враховуючи мету її використання. Це забезпечить виокремлення пріоритетних напрямів розвитку конкурентоспроможності й уможливить забезпечення її ефективності для кожного регіону (рис. 1.10).

Для висвітлення особливостей управління еколого-економічною конкурентоспроможністю з'ясуємо, як саме здійснюється реалізація відповідної політики в регіонах розвинених країн.

Реалізація еколого-економічної політики здійснюється кожною країною на національному та регіональному рівнях за певними правилами. По-перше, це акцент на опосередкованих (непрямих) економічних важелях, коли здійснюється вплив на екологічну систему у взаємозв'язку із економічними механізмами. По-друге, варто чітко усвідомлювати роль держави, її повноцінну участь у ринкових процесах під час активізації (і без неї) механізмів ринку. Ефективний економічний механізм не може існувати без ролі та втручання держави, без її регулювання та встановлення «правил гри». По-третє, розвиток економіки в регіонах, стимулювання науково-технічного прогресу, зростання потреб населення не можна відокремлювати від екологічного впливу та розв'язання екологічно-соціальних завдань, які

виникають у процесі розвитку. Ці правила передбачають гармонійний розвиток екологічної та економічної систем.

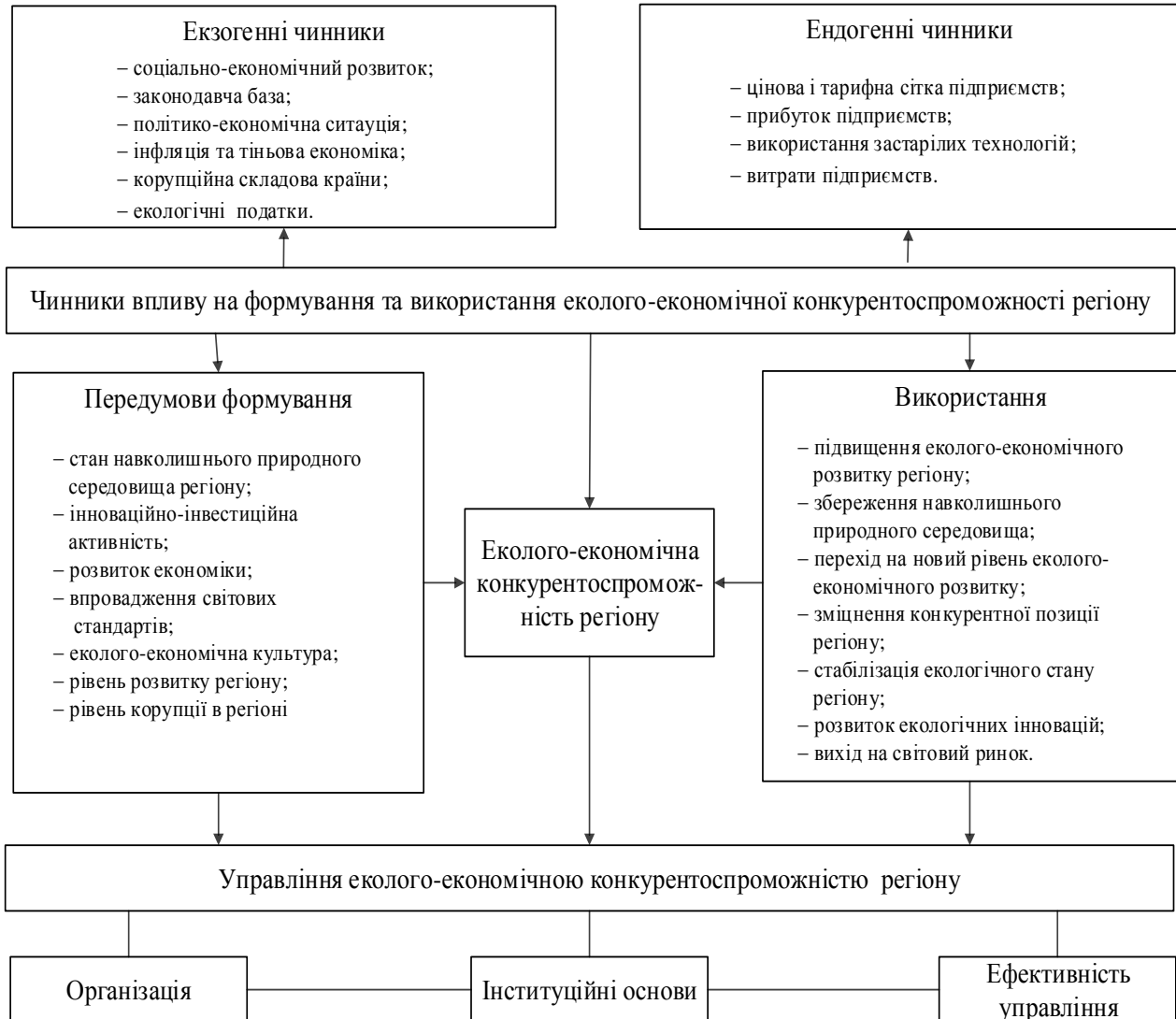

Рис. 1.10. Механізм формування та використання еколого-економічної конкурентоспроможності регіону

Джерело: розробила авторка

Пріоритети регіональної екологічної політики з метою забезпечення збалансованого регіонального розвитку й зниження соціально-економічних та територіальних диспропорцій об'єктивно передбачають розроблення й реалізацію стратегії соціально-економічного розвитку регіонів, що спрямована на:

- зменшення регіональної соціально-економічної диспропорції (за основними макроекономічними та макроструктурними показниками);
- запобігання неоднорідності територіального економічного й соціального простору (насамперед за параметрами рівня та якості життя населення різних регіонів);
- усунення дисбалансів у міжбюджетних відносинах та ресурсних можливостях формування «самодостатніх» фінансових та економічних адміністративно-територіальних одиниць;
- відповідність чинного інституційного забезпечення регіонального розвитку викликам глобалізації та європейської регіоналізації;
- урахування конкурентних переваг та наявного соціально-економічного потенціалу регіонів у виробленні стратегій регіонального розвитку [53].

Стратегія за своєю суттю є видом довгострокового планування, який передбачає вибір управлінських технологій та напрямів діяльності стосовно акумуляції та розподілу ресурсів, їх розміщення з метою розвитку суб'єкта господарювання.

Екологічна стратегія передбачає й забезпечує дві функції: визначення цільової настанови, перспективних напрямів і траєкторії руху господарського об'єкту в часі й просторі; створення моделі діяльності людей, що буде враховувати вплив чинників зовнішнього та внутрішнього середовища [54].

Одним із важливих інструментів екологічної політики у світі є стратегічна екологічна оцінка – СЕО, (у 1969 р. вперше введено в обіг у Законі США про національну екологічну політику (NEPA)) [55], що спрямована на подолання конфлікту процесів соціально-економічного розвитку та охорони навколишнього природного середовища.

Термін СЕО у кінці 1980-х років використав американський економіст К. Вуд у доповіді на засіданні Європейської комісії [56], наголосивши, що стратегічна екологічна оцінка за активізації управлінських механізмів здатна здійснити вплив на користь альтернативних проектів, тобто стратегічна

екологічна оцінка спрямована на дослідження можливих напрямів розвитку та виокремлення тих, які передбачають використання інноваційних технологій та інвестиційних потоків, що сприятимуть отриманню найбільшої вигоди. СЕО також сприяє запобіганню (ліквідації) соціальних стресів, надмірного використання інфраструктури, створення проміжних механізмів тощо.

Так, стратегічну екологічну оцінку використовують у Нідерландах у процесі розроблення стратегії галузі електроенергетики: обґрунтування розташування мереж альтернативного живлення, вибір місць для будівництва електростанцій, регіональних генеруючих джерел енергії. У Португалії механізм стратегічної екологічної оцінки застосовують для організації розбудови міст, зокрема систем управління земельними, водними, енергетичними ресурсами. Прикладом процедури може слугувати будівництво аеропорту в Ліссабоні, де основними критеріями були: збереження біорозмаїття природних ресурсів (йшлося про знищення понад 50 тис. пробкових дерев), безпека для повітряної навігації та транспортування з урахуванням просторового планування, а також соціально-економічна конкурентоспроможність і фінансова доцільність. Для Республіки Молдова процес СЕО почався з пілотного проекту «Генеральний план розвитку міста Орхей» [57], який став стратегічним планом економічного розвитку міста, коли за допомогою СЕО було ідентифіковано пріоритетні екологічні проблеми муніципалітету, здійснено капіталізацію природних цінностей, вказано на збереження природних функцій. Також відбувся діалог між зацікавленими особами й населенням, було досягнуто взаєморозуміння в сприянні інтеграції національних цілей у процес планування на місцевому рівні. Після цього проекту ухвалили рішення про потребу затвердження на законодавчому рівні нормативного акту про стратегічну екологічну оцінку в Республіці Молдова [58].

Отже, проблема ефективного управління еколого-економічною конкурентоспроможністю є складною, новою й глобальною водночас. Інструментарій державного управління, який передбачає використання екологічно орієнтованих методів і технологій для збереження навколишнього природного середовища, існує, але його темпоральність загалом не враховує специфіки конкурентоспроможності та вимагає синхронної адаптивності до її динамічності.

Базовий інструментарій управління передбачає ухвалення законів та організаційний механізм їхнього дотримання, зокрема жорсткі санкції за порушення; податкові пільги та пільгове кредитування для суб'єктів господарювання; обов'язковий екологічний аудит й екологічне страхування; упровадження екологічної сертифікації виробленої продукції та ін. Технології управління еколого-економічною конкурентоспроможністю повинні ґрунтуватися на використанні міжнародних стандартів та врахуванні специфіки конкурентоспроможності країни й регіонів. Це складне завдання можливо розв'язати, поєднуючи наявні стандарти з новітніми адаптивними методиками.

Висновки до розділу 1

1. Глобалізаційні процеси змінюють пріоритети та важливість економічних проблем: розв'язання старих проблем втрачає актуальність; виникають нові проблеми, зокрема поляризація суспільства й диференціація світової економіки. З'ясовано, що конкурентоспроможність регіону є вимогою регіональної економіки, її виконання передбачає отримувати користь від глобалізаційних процесів та розвиватися відповідно до ринкових процесів та категорій. Конкурентоспроможність регіону – це комплексна набута здатність економічної системи локального рівня забезпечити в

наявних умовах та прогнозованій перспективі регіональні переваги, які створюють передумови для формування вектора розвитку регіональної економічної архітектури для досягнення й утримання пріоритетних ринкових позицій її складників.

2. Виокремлено внутрішні й зовнішні передумови конкурентоспроможності регіону як основи для реалізації комплексу зусиль, що її забезпечують; види конкурентоспроможності регіону (економічна, екологічна, інноваційна, ресурсна, соціальна, стратегічна), які мають єдину економічну основу, що втілюється в наявності чи формуванні конкурентних переваг; обґрунтовано, що забезпечення всіх видів водночас неможливе, і водночас досягнення одного виду обов'язково спричинить зміни в ймовірності досягнення інших видів конкурентоспроможності.

3. Обґрунтовано підхід щодо дослідження еколого-економічної конкурентоспроможності регіону через взаємозумовленість та взаємозалежність цих двох видів, зростання ефективності комплексної оцінки та підвищення результативності прогнозування конкурентоспроможності, можливості підвищення й формування еколого-економічні стратегії регіонального розвитку. Трактуюмо еколого-економічну конкурентоспроможність як складну, динамічну, інтегровану системоутворювальну властивість економічної системи з урахуванням екологічних особливостей регіону, пов'язану з розвитком ринків, галузей господарювання, активізацією інноваційно-інвестиційних процесів й формуванням еколого-економічних конкурентних переваг у найближчій та віддаленій перспективі.

4. Еколого-економічна конкурентоспроможність території формується з груп складових (I група – географічні особливості регіону, II група – асиміляційний потенціал, III група – ємність екологічної системи, IV група – технологічна здатність економічної системи до створення і споживання екологічних альтернатив, V група – економічне стимулювання інвестицій в

екологічні інновації), окремі з яких визначають її базовий потенціал, інші – потенціал можливих траєкторій розвитку. Потенціал еколого-економічної конкурентоспроможності регіону, який визначає рівень його конкурентоспроможності, є основою для створення конкурентних переваг. Запропоновано також авторську дефініцію конкурентної еколого-економічної переваги як сукупності відповідних чинників, що мають системний характер і складну систему зв'язків, які забезпечують регіону економічну, соціальну, інноваційну, інвестиційну, інформаційну привабливість на національному й світовому рівнях.

5. Проаналізовано взаємоконфліктність і взаємозалежність еколого-економічних конкурентних переваг, забезпечення й утримання оптимальності співвідношення яких – завдання регіональної еколого-економічної політики. Еколого-економічну політику регіону в контексті конкурентоспроможності кваліфікуємо як систему дій місцевої влади та учасників економічних відносин, яка ґрунтується на правових та екологічних нормах з урахуванням законів розвитку навколишнього природного середовища та на основі принципів збалансованості, оптимальності, економічності й компромісності покликана забезпечити наявність еколого-економічних конкурентних переваг у середньо- та довгостроковій перспективі регіонального розвитку.

6. Огляд світового досвіду управління еколого-економічною конкурентоспроможністю засвідчує наявне природоохоронне законодавство й прогресивний інструментарій механізмів управління; конкретизовано його складники, які застосовують за рівнями в умовах мінливості еколого-економічних процесів: оперативним, тактичним, стратегічним. Обґрунтовано важливість дослідження управління еколого-економічною конкурентоспроможністю через механізм її формування і використання, де багато важать передумови.

РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ

2.1. Методологічні підходи до оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів

Оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів потрібне для виявлення основних конкурентних переваг регіону для визначення його поточної й потенційної конкурентної позиції до інших регіонів, з'ясування його значення у формуванні конкурентного статусу держави на міжнародній арені. Особливо гостро постає проблема практичного оцінювання конкурентоспроможності регіонів – виявлення сильних і слабких сторін для визначення пріоритетних напрямів розвитку регіонів та формування ефективної конкурентної стратегії.

Оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів – комплексне багатовекторне дослідження, у процесі якого потрібно описати, згрупувати, порівняти й інтегрувати спеціалізовані індикативні показники. Отримана оцінка підвищить ефективність регіонального та державного управління, виявить невиразні закономірності та причинно-наслідкові зв'язки в еколого-економічних системах регіонів. Отже, мета проведення оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів полягає у виявленні ключових системоутворювальних аспектів розвитку об'єктів такого аналізу.

Нині з огляду на складність та комплексність цього поняття у вітчизняній і зарубіжній практиці відсутній загальноприйнятий підхід до оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів. Оскільки вона є складовою загальної конкурентоспроможності регіонів, то цілком

справедливою є можливість застосування методик її оцінювання. В економічній літературі використовують різні методичні підходи оцінювання конкурентоспроможності регіонів, серед яких, на нашу думку, найбільш обґрунтованими є такі (рис. 2.1).

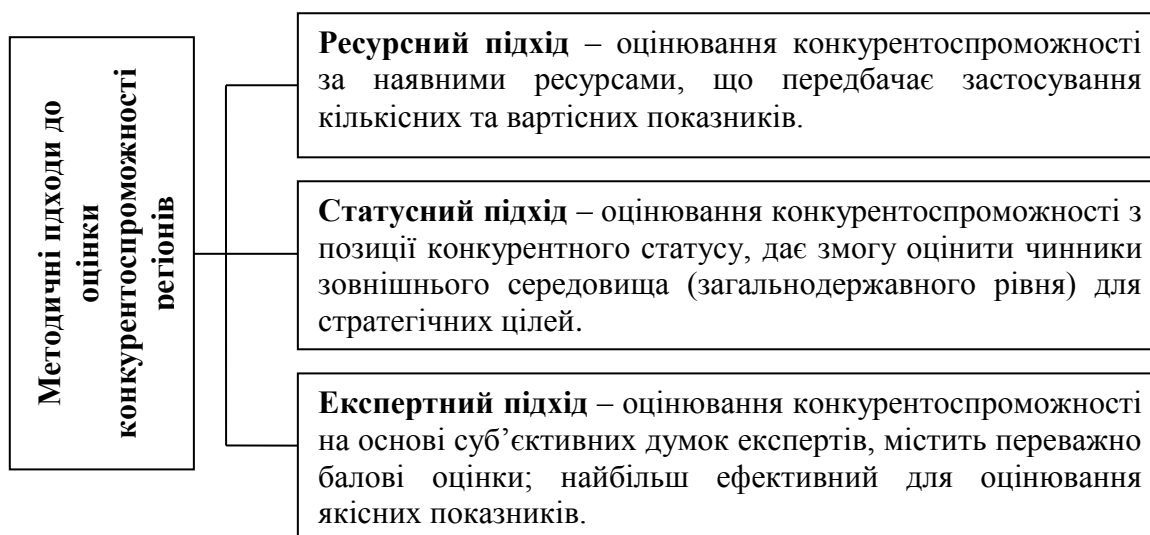

Рис. 2.1. Наукові підходи до оцінювання конкурентоспроможності регіонів

Джерело: систематизувала авторка

Ресурсний підхід, згідно з яким конкурентоспроможність регіону визначають як сукупність його ресурсів. Зокрема, метод, який запропонувала О. Журавльова, визначає кількісний показник, який охоплює два елементи: критерій, що відображає ступінь задоволення потреб регіону, і критерій забезпечення ресурсами. Цей метод комплексно відображає економічну сутність конкурентоспроможності регіону, однак недоліком є неможливість точного визначення впливу непередбачуваних чинників зовнішнього середовища. Також поза увагою залишається вплив різних складників потенціалу регіону. Тому цей метод можна використовувати тільки для загального оцінювання регіону.

Перевагою методик, що ґрунтуються на ресурсному підході, є методологічна простота, проте вкажемо й недоліки:

- припущення, що конкурентоспроможність регіону залежить тільки від результатів використання його ресурсів;

- застосування середньої арифметичної для розрахунку індексів зумовлює виникнення похибки;

- методики ефективні для визначення фактичного рівня конкурентоспроможності регіону, але виникають ускладнення під час перспективного оцінювання.

Статусний підхід полягає у визначенні показників конкурентного статусу регіону. І. Ансоф у процесі дослідження конкурентоспроможності вперше застосував поняття «конкурентного статусу», тобто позиції в конкуренції вимірювача положення об'єкта оцінювання на ринку.

У регіональних дослідженнях до статусних методів оцінювання належать підходи, обґрунтовані взаємозв'язком рівня конкурентоспроможності регіону з рівнем складників його конкурентного потенціалу і ступенем впливу зовнішнього середовища. Перевагою такого підходу є те, що оцінювання рівня конкурентоспроможності здійснюється у взаємозв'язку зі стратегією розвитку та потенціалом регіону. При цьому є певна обмеженість – під час використання поняття оптимальної стратегії й оптимального потенціалу відсутня методологія їх визначення в конкретних умовах, регіон розглядається поза зв'язком із зовнішнім оточенням.

М. Портер [59] для обґрунтування конкурентного статусу вводить поняття «конкурентної переваги», тобто якостей об'єкта, що визначають його позицію в зовнішньому оточенні. Будь-яка перевага, зокрема ресурсне забезпечення, інвестиційні можливості та ін., надає більш високу продуктивність, ніж у конкурентів. М. Портер довів, що досягнення високого рівня конкурентних переваг залежить від дії детермінантів «національного ромба» – чинника, що визначає рівень конкурентоспроможності регіону [59, с. 36].

Істотними недоліками статусних методів є те, що їх складно використовувати в практичній діяльності через невизначеність деяких показників, а також те, що регіон може мати високий рівень конкурентоспроможності протягом певного часу, навіть якщо не використовується оптимальна стратегія й оптимальний потенціал.

Експертна оцінка передбачає визначення рівня конкурентоспроможності регіону групою фахівців належної кваліфікації за переліком оцінних показників. При цьому конкурентоспроможність регіону може оцінюватися як загалом, так і за окремими складниками.

Експертні методи оцінювання зазвичай використовують у регіональних дослідженнях. Для оцінювання конкурентоспроможності країн одним з найвідоміших експертних досліджень є оцінювання індексу глобальної конкурентоспроможності – рейтинг країн світу за показником економічної конкурентоспроможності, який визначався за методикою Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum) на основі комбінації загальнодоступних статистичних даних і результатів глобального опитування керівників провідних компаній.

Конкурентоспроможність національних економік, зокрема в розрізі регіонів, залежить від багатьох різнопланових чинників, тому індекс глобальної конкурентоспроможності складається зі 113 змінних, які своєю чергою об'єднані у 12 контрольних показників: інфраструктура; якість інститутів; макроекономічна стабільність; здоров'я і базова середня освіта; вища освіта й професійна підготовка; рівень технологічного розвитку; ефективність ринку товарів і послуг; ефективність ринку праці; розвиненість фінансового ринку; розмір внутрішнього ринку; конкурентоспроможність компаній; інноваційний потенціал [60].

Жоден чинник, наголошують експерти, самотійно не може забезпечити конкурентоспроможності національної економіки, лише вдале поєднання й розвиток усієї сукупності чинників уможливить поступальний

розвиток країни й підвищення її значущості на світовій арені. Зауважимо, що фахівці Організації економічного співробітництва й розвитку спираються на цей підхід для складання країнових економічних оглядів.

Ще одним з найбільш поширених досліджень з проблем конкурентоспроможності держав і регіонів є The IMD World Competitiveness Yearbook, де зафіксовано оцінку 331 критерію за чотирма основними показниками: стан економіки, ефективність уряду, стан ділового середовища й стан інфраструктури. До кожного показника належить по 5 факторних ознак [61].

Також варто звернути увагу на досвід оцінювання регіональної конкурентоспроможності США (на рівні штатів), що використовує The Beacon Hill Institute. Індекс конкурентоспроможності (The BNI competitiveness index) передбачає оцінювання за 43 показниками, розділеними на 8 субіндексів: уряд і податкова політика; безпека; інфраструктура; людські ресурси; технології; інкубація бізнесу (допомога бізнесу); відкритість; охорона навколишнього середовища [62].

Очевидним недоліком експертного підходу є ризик суб'єктивності, однак він добре пристосований для оцінювання складових, які мають якісний характер. На нашу думку, відмовлятися від використання експертних оцінок недоцільно, вони повинні застосовуватися як елемент комплексної системи оцінювання.

Метою встановлення рівня конкурентоспроможності регіонів є не лише аналіз поточного стану, а й установлення тих її аспектів і параметрів, що потребують особливої уваги від керівних суб'єктів. Еколого-економічна конкурентоспроможність здатна забезпечити раціональний, соціально-перспективний розвиток усієї системи господарювання регіону. Тому показник або їхня сукупність, що характеризує рівень такої конкурентоспроможності, повинен бути комплексним та багатограним і

відображати не лише загальний умовний розвиток еколого-економічних характеристик, а й напрями та способи ефективного управління ними [63].

Проведення оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіону передбачає розв'язання комплексу взаємопов'язаних завдань:

- виявити регіони-лідери та регіони-аутсайдери за аналізованими критеріями;

- встановити територіальні особливості та закономірності еколого-економічного розвитку країни;

- визначити сильні та слабкі позиції еколого-економічного розвитку регіонів країни;

- дослідити загальні тенденції еколого-економічного розвитку регіонів та шляхи їх корегування.

Методологія оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності передбачає також і методи її здійснення. На нашу думку, для комплексу таких методів засадничими повинні бути методи оцінювання економічної конкурентоспроможності регіонів та рівня екологічного розвитку. Для цілей подальшого дослідження схарактеризуємо докладніше, оскільки саме на обраних методах ґрунтується вибір методологічного підходу та формування методики проведення оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів.

Керуючись загальнонауковими класифікаціями та прийнятними методами економічного й екологічного оцінювання конкурентоспроможності регіонів, відповідно до завдань монографії пропонуємо структурувати методи оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів як елемент відповідної методології (рис. 2.2).

Перелік методів оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів на рис. 2.2 не є вичерпним, але, ймовірно, відображає основні елементи методології оцінювання.

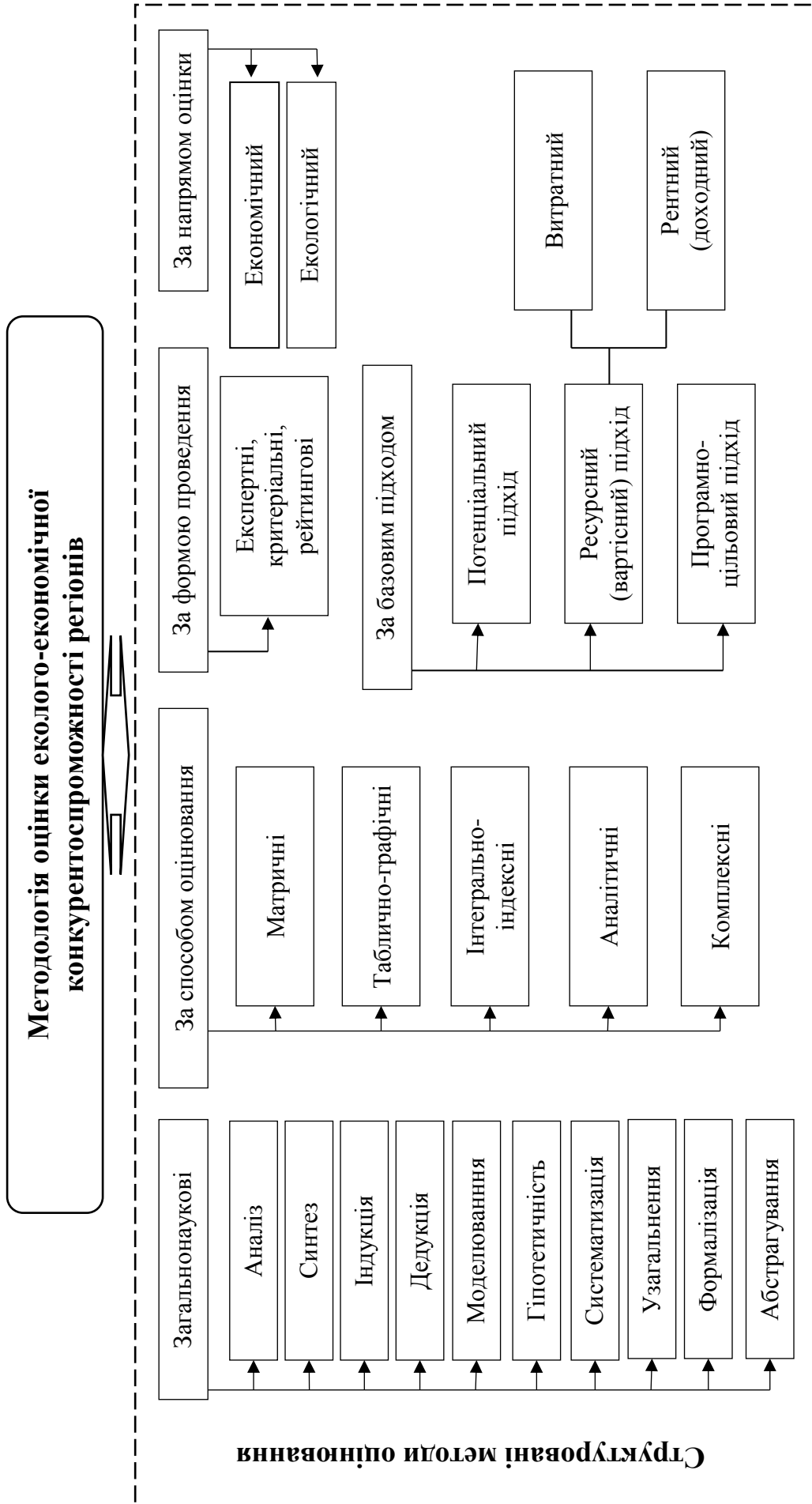

Рис. 2.2. Класифікація методів оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів

Джерело: склала авторка

Як будь-який напрям наукових досліджень, оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів передбачає застосування низки загальнонаукових підходів.

За способом оцінювання в межах дослідження виокремлено такі загальноприйняті методи, як матричні, графічні, індексні, аналітичні та комплексні. Уважаємо, що цей перелік є достатньо вичерпаним для оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів.

Матричні методи полягають у тому, що еколого-економічна конкурентоспроможність регіонів є сукупністю локальних чинників конкурентоспроможності або інших параметрів, об'єднаних в єдину оцінну систему, побудовану за принципом системи координат у вигляді матриці. За місцезнаходженням параметрів у матриці визначається рівень еколого-економічного розвитку регіону. Основна відмінність різних матричних методів зводиться до системи показників, застосованих для оцінювання.

Матричні методи відрізняються наочністю та простотою використання, проте вони інколи малоефективні в практичному застосуванні, оскільки передбачають обмежену кількість параметрів оцінки. Вони забезпечують високу достовірність оцінки конкурентних позицій регіону з урахуванням забезпечення інформативності отриманих еколого-економічних оцінок.

Методологічні недоліки цього підходу полягають у складності визначення низки регіональних показників, що істотно ускладнює інтеграцію математичного апарату для кількісної оцінки рівня еколого-економічної конкурентоспроможності регіону. Отже, матричні методи деякою мірою ускладнюють оцінювання конкурентної ситуації і визначення еколого-економічних конкурентних переваг регіону.

Таблично-графічні методи вирізняються наочністю, оскільки відображають результат оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності схематично. Уперше в пострадянському просторі для оцінювання конкурентоспроможності компаній на міжнародному ринку

французькі економісти А. Олів'є, А. Дайан, Р. Урсі запропонували цей метод. Вони враховували вісім характеристик (властивості товару, його якість, ціну товару, фінанси компанії, збут, передпродажний і післяпродажний сервіс, а також параметри, що враховують взаємодію із зовнішніми зацікавленими сторонами). Графічний підхід до оцінювання еколого-економічного стану регіону методом багатокутника репрезентований у дослідженнях С. Головченка [64]. Його методика дає змогу оцінити регіони України за інтегральним показником еколого-економічного розвитку в розрізі основних економічних, екологічних та соціальних параметрів, зображених у вигляді векторів, розташованих на площині багатокутника.

Перевага цього підходу полягає в зручності подання еколого-економічної конкурентоспроможності в міжрегіональних порівняннях, у наочності отриманих результатів та можливості отримання не тільки якісної, але й кількісної оцінки через упровадження в методику відповідного математичного апарата. Основним недоліком є суб'єктивне присвоєння експертами балів оцінюваних параметрів.

Інтегрально-індексні методи є найбільш поширеним підходом у регіональних дослідженнях, в основі – визначення інтегрального показника за економічними й соціальними параметрами регіонів. Оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності проводять за аналогією, але за умови доповнення компонентів інтегрального індексу екологічними параметрами та вилученням несуттєвих. Для встановлення доцільності та дієвості такої трансформації наявних методик проаналізуємо основні з них.

Змістове наповнення інтегрального індексу конкурентоспроможності регіонів дослідники-теоретики трактують по-різному. Зокрема, І. Журба, О. Кузьмін та Н. Горбаль [65], В. Реутов [66] пропонують як основу такого показника – систему різнопланових показників, які через таксономію та нормування зводяться до єдиного зіставного значення.

Незважаючи на сутнісну близькість методик дослідників, усе ж вони мають суттєві формальні відмінності. Зокрема, І. Журба пропонує як основну характеристику конкурентоспроможності регіону вважати конкурентоспроможність його товарів, товаровиробників та часток у галузях господарювання. Позитивним аспектом цієї методики, на нашу думку, є вдале поєднання показників темпу приросту, відносних одиниць розвитку на одиницю населення та в натуральних або грошових вимірниках. Такий підхід дає змогу отримати комплексну, багатоплощинну оцінку.

М. Панкова [67] для оцінювання конкурентоспроможності регіону рекомендує застосовувати індексні методи, що ґрунтуються на інтегруванні та порівнянні 12 оцінних показників. В. Шорохов та Д. Колькін використовують два методи оцінювання конкурентоспроможності регіону: рейтингування сучасного стану та вимірювання потенціалу в майбутньому (ресурсного, фінансового, трудового тощо).

У проєкції на оцінку еколого-економічної безпеки регіонів України О. Безкоровайний в екологічних працях [68] для визначення інтегрального показника зосереджує увагу на системі показників, що характеризують обсяги викидів та скидів забруднювачів з розрахунку на одне підприємство регіону, доповнену динамічними показниками екологічного навантаження.

Для оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів така методика, на нашу думку, повинна передбачати:

- формування системи різнопланових показників, які всебічно відображають еколого-економічні конкурентні переваги регіону;
- виокремлення ключових показників конкурентоспроможності, поєднаних у загальний підсумковий індекс еколого-економічної конкурентоспроможності шляхом ранжирування й експертних оцінок, розрахунок комплексного індексу на основі їх логічного об'єднання за характером впливу на конкурентоспроможність регіонів;

- виявлення властивих позицій регіонів залежно від їхнього становища в матрицях оцінки за характерними для еколого-економічної конкурентоспроможності показниками.

На нашу думку, однією з основних переваг такої методики є відносність результуючого показника та його економічна обґрунтованість, що дає змогу абстрагуватися від геополітичних та демографічних компонентів – площі аналізованої території, кількості та щільності населення, без втрати об'єктивності результативного показника.

Аналітичні методи обґрунтовані системою розрахункових показників (переважно на основі регіональної статистики), які об'єктивно характеризують еколого-економічну конкурентоспроможність регіонів. Залежно від ступеня математичної формалізації, такі методи поділяють на кількісні (що дають змогу математично з'ясувати фактичний рівень конкурентоспроможності регіону) та якісні (що мають обмежений ступінь математичної формалізації).

Підтримують аналітичні методики й українські дослідники. У монографії З. Герасимчук та О. Білик [69] запропоновано методи дослідження та розроблені на їх основі методики, що дають змогу простежити взаємозв'язок екологічних переваг регіону й рівня його конкурентоспроможності, що уможливорює кількісне обґрунтування важливості екологічного складника.

Перевагою аналітичних методів є точність та об'єктивність отриманих результатів, але ускладнення виникають у процесі оцінювання якісних параметрів. Тому аналітичні методики доцільно застосовувати в межах комплексних методик.

Комплексний підхід до оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності є важливою умовою розроблення стратегії регіонів в сучасних умовах та визначає регіональну й галузеву політику. Комплексна оцінка конкурентоспроможності враховує більш широкий спектр чинників,

які за рахунок комбінованого застосування методичного інструментарію дають змогу оцінювати еколого-економічну конкурентоспроможність регіонів з урахуванням чинників внутрішнього і зовнішнього середовища, а також показники як поточної конкурентоспроможності, так і стратегічної. Методика передбачає побудову інтегрального показника оцінки конкурентоспроможності регіону на основі середнього зваженого значення одиничних показників конкурентоспроможності.

Комплексний підхід пропонує Ш. Шахабов, зауважуючи, що рівень конкурентоспроможності регіону, зокрема його еколого-економічної складової, визначається рівнем привабливості конкурентного середовища. Тому дослідник пропонує оцінювати саме рівень привабливості конкурентного середовища. Для реалізації методики оцінювання автор виокремлює такі позиції: потенційні можливості регіону та умови їх реалізації в конкуренції з іншими регіонами; конкурентний потенціал та конкурентний клімат регіону; інвестиційна привабливість тощо. Проте варто зауважити, що така методика обмежена винятково інвестиційною привабливістю регіону як показником конкурентоспроможності та не враховує соціальні, інфраструктурні, екологічні та інші аспекти, а також кадровий, ресурсний та інноваційний потенціал. З позицій управління конкурентоспроможністю регіону цей індикатор яскраво віддзеркалює перспективні напрями залучення інвестицій, тому для розроблення методики оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіону також має бути врахований.

Найбільш прагматичний та суто господарський, на нашу думку, є комплексний підхід, запропонований Л. Ковальською [70] в дослідженні регіону як підсистеми країни (системи вищого рівня). Він передбачає оцінювання взаємозв'язку показників (їх кореляції) для виявлення їхнього взаємного позитивного чи негативного впливу. Уважаємо, така методика має суттєву цінність для цілей управління, оскільки враховує планові й

нормативні показники, а відповідно відображає ступінь досягнення. Однак для екологічного складника конкурентоспроможності регіонів пропонувану методику варто доповнити блоком відносних показників зміни економічних характеристик під впливом екологічних чинників, наприклад, ефективність екотехнологій у системі господарювання, економічна доцільність сміттєпереробної галузі, господарський потенціал екотуризму в регіоні тощо.

Комплексну багатокomпонентну методику оцінювання рівня конкурентоспроможності регіонів пропонують В. Василенко, О. Агафоненко та В. Будяков, що охоплює низку параметрів, деякі з яких, на нашу думку, не відповідають вимогам сучасності (кількість міжміських таксофонів телефонної мережі загального користування, кількість об'єктів, що змінили форму власності, тощо), але комплексність та системність підходу роблять її корисною і презентативною для цілей управління рівнем еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів. Саме тому, замінивши неактуальні параметри показниками екологічного потенціалу та перспективами еколого-економічних інновацій, ця методика може бути адаптована для цілей подальшого дослідження.

За формою проведення оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів доцільно назвати експертні, критеріальні та рейтингові методики (рис. 2.2).

Враховуючи огляд підходів до оцінювання загального рівня конкурентоспроможності регіону, опишемо специфічні методи екологічної оцінки регіонів. Так, за базовим підходом, взятим за основу методики, у даній праці виокремлюємо потенціальний, ресурсний та програмно-цільовий підходи.

Для визначення еколого-економічних конкурентних переваг регіону поширеним є обґрунтування економічного та екологічного потенціалу регіону – потенціальний підхід. Еколого-економічний конкурентний потенціал – багатоаспектне поняття, що охоплює методологічні й прикладні

чинники, важливі для розв'язання не лише теоретичних, а й практичних завдань.

Деякі дослідники кваліфікують конкурентний потенціал за економічним змістом як сукупність ресурсів регіону, що формують комплексну базу відтворення економічної та соціальної сфери життєдіяльності регіону на інноваційній основі для забезпечення сталого економічного зростання.

Еколого-економічний конкурентний потенціал можливо оцінювати, враховуючи три підходи – ресурсний (орієнтований на визначення ресурсних складників), структурний (орієнтований на визначення раціональної структури елементів потенціалу) та цільовий (спрямований на визначення відповідності наявних ресурсів досягненню поставлених цілей).

Для оцінювання еколого-економічного конкурентного потенціалу науковці застосовують різні критерії, зокрема, Ю. Савельєв аналізує такі складники:

- порівняльні природні екологічні переваги;
- ефективність організації регіонального управління;
- рівень розвитку науки й техніки, технологій і організації виробничих процесів;
- рівень життя населення регіону;
- рівень соціального обслуговування;
- рівень розвитку інфраструктури.

Плідним для оцінювання еколого-економічного конкурентного потенціалу регіонів, на думку О. Мельдаханова, є комплексне застосування складових і чинників, що їх зумовлюють:

- ресурсний потенціал – географічне положення регіону; наявність природних ресурсів; кліматичні умови розвитку; земельні ресурси; основний капітал; трудові ресурси;

- потенціал якості життя – рівень соціального захисту; ступінь безпеки життя населення регіону; якість житла та доступність послуг ЖКГ;
- креативний потенціал – рівень освіти; якість культурного середовища;
- фінансовий потенціал – бюджетна забезпеченість; рівень розвитку банківської, фінансової, страхової інфраструктури; інвестиційний клімат;
- екологічний потенціал – якість води, повітря; стан навколишнього середовища; стан ландшафтів;
- організаційний потенціал – політична стабільність; ефективність структур управління.

З позиції управління еколого-економічною конкурентоспроможністю регіону цей підхід є вагомим, оскільки саме його складники належать до елементів як економічної, так й екологічної оцінки. Для аналізу екологічного компоненту конкурентоспроможності регіонів, на нашу думку, цю методику варто доповнити двома блоками показників:

- для яких можливе регулювання суб'єктами управління регіону (навіть у тривалій перспективі), а саме компоненти поточного екологічного стану: рівень упровадження екологічних технологій на підприємствах регіону, рівень забрудненості ґрунтів, води та повітря, стан системи збору та утилізація сміття, поширення побутових екотехнологій, ефективність регіональних екологічних проектів тощо;
- для яких неможливе регулювання й управління: ресурсний потенціал регіону, зокрема можливості використання відтворювальних енергетичних ресурсів, геопросторовий потенціал регіону тощо.

Екологічна оцінка природних ресурсів передбачає ресурсний (вартісний) підхід, зреалізований двома напрямками – вартісна оцінка витрат на відновлення природних ресурсів (витратний підхід) та оцінка доходів (рентний підхід). З позиції забезпечення перспектив еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів затратний метод, на нашу думку, дещо обмежений, оскільки обґрунтований лише постфактичними даними, не

враховує затрат людської праці та вичерпності ресурсів. Рентний підхід до екологічної оцінки регіонів є більш прогресивним, оскільки зважає на показники диференційної ренти – експлуатаційної вартості природних ресурсів, з урахуванням потреби в додатковому інвестуванні для підвищення цінності територій регіону і відповідним підвищенням прибутку від економічної діяльності в майбутньому.

Поширеним також є метод оцінювання еколого-економічних характеристик регіону через визначення диференційного доходу, порівнюючи фактичну дохідність виробництва в регіоні з можливою, за умови застосування більш екологічних, але при цьому і більш продуктивних, технологій. Цей підхід, на нашу думку, незважаючи на наукоємність і складність реалізації, є одним з найбільш комплексних та економічно обґрунтованих. Його можна вважати вдалим змішаним на тлі рентного та затратного, оскільки нівелює їхні недоліки [71].

У сучасній економічній літературі обґрунтовано також програмно-цільовий підхід оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів. Л. Шеховцева обґрунтовує його доцільність, пов'язуючи конкурентоздатність регіону з продуктивністю використання регіональних ресурсів. На початковому етапі пропонуємо здійснити структурування елементів конкурентоспроможності через побудову дерева цілей як основи для побудови ієрархічного комплексу завдань для кожного регіону (або їх групи) з урахуванням специфіки. Наступним етапом є побудова матриць оцінки детермінантів чинників розвитку та оцінка їх кореляції із рівнем конкурентоспроможності регіону. Елементами такої методики також є експертне оцінювання впливу чинників методом анкетування.

Прихильником програмно-цільового підходу є В. Дмитрієва [72], її методика обмежується одним рівнем – деревом цілей. Загалом результати застосування програмно-цільового підходу для оцінювання еколого-економічної конкурентоздатності регіону мають практичну цінність для

оцінювання впливу економічних та екологічних чинників на конкурентоспроможність регіону, реалізації структурної та інноваційної політики, розроблення стратегічних програм розвитку регіонів.

За напрямом оцінки в межах методології нашого дослідження виокремлені економічний та екологічний складники (рис. 2.2).

Досвід вивчення еколого-економічної конкурентоздатності регіону засвідчує наявність різних поглядів на сутність цього явища і його складники. Більшість дослідників відстоюють позицію потреби її оцінювання у взаємодії економічної, соціальної та екологічної сфер. Так, М. Назаров визначає еколого-економічні конкурентні переваги регіону у взаємозв'язку між елементами «суспільство», «економіка» та «навколишнє природне середовище» [73].

Для оцінювання екологічного складника конкурентоздатності регіонів А. Чечель виокремлює три складові: економічну, яка має такі показники: ступінь економічного розвитку регіону, ступінь інноваційної та інвестиційної активності; соціальну – забезпеченість населення регіону соціальними та публічними послугами; екологічну – ступінь ресурсозбереження та ефективності природокористування [74].

Інші науковці, зокрема С. Шкіотов, В. Безугла [75], здійснюють оцінювання лише за економічними та екологічними чинниками з ймовірністю, що екологічний складник конкурентоспроможності забезпечує «можливості регіону для створення сприятливого середовища проживання в умовах зростання економічної продуктивності діяльності бізнесу» [75, с. 12].

Погоджуємося, що соціальний складник конкурентоспроможності регіонів має принципове значення для дослідження еколого-економічної конкурентоспроможності, але, на нашу думку, соціальний розвиток регіонів повинен відбуватися як наслідок забезпечення ефективного управління економічними та екологічними чинниками конкурентоздатності із застосуванням відповідних інструментів соціальної політики. Тому за основу

методологічного підходу дослідження обираємо парадигму рівноцінного впливу економічного та екологічного складників конкурентоспроможності на соціальний розвиток регіонів через формування конкурентних переваг за рахунок синергетичної дії економічних та екологічних чинників (рис. 2.3).

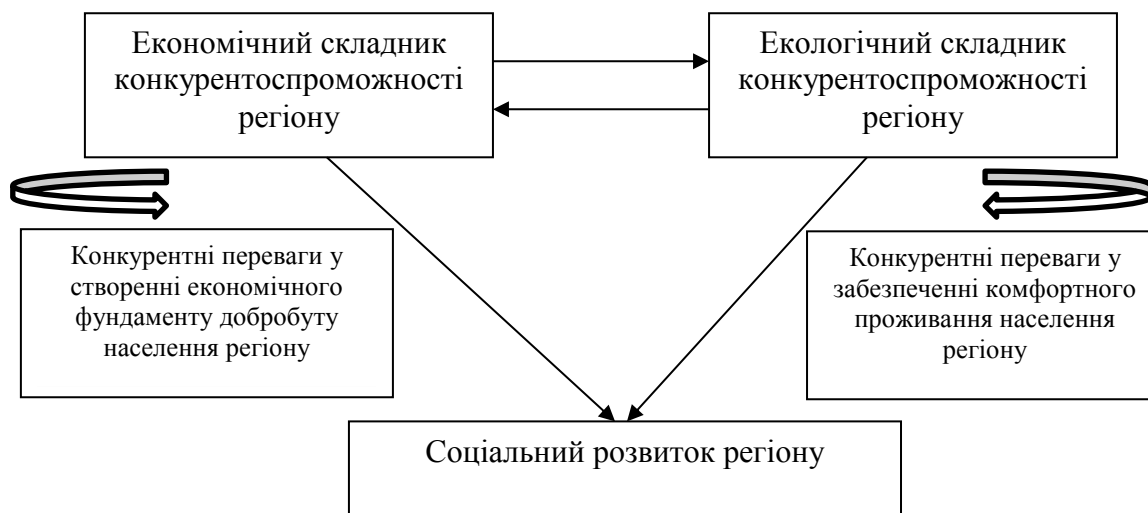

Рис. 2.3. Концепт методологічного підходу оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів

Джерело: розробила авторка

Отже, концепт методологічного підходу оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів, за авторським баченням, полягає в гармонійному поєднанні ефектів від розвитку конкурентних переваг регіону щодо створення економічного фундаменту добробуту населення за рахунок економічних чинників з конкурентними перевагами в забезпеченні комфортного проживання населення регіону за рахунок екологічного потенціалу регіону. Соціальний розвиток регіонів у такому концепті є результативною ознакою відносно економічного та екологічного складників конкурентоспроможності. При цьому як економічний, так і екологічний складники еколого-економічної конкурентоспроможності мають однаково важливе значення для забезпечення соціального розвитку регіонів.

За підсумками дослідження методичних підходів до оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів зауважимо, що широкий спектр методів оцінювання конкурентоспроможності регіонів, зокрема економічного та екологічного складників, розвиває різні варіації методології залежно від цілей та завдань оцінювання. Безпосередньо ж методику проведення оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності розробляють або модифікують у кожному конкретному випадку за аналітичних потреб.

Для проведення комплексної діагностики еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів виникає потреба в розробленні відповідного методичного інструментарію, про що йдеться в наступному параграфі монографії.

2.2. Методичний інструментарій комплексної діагностики еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів

Комплексна діагностика еколого-економічної конкурентоспроможності передбачає не лише оцінювання кількісних чи якісних параметрів конкурентоспроможності, а й виявлення потенційних резервів зростання. Саме тоді економічний і соціальний розвиток окремих регіонів забезпечить зростання країни загалом. Вибір стратегічних напрямів підвищення конкурентоспроможності регіонів потребує попередньої діагностики, яка ідентифікує проблеми та обґрунтує пріоритети подальшого розвитку, змодельює динаміку окремих параметрів.

Для сучасного стану розроблення теоретичного й науково-методичного забезпечення діагностики рівня конкурентоспроможності регіонів характерна різноманітність підходів та інструментарію його проведення. Саме поняття

«діагностика» (від грецького – здатний розпізнавати) поширене в різних наукових сферах. У регіональних дослідженнях цей термін використовують для встановлення і вивчення ознак, що характеризують певний стан регіональних систем, для прогнозування можливих відхилень і запобігань порушенням нормального життєзабезпечення.

Деякі вчені категорію діагностики асоціюють з аналізом економічної сфери господарювання, що не є виправданим, оскільки поняття діагностики є значно ширшим і складнішим. Тому в науковій літературі її відокремлюють від інших. Дехто з дослідників визначає специфіку економічної діагностики. Зокрема, В. Новіков констатує, що її мета – контроль пропорцій та динаміки ключових показників, що зумовлюють процеси господарської діяльності.

Як слушно зазначає Н. Андрєєва [76], характерною ознакою діагностики є оцінка ситуації в конкретний момент часу, виявлення відхилень і визначення причин, що зумовлюють їх, тобто виявлення причинно-наслідкових зв'язків і залежностей.

Більш глибоке бачення категорії «діагностика» запропонував Є. Хлобистов [77], наголосивши, що діагностика не обмежується лише аналізом об'єкта, а доповнює аналітичну діяльність інструментами синтезу, реалізуючи основне завдання діагнозу – виявлення проблем внутрішнього стану об'єкта дослідження та розроблення комплексу заходів для їхнього усунення.

Взявши за основу цю тезу, запропонуємо алгоритм дослідження еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів (рис. 2.4).

Згідно алгоритму, комплексну діагностику еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів доцільно здійснювати не лише на основі її оцінювання, а на підставі ґрунтовних результатів поєднання аналізу фактичного стану складиків еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів та синтезу чинників, що на них впливають.

Рис. 2.4. Алгоритм комплексної діагностики еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів

Джерело: розробила авторка на основі [109]

Поєднання інструментів аналізу та синтезу надасть можливість реалізувати процес діагностики для виявлення регіональних проблем та моделювання подальшого розвитку регіонів для підвищення їх еколого-економічної конкурентоспроможності.

Аналітичний блок запропонованого алгоритму зумовлено метою та завданнями діагностики, на основі яких обирають принципи та методичний інструментарій здійснення аналітичних процедур. Ураховуючи підходи до оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів, класифікуємо основні елементи методології для виокремлення взаємозв'язків між ними (рис. 2.5).

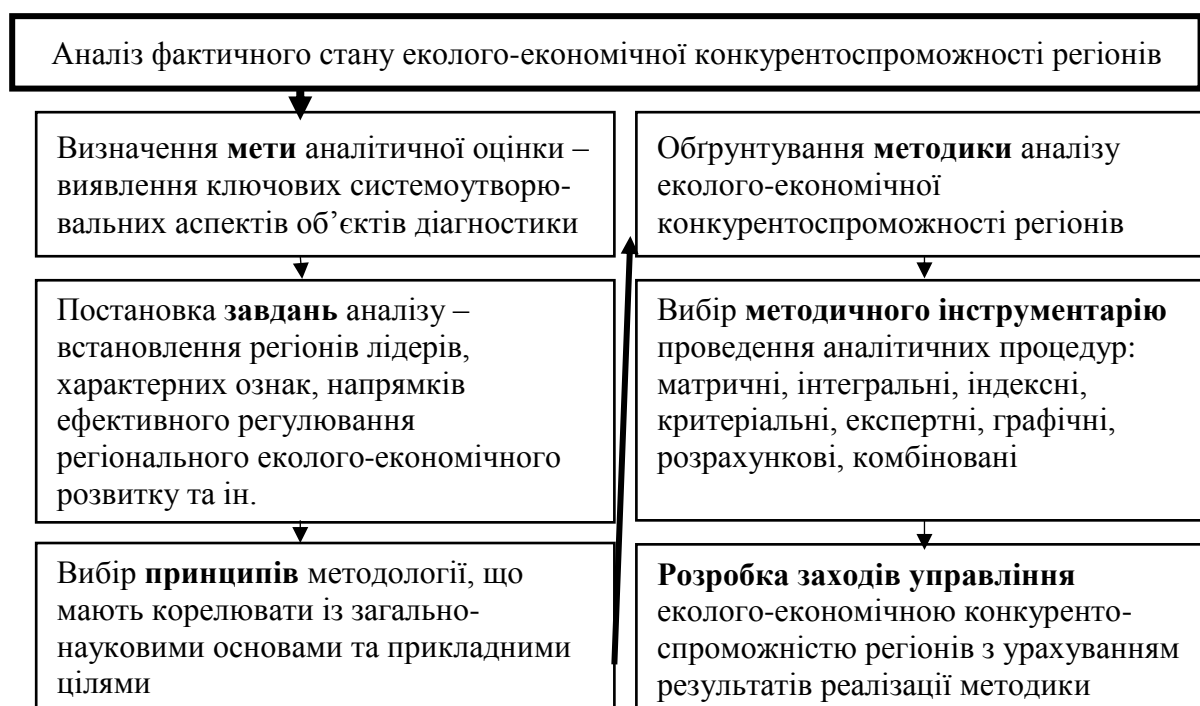

Рис. 2.5. Методологія аналізу еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів

Джерело: склала авторка

Вибір конкретного аналітичного інструментарію в межах комплексної діагностики еколого-економічної конкурентоспроможності зумовлено такими чинниками: об’єктами, завданнями, напрямками дослідження.

Проведення діагностики еколого-економічної конкурентоспроможності здійснюється в рамках конкретної регіональної системи, якою в межах цього дослідження є регіон. Як об’єкт аналітичних оцінок регіони традиційно досліджують у чотирьох аспектах – територіальному, галузевому, ринковому та соціальному (рис. 2.6).

Для діагностики конкурентоспроможності систем природокористування в межах окремих територій у науковій літературі застосовують специфічні методики потенціального та ресурсного підходів, зокрема М. Балджі і С. Харічков [78, с. 22–30] запропонували таку класифікаційну систему:

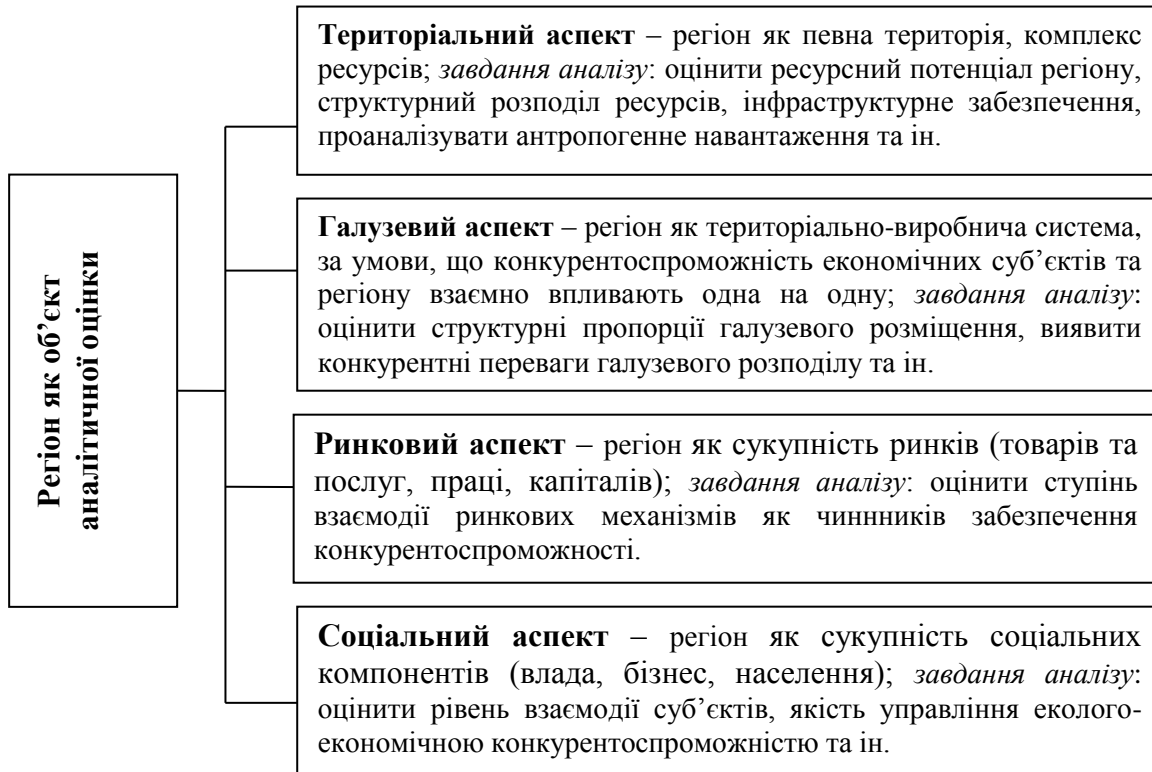

Рис. 2.6. Аспекти аналітичного оцінювання регіонів

Джерело: розробила авторка

1. Експрес-діагностику проводять для отримання невеликої кількості ключових, найбільш інформативних показників для попереднього аналізу, оцінювання динаміки зміни основних показників, що характеризують певну територію. Під час експрес-діагностики доцільним є проведення факторного аналізу, зокрема SWOT-аналізу з виявленням позитивних, негативних, перспективних і небезпечних елементів комплексного природокористування до певного об'єкта.

2. Видова діагностика полягає в розгляді окремих проблемних питань або локальному аналізі певних ресурсів.

3. Комплексна діагностика – це оцінювання й аналіз всіх природно-кліматичних ресурсів території на основі багаторівневих висновків про перспективний розвиток територій, що охоплюють різні галузі економіки.

4. Системна діагностика може бути продовженням комплексної діагностики, коли території розглядають як багатокомпонентну й багаторівневу систему.

За територіальним підходом розв'язують аналітичні завдання економічної оцінки ресурсного потенціалу регіону, ресурсного забезпечення та структурного розподілу ресурсів, інфраструктурного забезпечення в межах муніципальних утворень регіону. Завдання екологічного оцінювання полягає в дослідженні впливу екологічних чинників на окремі території регіону – оцінювання антропогенного навантаження, концентрації екологічних ресурсів на території регіону та ін.

У процесі вибору аналітичного інструментарію еколого-економічних досліджень регіонів О. Безкоровайний [68] пропонує обирати за основу територіальний підхід для проведення діагностики еколого-економічної безпеки за шестифакторною функцією:

$$Y = f(N_i, K_N, E_i, K_E, C_i, K_C), \quad (2.1)$$

де Y – стан еколого-економічної безпеки регіону;

N_i – показник якості життя (здоров'я) населення;

K_N – коефіцієнт приросту рівня захворюваності населення у зв'язку з надлишковим забрудненням навколишнього середовища;

E_i – показник якості екологічної політики, розрахований через витрати на охорону навколишнього природного середовища та екологічні інновації в регіоні;

K_E – частка відтворення природних ресурсів у ВРП;

C_i – показник якості природного середовища регіону;

K_C – частка екологічно сприятливих територій регіону.

Для розрахунку інтегрального показника еколого-економічної оцінки регіонів України застосовано метод основних компонент.

Галузевий аспект аналітичного оцінювання регіонів передбачає дослідження конкурентоспроможності стосовно територіально-виробничих систем як конгломерату суб'єктів господарювання з імовірністю, що ефективність функціонування розташованих в регіоні підприємств різної галузевої належності формують конкурентоспроможність економіки регіону. З іншого боку, такі важливі характеристики розвитку регіону, як якість державного управління на регіональному рівні, розвиненість економічних інститутів, інфраструктури, створюють певні умови та середовище функціонування для підприємств і впливають на рівень їхньої конкурентоспроможності. Як справедливо зауважує А. Єрмішина, конкурентоспроможність регіону визначається не тільки наявністю конкурентоспроможних галузей або сегментів галузі, а й здатністю регіональних органів влади створювати умови підприємствам для досягнення й утримання конкурентної переваги в певних галузях.

До галузевого можна також зарахувати підхід до оцінки конкурентоспроможності регіонів, який розглядає її як «забезпечення регіонами різних умов для розміщення на своїй території господарюючих суб'єктів» (так звана «боротьба за виробника»).

Як методичний інструментарій І. Корабейніков пропонує комплексну методику, за якою здійснюється аналіз ефективності регіональної економіки порівняно із середніми показниками в країні, визначається значущість тих чи інших видів економічної діяльності для економіки регіону, здійснюється оцінка видової диференціації, виявляються закономірності в розвитку регіонального промислового комплексу і його подальше моделювання.

Комплексному вивченню і систематизації чинників регіональної конкурентоспроможності також присвячено працю професора Кембриджського університету Р. Мартіна [79]. Дослідник пропонує новий ракурс аналізу конкурентоспроможності регіону: здійснюється оцінювання ступеня впливу трьох груп чинників (національних, регіональних і

внутрішньої конкурентоспроможності галузей регіону) на галузеві зміни в регіональній економіці.

Методами галузевої оцінки є методи кластерного аналізу та аналізу територіально-виробничих комплексів.

Кластерний аналіз (від англ. Data clustering) – це задача розподілу заданої вибірки об'єктів (регіонів) на підмножини, які називають кластерами, за принципом схожості об'єктів у межах кластерів, та істотної відмінності об'єктів між різними кластерами. Аналітичний інструментарій кластерного аналізу – багатовимірна статистична процедура, що передбачає виконання збору даних з інформацією про вибірку об'єктів, з подальшим упорядкуванням цих об'єктів у порівняно однорідні кластери. Основна мета кластерного аналізу – віднайдення груп схожих об'єктів у вибірці.

Оцінювання конкурентоспроможності промислових кластерів пов'язане із удосконаленням відповідної послідовності аналітичних процедур. Зважаючи на те, що кластер є особливим утворенням із підприємств, організацій та установ, авторський колектив на чолі з В. Овчаруком [80] для визначення рівня їх конкурентоспроможності пропонує використовувати таку послідовність:

- визначення цілей та характеристика об'єктів аналізу – положення промислового кластера на ринку та склад його учасників; виявлення перспектив розвитку кластеру; визначення напрямів підвищення рівня інноваційної безпеки тощо;

- інформаційне забезпечення аналізу – формування вимог до інформації, збір інформації; оцінювання інформації тощо;

- аналіз регіонів України та кластерних утворень в їхньому складі – вивчення кластерів регіонів та їх підприємств; аналіз їх сильних та слабких сторін, можливостей і загроз; аналіз чинників конкурентоспроможності підприємств у межах кластерів; визначення конкурентів;

- вибір бази для порівняння – визначення кластерів, які вважають найрезультативнішими серед досліджуваних видів; пошук еталонного – для порівняння конкурентоспроможності; встановлення переліку порівнюваних параметрів для оцінювання конкурентоспроможності промислових кластерів; оцінювання конкурентоспроможності.

На відміну від завдань класифікації, кластерний аналіз у застосуванні до завдань діагностики еколого-економічної конкурентоспроможності не вимагає апріорних припущень щодо набору даних та не накладає обмеження на подання регіонів як досліджуваних об'єктів, що дає змогу аналізувати показники різних типів даних (інтервальних, бінарних даних). Важливим чинником є те, що змінні вимірюються в порівнянних шкалах. Отже, методи кластерного аналізу відрізняються від інших методів багатовимірної класифікації відсутністю пробних вибірок, тобто апріорної інформації про розподіл генеральної сукупності, яка є вектором X .

Виокремлюємо три різні підходи для здійснення кластерного аналізу: евристичний (відсутність формальної моделі й критерію для порівняння), екстремальний (формальну модель не застосовують, але задають критерій, який визначає якість розбиття на кластери), і статистичний (є ймовірнісна модель досліджуваного процесу).

Поняття однорідності об'єктів задається або введенням правила обчислення відстані $r(x_i, x_j)$ між будь-якою парою досліджуваних об'єктів $(X_1, X_2 \dots X_n)$, або завданням певної функції $r(x_i, x_j)$, яка характеризує ступінь близькості i -ого і j -ого об'єктів. Якщо задана функція $r(x_i, x_j)$, то близькі стосовно цієї метрики об'єкти є однорідними, тобто належать до одного класу. Вибір метрики (міри близькості) є ключовим для аналітичних процедур, від якого залежить остаточний варіант розбиття регіонів на кластери під час застосованого алгоритму розбиття. Найбільш часто

використовують такі відстані й міри близькості в завданнях кластерного аналізу:

$$1) \text{ звичайна евклідова відстань: } \rho_E(X_i, X_j) = \sqrt{\sum_{l=1}^k (X_{il} - X_{jl})^2}$$

$$2) \text{ відстань Махаланобіса } \rho_0(X_i, X_j) = \sqrt{(X_i - X_j)^T \Lambda^{-1} (X_i - X_j)},$$

де Λ – певна симетрична невід’ємно-визначена матриця «вагових» коефіцієнтів, яка найчастіше обирається діагональною;

$$3) \text{ «зважена» евклідова відстань } \rho_{BE}(X_i, X_j) = \sqrt{\sum_{l=1}^k w_l (X_{il} - X_{jl})^2}$$

$$4) \text{ хеммінгова відстань } \rho_H(X_i, X_j) = \sum_{l=1}^k |x_{il} - x_{jl}|$$

Принципи вимірювання відстані між кластерами такі:

$$\text{- «найближчого сусіда»: } d_{\min}(S_l, S_m) = \min_{X_i \in S_l, X_j \in S_m} d(X_i, X_j);$$

$$\text{- «далекого сусіда»: } d_{\max}(S_l, S_m) = \max_{X_i \in S_l, X_j \in S_m} d(X_i, X_j);$$

$$\text{- за «центрами тяжіння» груп: } d_{\text{ЦТ}}(S_l, S_m) = d(\bar{X}_l, \bar{X}_m);$$

$$\text{- «середнього зв’язку»: } d_{\text{cp}}(S_l, S_m) = \frac{1}{n_l n_m} \sum_{X_i \in S_l} \sum_{X_j \in S_m} d(X_i, X_j).$$

Найкраще розбиття S таке, за якого досягається екстремум обраного функціоналу якості, вибір якого обґрунтований емпіричними міркуваннями.

Ієрархічні процедури є найбільш поширеними алгоритмами кластерного аналізу для їх реалізації засобами обчислюваної техніки. Вони бувають двох типів: агломеративні та дивізімні. У агломеративних процедурах початковим є розбиття, що складається з n -одноелементних класів, а кінцевим – з одного класу; в дивізімних – навпаки.

Найбільш популярним методом кластеризації є застосування k -середніх. Його залучив до активного вжитку в 1950-х математик Гуго Штейнгауз і майже одночасно Сет Ллойд, проте особливу популярність здобув після появи праці МакКвіна.

Дія алгоритму передбачає мінімізування сумарних квадратичних відхилень точок кластерів від центрів цих кластерів:

$$V = \sum_{i=1}^k \sum_{x_j \in S_i} (x_j - \mu_i)^2, \quad (2.2)$$

де x_j – вектори;

k – кількість кластерів;

S_i – отримані кластери, $i=1,2,\dots$;

k та μ_i – центри мас векторів.

Для класифікації використовують різні методи, основні з яких: класифікація за допомогою дерев рішень; Баєсова класифікація; класифікація за допомогою штучних нейронних мереж; класифікація методом опорних векторів; статистичні методи; класифікація за допомогою методу найближчого сусіда; класифікація СВР-методом; класифікація за допомогою генетичних алгоритмів.

Серед методичних підходів до оцінювання конкурентоспроможності за методом територіально-виробничих систем назвемо підхід, запропонований В. Криворотовим, О. Калиною, А. Байраншиним. Елементами методології дослідники обрали складові територіально-виробничого комплексу (ТВК), до якого належать виробничий комплекс (підприємства основного виробничого циклу та допоміжні підприємства регіону), а також територіальна інфраструктура й соціальне середовище регіону. Саме за цими двома основними блоками вони провели оцінювання конкурентоспроможності ТВК регіонів. У блоці показників конкурентоспроможності виробничого комплексу оцінювання відбувається за такими показниками: коефіцієнт природно-ресурсного потенціалу та забезпеченості території власними запасами корисних копалин; показник ринкової потреби в профільних видах продукції; показник операційної ефективності основних підприємств ТВК; показник виробничо-фінансового потенціалу; коефіцієнт інноваційної активності підприємств і рівня новизни продукції, що виробляється;

показник екологічної та енергетичної ефективності економіки регіону й підприємств ТВК; коефіцієнт обмежень і ризиків розвитку виробничого комплексу.

Блок показників конкурентоспроможності територіальної інфраструктури та соціального середовища регіону враховує показник розвиненості інфраструктури та сфери послуг; показник стану соціального середовища та демографічного забезпечення ТВК трудовими ресурсами; коефіцієнт обмежень і ризиків у розвитку територіального комплексу.

Кожен з названих блоків має власний набір окремих показників конкурентоспроможності. Для розрахунку кожного з них використовують метод «Патерн», згідно з яким відповідний показник конкурентоспроможності ТВК регіону порівнюється з показником базової (еталонної) моделі. Зведений індекс конкурентоспроможності розраховується як середньгеометричні від індексів конкурентоспроможності за показниками блоків.

Ця методика може бути вдало адаптована для діагностики еколого-економічної конкурентоспроможності. Основною перевагою є те, що в ній конкурентоспроможність регіону є залежною від успішності діяльності основних підприємств, які формують його економічний базис, тоді як більшість методів оцінювання конкурентоспроможності регіону оперують укрупненими макроекономічними показниками, де показники окремих підприємств не враховано. Крім того, автори цієї методики виокремлюють два окремі, але взаємовпливові об'єкти дослідження – конкурентоспроможність власне виробничого комплексу й конкурентоспроможність територіальної інфраструктури та соціального середовища, акцентуючи, що економічна діяльність регіонального виробничого комплексу органічно інтегрується в життєдіяльність території його базування.

Ринковий аспект аналітичного оцінювання регіонів передбачає дослідження конкурентоспроможності взаємодії ринкових механізмів з позицій взаємозв'язку конкурентоспроможності та регіонального ринку. У межах цього підходу виникає гіпотеза, що населення регіону як споживачі товарів та послуг на внутрішньому регіональному ринку є одночасно постачальниками трудових ресурсів на регіональному ринку праці, тому за рахунок активізації ринкових механізмів можна нарощувати конкурентні переваги регіону, підвищуючи добробут населення.

В аналізі структури регіональних ринків особливе значення має концентрація, рівень якої впливає на поведінку агентів. Ринкова концентрація – щільність розподілу ринкових структур і сукупність питомих ваг агентів ринку за обсягами пропозиції і попиту. Показники концентрації здебільшого залежать від двох чинників: кількості продавців та частки продавців у загальному постачанні товарів та послуг на внутрішньому регіональному ринку. За допомогою показників ринкової концентрації можна визначити частку окремих регіонів на ринках країни та оцінити обсяг продажів. Очевидно, чим менше продавців на внутрішньому регіональному ринку, тим вищим є рівень концентрації. Водночас за умови однакової кількості постачальників рівень концентрації вищий, де більша нерівномірність розподілу часток продажів. Для оцінювання рівня концентрації внутрішнього регіонального ринку доцільно застосовувати такі показники.

Індекс концентрації (коефіцієнт концентрації):

$$CR_k = \sum_{i=1}^k \frac{Q_i}{Q_\Sigma}, \quad (2.3)$$

де Q – обсяг реалізації товарів та послуг на регіональному ринку i -м регіоном;

Q_Σ – загальний обсяг реалізації товарів та послуг на регіональному ринку.

Індекс концентрації може приймати значення в інтервалі від 0 (для абсолютно конкурентного ринку) до 1 (для монополії). Відповідно, чим більше значення індексу, тим менш конкурентним є регіональний ринок. Основний недолік – залежність від числа найбільших постачальників, обраних для дослідження.

Індекс Херфіндаля-Хіршмана (ННІ). Його використовує Антимонопольний комітет США для характеристики ринкової структури галузей. Для обчислення індексу враховуються частки всіх агентів, які є на ринку:

$$ННІ = \sum_{i=1}^n \delta_i^2, 0 < ННІ < 1, \quad (2.4)$$

де δ_i – частка i -го регіону на ринку;

$\delta = Qi/Q_{заг}$ – частка регіону на ринку;

n – число регіонів.

Як і для індексу концентрації, чим меншим є значення індексу Херфіндаля-Хіршмана, тим більш конкурентним є ринок. Індекс Херфіндаля-Хіршмана чутливий до зміни часток агентів, що сприяє його об'єктивності. Антимонопольний комітет США розробив класифікацію ринків за ступенем концентрації на основі значень індексу Херфіндаля-Хіршмана (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Класифікація регіональних ринків на основі ННІ

Значення індексу ННІ	Характеристика регіонального ринку
ННІ \leq 0,1	низькоконцентрований
0,1 < ННІ \leq 0,18	помірно концентрований
ННІ > 0,18	висококонцентрований

Джерело: склала авторка

Індекс Ханна-Кея:

$$HK = \left(\sum_{i=1}^n \delta_i^2 \right)^{\frac{1}{1-\alpha}}, \quad (2.5)$$

де α – показник ступеня, який підбирають залежно від цілей дослідження для врахування специфіки регіонального ринку.

Індекс Холла-Тайдмана (НТ). Розраховують на основі зіставлення відносних рангів постачальників на регіональному ринку. Він визначається зі співвідношення:

$$HT = \frac{1}{2 \cdot \left(\sum_{i=1}^n R_i \cdot \delta_i \right) - 1}, \quad (2.6)$$

де R_i – ранг i -го регіону на ринку (1- найбільша, 2, 3...);

δ_i – частка i - го регіону на ринку.

Індекс враховує не лише розміри наявних на регіональному ринку постачальників, але й їх положення на ринку (ранг). Для абсолютно конкурентного ринку НТ = 0. Це означає, що на ринку представлена велика кількість рівнозначних постачальників. Оцінки за індексом НТ більш комплексні, оскільки враховують інформацію про становище регіональних ринків, їх ступінь значущості разом з інформацією про частки постачальників та їх кількість на ринку.

Дисперсія ринкових часток – показник нерівномірності розподілу часток агентів на ринку:

$$\sigma^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left(S_i - \bar{S} \right)^2, \quad (2.7)$$

де S_i – ринкова частка i - го регіону;

\bar{S} – середня частка регіону на ринку;

n – кількість регіонів на ринку $\sigma^2 > 0$.

Коефіцієнт концентрації Джині. Характеризує ступінь відхилення фактичного розподілу від рівномірного, знаходиться в межах від 0 до 1. Отже, чим вищий коефіцієнт Джині, тим вищий рівень концентрації на ринку. Розрахований коефіцієнт Джині вможливилює побудову кривої Лоренца, яка наочно ілюструє взаємозв'язок процентної частки регіонального ринку й кількості агентів, які там працюють, підрахованих щораз вищим підсумком. Коефіцієнт Джині можна розрахувати за формулою:

$$G = 1 - \left\{ \frac{\sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^N x_j}{0,5 \cdot N \cdot \sum_{i=1}^N x_i} \right\}, \quad (2.8)$$

де x_i – ринкова частка i -го регіону, коли регіони розташовані за збільшенням ринкової частки;

N – загальна кількість регіонів на ринку.

Отже, за показниками концентрації можна здійснювати порівняльний аналіз конкуренції регіональних ринків.

Недоліком методик ринкового підходу є те, що вони не призначені для дослідження екологічної складової конкурентоспроможності регіонів, але їх можна використовувати для оцінювання економічної складової конкурентоспроможності.

Для проведення діагностики за соціальним аспектом об'єктом аналітичних досліджень є регіональні суб'єкти, які обираються аналітиками залежно від дослідницьких завдань. Так, В. Гайдук [81] виокремлює шість регіональних суб'єктів – органи управління, підприємницькі та комерційні структури, фінансово-посередницькі організації, регіональна інфраструктура та населення регіону. В. Меркушов пропонує оцінювати в межах трьох суб'єктів – органів регіональної влади, бізнес-структур та населення.

Методичний інструментарій аналітичної оцінки конкурентоспроможності регіонів за соціальним підходом передбачає такі аспекти: - розрахунок загального

підсумкового індексу конкурентоспроможності на основі ранжирування й експертних оцінок різнопланових показників; - складання комплексного індексу на основі логічного виділення й об'єднання ключових чинників, що впливають на конкурентоспроможність; - оцінювання й виявлення позицій в рейтингу регіонів унаслідок аналізу всієї системи показників, характерних для конкурентоспроможності.

Для проведення діагностики рівня еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів доцільно розглядати її в межах трьох складових: економічної, екологічної й соціальної як похідної перших двох. Діагностика економічної складової в цьому разі передбачає характеристику економічного і природно-ресурсного потенціалу, рівнів їхнього використання, показники розвитку галузей промисловості, сільського господарства і сфери послуг, аналіз ринкової структури. Діагностика екологічної складової охоплює аналіз критичних показників забруднення атмосферного повітря, гідросфери, показників забезпеченості регіону природними ресурсами, наявність відходів та ін. Діагностика соціальної складової – це дослідження демографічної структури, а саме: критичних демографічних коливань (зростання або скорочення) або нестабільних їх станів і порівняння з іншими об'єктами; негативні тенденції в міграційних процесах (внутрішніх) і зовнішніх; стан і структура зайнятості населення; характеристика ринку праці (безробіття, трудові ресурси), а також соціальні показники: середній рівень доходів та інші чинники. Іноді цю тріаду діагностики доповнюють четвертою складовою – діагностикою ринкової структури регіону, для якої характерні ємкість ринків, оцінка наявного стану ринків і структура власності конкретного регіону.

Методологічний базис комплексної діагностики еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів формується на основі єдності аналізу й синтезу, що насамперед виявляється в поєднанні впливу економічних та екологічних чинників конкурентоспроможності регіонів (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Синтез чинників впливу економічних та екологічних складників конкурентоспроможності регіонів

Джерело: розробила авторка

За результатами аналітичних та синтетичних процедур проводять діагностику проблем еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів.

Регіональна діагностика – це метод дослідження стану регіону з використанням сукупності інформаційно-аналітичних інструментів, що виявляють і систематизують регіональні ситуації й проблеми; виконують

кількісну та якісну оцінку ситуацій і проблем регіону; визначають внутрішні й зовнішні причини діагностики станів.

Регіональна діагностика конкурентоспроможності – це комплексний аналіз і визначення стану та рівня соціально-економічного розвитку регіону, його становище серед інших регіонів країни, огляд проблемних ситуацій у регіоні загалом або в окремих сферах економіки. Регіональна діагностика дає змогу скласти інформаційний паспорт регіону, оцінити його економічний, соціальний та екологічний потенціал і ефективність його використання, отримати вичерпну інформацію про стан регіональних ринків, їх ємність та збалансованість, і як наслідок – здійснити моделювання подальшого розвитку.

Цілі й завдання регіональної діагностики тісно пов'язані з управлінням соціально-економічного розвитку регіонів. Органам місцевої виконавчої влади регіональна діагностика конкурентоспроможності потрібна для визначення пріоритетних напрямів регіональної політики, розроблення й реалізації стратегій і програм соціально-економічного розвитку регіонів.

Завдання діагнозу тісно переплітаються з іншими завданнями – прогнозу, передбачення, аналізу походження. В економічній діагностиці зазвичай прогноз уточнює діагноз. Водночас діагностика передує прогнозу й моделюванню, оскільки без чіткої і достовірної констатації сформованого положення неможливо оцінити варіанти розвитку об'єкта. Класифікація загальних форм діагнозу та підходів до діагностики представлено в табл. 2.2.

Основними формами регіональної діагностики є:

- 1) аналітична діагностика, здійснювана методами економіко-статистичних досліджень, зокрема й ретроспективних;
- 2) експертна діагностика, яка спирається на проведення спеціальних експертних і соціологічних опитувань;
- 3) модельна діагностика, яка використовує методи математичного моделювання.

Таблиця 2.2

Класифікація форм діагнозу і підходів до діагностики в регіональних дослідженнях

Критерії класифікації	Форми діагнозу			
Форми результату діагнозу	Діагноз, що встановлює відхилення від норми	Діагноз, об'єкт, що належить до певної групи, класу, типу	Діагноз, що базується на описі унікального з'єднання характеристик	
Підходи до діагнозу	Діагноз за наявності моделі	Діагноз за наявності парадигми розвитку	Діагноз за відсутності моделі	Діагноз за відсутності парадигми розвитку
Динамічні якості діагнозу	Діагноз в статичі		Діагноз в динаміці	
Форми організації процесу діагнозу	Аналітична діагностика	Експертна діагностика	Моделювання	

Джерело: узагальнила авторка на основі [78]

Залежно від часових параметрів проведення регіональної діагностики виокремлюємо такі її види:

- моніторингова – у режимі постійного відстеження змін у параметрах регіональної ситуації й регіональних проблем;
- періодична, яка, наприклад, щорічно формує рейтинг соціально-економічного розвитку регіонів за певних індикаторів;
- разова, виконувана в рамках окремого дослідження або кампанії.

Залежно від завдань дослідження розрізняють діагностику стану й діагностику процесу. Під час діагностики стану оцінюється становище регіону в певний період часу. Діагностика процесу пов'язана з визначенням динаміки розвитку, виявленням генетики проблемних ситуацій, оцінкою чинників, що впливають на розвиток регіону. Для кожного з цих видів регіональної діагностики використовують відповідну статистичну базу, методи дослідження та форми репрезентації результатів.

Діагностика рівня еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів здійснюється зацікавленими установами, підприємствами, організаціями, окремими науково-дослідними колективами на замовлення органів влади. Інформаційна база, якої є дані діагностики – це база для обґрунтування й прийняття тих чи інших управлінських рішень. Вони використовуються для корегування рівня розвитку територій, планування, прогнозування їх соціального та еколого-економічного розвитку. Інститути інфраструктури активно використовують зазначену інформацію для узгодження власної діяльності із зовнішніми пріоритетами, удосконалення процесів планування і прогнозування.

Основні вимоги до результатів регіональної діагностики зумовлені практичною значущістю цього виду регіональних досліджень і передбачають своєчасність проведення і задану періодичність оновлення оцінних параметрів; порівнюваність (з іншими регіонами); релевантність державній політиці; однозначність висновків і доступність викладу.

Діагностика регіональної конкурентоспроможності фактично є моніторингом, оцінкою і аналізом відтворювальних процесів на рівні території, її пріоритетів конкурентних переваг і проблем. Діагностика дає можливість гнучко оцінити стійкість регіональної системи до зовнішніх впливів, щоб ухвалити обґрунтовані управлінські рішення та вжити заходів. У процесі регіональної діагностики стан економіки регіону описують за допомогою системи індикаторів. Отримані унаслідок статистичних досліджень, соціологічних опитувань або моделювання значення індикаторів порівнюють з якоюсь «нормою» або «еталонним» станом. Методологічною проблемою є визначення «норми» або «еталона», оскільки ці поняття мають відносний характер. Вони визначаються базою порівняння (типом об'єктів, де проводять порівняння). Критерії норми й підходи до їх визначення можуть змінюватися залежно від цілей проведеної регіональної діагностики конкурентоспроможності чи її аспектів або тимчасового періоду

діагностування. Додатково встановлюють межі або інтервали, у межах яких визначають ступінь відхилення стану регіону від «норми». Якщо унаслідок регіональної діагностики рівня еколого-економічної конкурентоспроможності виявлено значне й стійке відхилення окремих сфер розвитку регіону від нормального стану, то такий результат є критичною чи кризовою ситуацією.

Повна діагностика конкурентоспроможності будь-якого регіону охоплює діагностику ситуації загалом (загальна діагностика стану); найбільш гострих проблем для розв'язання конкретних завдань управління регіональним розвитком; процесів розвитку, тобто аналіз того, як враховує система, що змінюється через трансформаційні регіональні зміни. Проте зазвичай діагностику проводять, щоб виявити проблеми функціонування окремих секторів економіки та соціальної сфери регіону, визначити конкурентоспроможні напрями регіонального розвитку, оцінки інвестиційного потенціалу території.

Регіональна діагностика конкурентоспроможності визначає не тільки величину відхилення соціально-економічних процесів у регіоні від встановленої норми, а й аналізує причини конкретної ситуації. При цьому важливо з'ясувати взаємозв'язки, залежності, які є визначальними для розвитку регіону. обов'язковим об'єктом діагностики є процеси, пов'язані з аналізом системи й механізмів управління. Насамперед це оцінка відповідності функцій регіональних органів управління їхнім повноваженням, що визначає вплив на розвиток регіону; економічні відносини між регіональними органами управління та підприємствами.

Моделювання подальшого розвитку регіонів для підвищення їхньої еколого-економічної конкурентоспроможності є останнім етапом проведення комплексної діагностики.

Процедура моделювання передбачає аналіз і висвітлення багатьох не лише теоретичних, а й практичних аспектів. У науковій літературі описано

спроби побудови моделей, що відображають регіональну конкурентоспроможність. Аналіз проблем моделювання конкурентоспроможності регіонів засвідчує, що більшість запропонованих дослідниками моделей належать або до часових, тобто таких, що досліджують динаміку показників конкурентоспроможності, або до поведінкових – зосереджених на дослідженні ринкової поведінки регіональних суб'єктів – регіональних органів державної влади, підприємців, населення тощо (рис. 2.8).

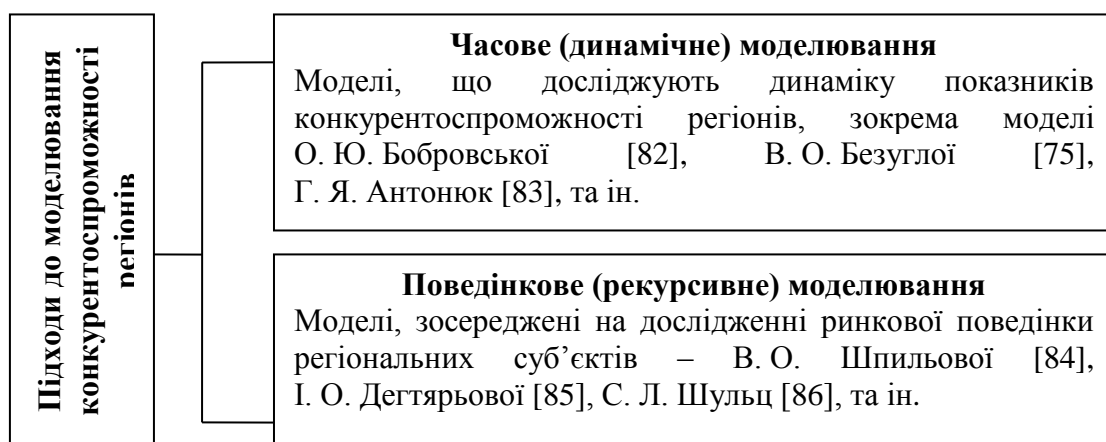

Рис. 2.8. Підходи до моделювання конкурентоспроможності регіонів

Джерело: склала авторка за джерелами [75; 82; 83; 84; 85; 86]

Усі моделі, які описують конкурентоспроможність регіонів, умовно класифікуємо на неформальні (без використання або з мінімальним застосуванням математичних розрахунків), теоретичні моделі та власне математичне моделювання.

Модельна регіональна діагностика передбачає побудову економетричних моделей залежності одних показників від інших. Наприклад, ВРП на душу населення розглядається в контексті обсягів інвестицій, витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР), чистих наявних доходів населення, рівня зайнятості, кількості студентів у місцевих університетах та ін.

До моделі додають коефіцієнти фіксованих ефектів, тобто як додатковий регресор оцінюється змінна для кожного регіону, виражена в математичному вигляді і яка відображає специфічні фактори, що формують подушний ВРП у цьому регіоні. Оцінні значення коефіцієнта кожної змінної (параметра) можуть інтерпретуватися як показник ефективності або конкурентоспроможності регіону. На основі значень даних коефіцієнтів будують рейтинг конкурентоспроможності регіонів.

Іншою моделлю, поширеною для проведення регіональної діагностики, є *data envelopment analysis*, яка передбачає побудову багатовимірної кривої виробничих можливостей (*efficiency frontier*) регіону на основі даних про випуск продукції на одиницю використуваних чинників: праця, капітал, сировина та ін.

Регіони, які демонструють максимальні значення питомих випусків, мають найвищий потенціал конкурентоспроможності. Регіональна діагностика за цією моделлю найчастіше ускладнюється через відсутність набору інформації за досліджуваними параметрами, через що не можна виявити кореляційні залежності та визначити механізм впливу тих чи інших чинників на розвиток регіону.

Дослідження методичного інструментарію комплексної діагностики еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів підтверджує, що завдання діагностики та моделювання доцільно встановлювати залежно від бачення автора. Розроблення алгоритму та методичних засад проведення комплексної діагностики еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів України запропоновано в наступному підрозділі монографії.

2.3. Розроблення методичних засад проведення комплексної діагностики і контент-аналізу еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів України

Кризові явища в економіці України внаслідок воєнного конфлікту в східних регіонах спричинили асиметрію у векторах розвитку та відповідний дисбаланс реалізації конкурентних переваг регіонів України. Тому сучасний інструментарій діагностики на регіональному рівні потребує модернізації, що зумовлює актуальність розроблення відповідно до сучасних умов алгоритму проведення комплексної діагностики еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів та методичних засад його реалізації.

За підсумками дослідження методичного інструментарію комплексної діагностики еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів, здійсненого в попередньому підрозділі монографії, з'ясовано, що в багатьох методиках оцінювання регіональної конкурентоспроможності перевагу надають бальним експертним оцінкам розрахункових чинників. Однак вони є досить суб'єктивними й зазвичай нівелюють реальний розкид регіональних характеристик, оскільки експерти остерігаються виставляти крайні оцінки. Інший поширений метод полягає в розрахунку й використанні для оцінювання регіональної конкурентоспроможності статистичних (а не експертних) бальних оцінок. Його недоліком є нездатність відобразити деякою мірою диференціацію статистичних показників за регіонами у зв'язку з обмеженням заданого діапазону бальних оцінок. За рахунок цього обидва підходи не відображають загалом реальний стан відповідних фактичних об'єктивних характеристик.

Тому в різних методиках варіює лише кількість показників конкурентоспроможності, а також вибір систем економічних й екологічних показників. Натомість нестача статистичної інформації еколого-

економічного розвитку регіонів України не може реалізовувати різні за змістом методики оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності. Якщо оцінювання країн і регіонів світу Всесвітнім економічним форумом обґрунтовано систематичними опитуваннями, то подібні дослідження в регіонах України є разовими й не можуть бути основою для проведення діагностики.

Огляд алгоритмів оцінювання конкурентоспроможності, запропонованих вітчизняними дослідниками, підтвердив узагальнений їхній недолік – для встановлення мети дослідження (оцінювання або діагностики еколого-економічної чи інших видів конкурентоспроможності регіонів) ніхто з авторів не визначає економічних суб'єктів, через які відбувається конкуренція між регіонами.

Зокрема, дослідник В. Окрепілов в методиці оцінювання конкурентного потенціалу регіону виокремлює так звані «споживачі», до яких зараховує групи суб'єктів, за які регіони конкурують, зокрема: «люди; підприємства; капітал і фінансові ресурси; транзитні потоки транспортних засобів та вантажів; різні заходи (свята, змагання, конференції і т. ін.); представництва корпоративних, державних громадських та міжнародних організацій».

У межах алгоритму монографії для визначення мети діагностики пропонуємо дві категорії: «споживачі конкурентних переваг регіону» – внутрішні регіональні суб'єкти, зацікавлені у формуванні та розвитку чинників конкурентоспроможності регіону та які отримують економічний або соціальний ефект від реалізації таких конкурентних переваг, та «об'єкти конкурентних інтересів» – ресурси або заходи, зовнішні до регіону, яких недостатньо для ефективної реалізації регіональних конкурентних переваг.

Етапи діагностики рівня еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів представлено в схемі (рис. 2.9).

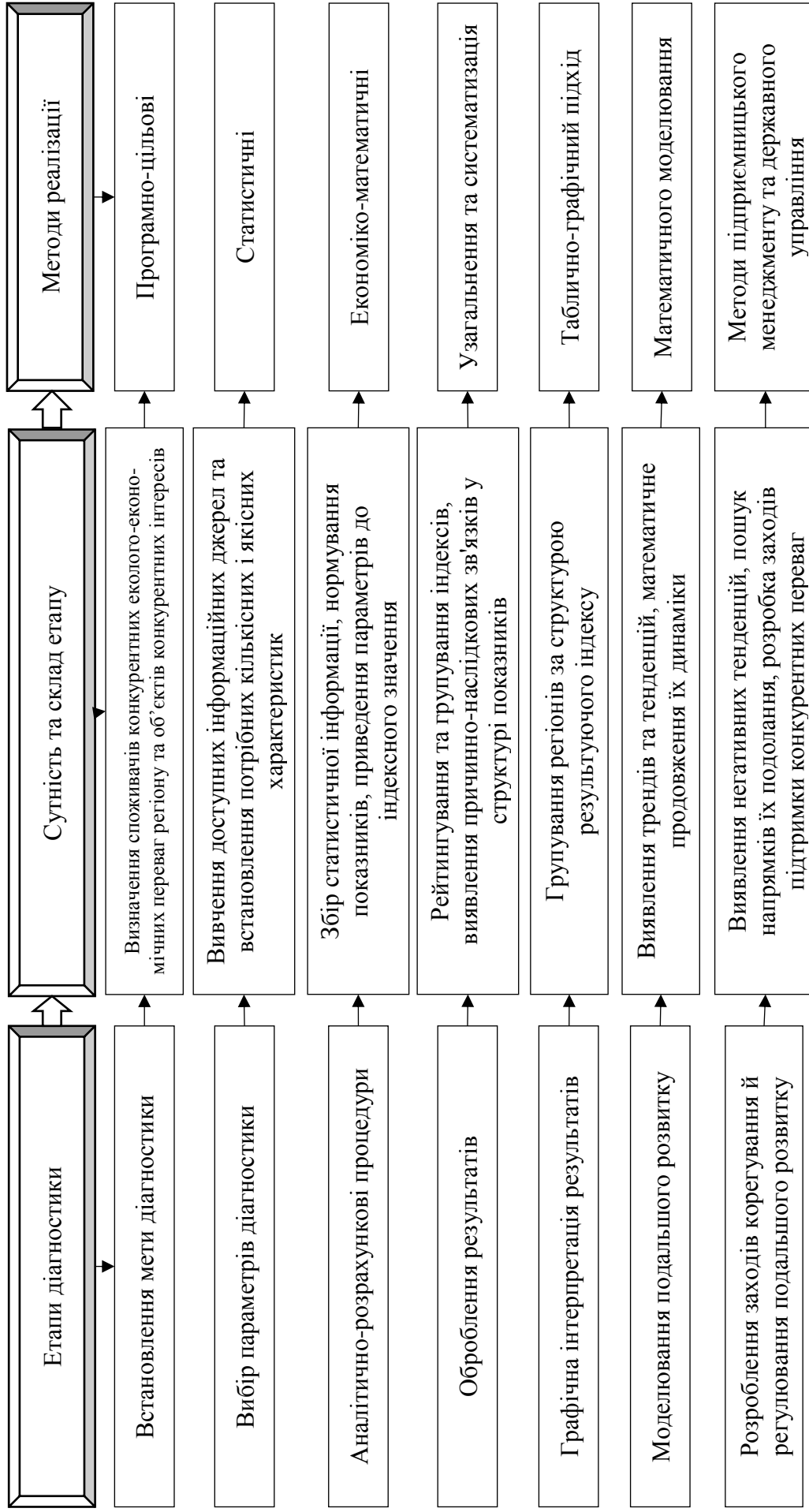

Рис. 2.9. Структура діагностики рівня еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів для цілей моделювання подальшого розвитку

Джерело: розробила авторка

Визначення мети діагностики еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів здійснюється замовником, тобто органами державного управління, науково-дослідними установами тощо. Визначення споживачів конкурентних еколого-економічних переваг регіону та об'єктів конкурентних інтересів надасть можливість враховувати економічні інтереси суб'єктів кожного окремого регіону, що додасть універсальності та адаптованості методиці.

Для проведення комплексної діагностики еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів у даній праці формулюємо гіпотезу: конкурентоспроможним є ті регіони, які створюють конкурентні переваги за рахунок адекватної регіональної політики, тобто ефективного управління регіонами стає вирішальним чинником її конкурентоспроможності в майбутньому. Отже, мета проведення комплексної діагностики еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів – оцінювання стану регіональної еколого-економічної політики та визначення перспектив нарощування конкурентних переваг регіону.

Під час розроблення інструментарію збільшення стратегічних конкурентних переваг регіонів з позиції еколого-економічної конкурентоспроможності ми спиралися на ідеї Дж. Елкінгтона, який вперше ввів в обіг поняття «потрійного підсумку інвестування» – економічне та екологічне вимірювання, що відповідає ідеї еко-ефективності регіону в межах стійкого розвитку, зокрема екологічні й соціальні аспекти [87].

Крім того, Елкінгтон позначив можливі шляхи реалізації нових стратегій господарювання і став засновником концепції стійкості, яка здатна одночасно приносити вигоду економічним суб'єктам і природному середовищу. Три підстави стійкості Елкінгтон позначив як 3Р (People, Planet, Profits). Його ідея сталого розвитку – це нова парадигма господарювання, що поєднує принципи соціальної й екологічної відповідальності, оформлені у формі 3Р [88].

Відповідно до концепції сталого розвитку, яка спирається на ідею потрійного підсумку інвестування (3P – People, Planet, Profits), у межах діагностики пропонуємо оцінку еколого-економічної конкурентоспроможності, яка синтезує параметри, що забезпечують формування довгострокових конкурентних переваг регіонів, а саме: економічні, соціальні та екологічні. Порядок взаємодії аналізованих параметрів представлено на рис. 2.10.

Рис. 2.10. Концептуальна схема процедури діагностики еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів

Джерело: розробила авторка

Огляд сучасних підходів до оцінювання конкурентоспроможності регіонів засвідчує, що найбільші відмінності в методиках полягають у побудові інтегрального показника [89]. На нашу думку, саме прагнення до його побудови є основним недоліком наявних методик. Уважаємо, що такий підхід значно звужує завдання діагностики еколого-економічної конкурентоспроможності. Оцінка показників, що відображають еколого-економічну конкурентоспроможність (етап 2), відображає певну картину регіонального розвитку, сильні й слабкі сторони, що сприятиме в подальшому з'ясуванню конкурентних переваг.

Добір параметрів та показників оцінювання здійснюється залежно від визначеної мети. Враховуючи доступність статистичних показників та загальні цілі дослідження, пропонуємо такий мінімально потрібний й достатньо репрезентативний набір параметрів (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Параметри проведення оцінювання рівня еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів для цілей формування інтегрального індексу

№ п/п	Групи показників	Показники за регіонами
1.1	Економічні	Валовий регіональний продукт
1.2		Кількість суб'єктів господарювання
1.3		Чистий прибуток (збиток) підприємств
1.4		Обсяг капітальних інвестицій
1.5		Продуктивність праці в регіоні
1.6		Обсяг зовнішньої торгівлі
1.7		Впровадження інновацій та розвиток інформаційних технологій
1.8		Використання палива та інших ресурсів, їх запаси та відтворюваність
2.1	Екологічні	Утворення відходів
2.2		Накопичення та утилізація відходів
2.3		Викиди забруднюючих речовин
2.4		Витрати на охорону навколишнього середовища
2.5		Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища
3.1	Соціальні	Кількість зайнятих працівників
3.2		Витрати на оплату праці на підприємствах
3.3		Чистий природний рух та міграція населення
3.4		Доходи населення

Джерело: склала авторка

Вибір параметрів як основи для розроблення індексу еколого-економічної конкурентоспроможності мотивує наш намір створити такий індекс приросту конкурентних переваг, який буде об'єктивним і стандартизованим, наскільки це можливо.

Запропонований перелік показників не є вичерпним та може бути змінений залежно від потреб діагностики або конкретних аспектів її реалізації.

Основним інструментом комплексної регіональної діагностики алгоритму є аналіз на основі офіційних статистичних даних (аналітична діагностика).

У регіональній діагностиці конкурентоспроможності найважливішим елементом є визначення системи індикаторів для оцінювання стану регіонів і кількісний вимір значень цих індикаторів за допомогою відповідних методів та інструментів.

Для визначення системи показників (індикаторів) для регіональної діагностики потрібно дотримуватися таких методичних принципів:

- оптимізація кількості показників для збереження повноти інформації;
- використання показників кінцевих суспільно значущих результатів;
- адекватність і об'єктивність показників для характеристики цієї сфери соціально-економічного розвитку регіону;
- точність показників: похибки вимірювання або розрахунку не повинні призводити до спотвореного уявлення про результати;
- достовірність: способи збору і оброблення вихідної інформації повинні допускати можливість перевірки точності отриманих даних;
- однозначність трактування: визначення показника повинно забезпечувати однакове розуміння суті вимірюваної характеристики всіма зацікавленими;

– економічність: отримання інформації для оцінювання показників повинно проводитися з мінімально можливими витратами, максимально ґрунтуватися на вже наявних програмах добору даних;

– порівнюваність: вибір показників варто здійснювати, враховуючи потребу безперервного накопичення даних та забезпечення їх порівняння за окремі періоди і з показниками, використовуваними для оцінювання в загальнодержавному масштабі.

Побудова інтегрального індексу здійснюється на основі приведення та нормування зібраних цифрових параметричних даних. Типова формула нормування показників має такий вигляд:

$$I = b_1 \left(\frac{1^1 Y + \dots + n^1 Y}{n_j} \right) + \dots + b_k \left(\frac{1^k Y + \dots + n^k Y}{n_k} \right), \quad (2.9)$$

де $y - ij$ нормований i -й показник в j – ій сукупності;

$n - j$ кількість показників в j – ій групі;

k - кількість груп показників;

$b - j$ вага j – і групи показників в балах (частках одиниці).

Суперечливим елементом такої методики є встановлення вагових коефіцієнтів окремих показників. Реалізувати цей процес можна методом експертного опитування або проміжного моделювання.

Експертну діагностику проводять, коли традиційні статистичні підходи не охоплюють всіх необхідних даних, що комплексно оцінюють проблемну ситуацію й ефективно діагностують відповідність стану системи «нормі». Використовують методи анкетування, систематизованого опитування фахівців (експертів), що мають практичний досвід роботи та освічені в цій галузі; соціологічних опитувань, фокус-груп, за результатами яких експертним методом визначають стан проблемної ситуації в конкретному регіоні.

Оцінку конкурентних переваг регіону доцільно здійснювати за наступною формулою:

$$K_{\text{регіон}} = \sum_{i=1}^n X_n * K_n \quad (2.10)$$

де X_n – конкурентні переваги регіону;

K_n – коефіцієнти вагомості, які визначаються експертним шляхом;

n – кількість достатніх показників, що визначають рівень конкурентоспроможності регіону.

Для визначення окремих конкурентних переваг застосовуємо формулу:

$$X_n = \sum_{i=1}^m O_m * \omega_m \quad (2.11)$$

де O_m – оцінні показники;

ω_m – коефіцієнти вагомості, визначені експертним шляхом;

m – кількість оцінних показників, що впливають на рівень конкурентних переваг регіону.

Оцінні показники цієї методики розраховують у такий спосіб:

$$O_m = \frac{O_{рег}}{O_x} * \beta \quad (2.12)$$

де $O_{рег}$ – базовий показник за регіоном, що оцінюється;

O_x – базовий середньостатистичний, (приведений) показник по країні або статистичний показник іншого регіону;

β – коефіцієнт приведення, що дає змогу привести оцінний показник до бальної системи за умови формування бальної шкали оцінки.

Значення коефіцієнта приведення знаходиться в інтервалі $0 < \beta < 1$. Важливо оцінити розкид середніх (наведених) показників по країні або іншого регіону для виявлення найбільш асиметричного значення.

Економічні системи формуються під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників. Фактично, вони корегують напрями господарської діяльності, розвиток галузей, впливають на конкурентоспроможність та інвестиційну

привабливість регіону. Екзогенні (зовнішні) чинники – ті, які суттєво випивають на сталий регіональний розвиток: політичні, економічні, правові, соціальні, культурні, господарські тощо. До внутрішніх чинників соціально-економічного розвитку регіонів зараховуємо особливості природних умов і природно-ресурсний потенціал, інституційне середовище, організаційно-управлінські характеристики, ринкові механізми, науково-технічний прогрес (НТП) та ін. Для діагностики дослідження внутрішніх чинників сталого розвитку економічної системи регіону варто розглядати з позиції ресурсної й управлінської груп.

Інша класифікація чинників регіонального розвитку передбачає розподіл на територіальні та позатериторіальні.

Територіальними чинниками є:

- природно-ресурсний потенціал (мінерально-сировинні, лісові, водні, агрокліматичні ресурси);
- економіко-географічне розташування (морські й сухопутні кордони, сусідні території, великі центри, транзитно- транспортні шляхи);
- територіально-просторова організація й сформована система розселення (ступінь освоєння території; наявність міських агломерацій, ТПК та ін.);
- демографічна ситуація й людський потенціал;
- інфраструктурна забезпеченість (об'єктами транспортної, енергетичної, соціальної, науково-технічної інфраструктури);
- історико-культурні особливості (етнокультурні особливості населення; традиції й спосіб життя; наявність пам'яток історії та культури).

До групи позатериторіальних чинників належать:

- міжрегіональні взаємодії та зв'язки;
- технологічна і технічна забезпеченість (інноваційні й енергоефективні технології);
- загальнополітичні та глобальні тенденції розвитку.

Формування інтегрального індексу може бути здійснене за будь-якою з наявних у сучасній економічній науці методик, зокрема й тих, що описані в підрозділі 2.1. На нашу думку, найбільш ефективним стане застосування формули 2.9, оскільки вона не передбачає встановлення еталонного значення, що не обмежує параметри розвитку конкурентних переваг регіонів.

Процес оброблення отриманих результатів передбачає не лише рейтингування значень оцінки еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів, а і аналіз її окремих складових, встановлення кореляційних зв'язків між ними та виявлення основних тенденцій за окремими складовими індексу.

Моделювання подальшого розвитку рівня еколого-економічної конкурентоспроможності здійснюється на підставі виявлення трендів розвитку окремих її складників та встановлення кількісних залежностей.

Економіко-математична модель охоплює:

- 1) лінійну форму змінних, або цільову функцію;
- 2) функціональні обмеження змінних (система лінійних рівнянь і нерівностей, що формують умову задачі);
- 3) обмеження невід'ємності змінних величин.

Структуру економіко-математична модель схематично зобразимо так:

I. $C_{(\text{екстр.})} = \sum_{j=1}^n c_j x_j$ – цільова функція;

$$\text{II. } \begin{cases} \sum_{j=1}^n a_{ij} x_j \leq b_i, (i = 1, 2, \dots, m) \\ \sum_{j=1}^n v_{ij} x_j \leq B_i, (i = 1, 2, \dots, m) \\ \sum_{j=1}^n v_{ij} x_j \leq Q_i, (i = 1, 2, \dots, m) \end{cases}$$

III. $x_j \geq 0$, (2.13)

де: n – кількість змінних величин x_j ;

m – кількість обмежень;

j – порядковий номер змінної величини;

i – порядковий номер обмеження;

x_j – змінна величина j -тої галузі господарства;

c_j – оцінка одиниці продукції j -того виду діяльності;

a_{ij} – техніко-економічний коефіцієнт, який показує норму витрат i -того виду ресурсу на одиницю виміру j -того виду діяльності;

v_{ij} – обсяги виробництва i -того виду продукції на одиницю j -того виду діяльності;

B_i – гарантовані обсяги виробництва i -того виду продукції;

b_i – обсяг ресурсу i -того виду;

Q_i – фіксований обсяг виробництва продукції i -того виду.

Таблиця, з якої починається розробка економіко-математичної моделі включає матрицю чисел, індекси, що відображають величини (постійні та змінні) й обмеження. У такій моделі коефіцієнти, що відображають технічні, еколого-економічні, технологічні властивості об'єкта подають в окремому ряді, де коефіцієнт a_{ij} відповідає колонці змінної x_j , з чого очевидно, що a_{ij} належить і до колонки, і до ряду. Матрична модель економіко-математичної задачі починається з конкретизації змінних величин, які лягають в її основу, та встановлення їм відповідних змінних, що класифікують з урахуванням економічної ролі у визначеній математичній моделі.

Отже, діагностика еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів передбачає виконання аналізу із застосуванням різних методик аналізу за різноманітним переліком показників, що потребують уточнення цих параметрів, за якими оцінюватиметься стан. Апарат діагностики й прогнозування будується з використанням індикаторно-індексного методу. Пропонуємо модель діагностування еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів (наочно представлено на рис. 2.11), яка передбачає такі етапи: - визначення меж дослідження (вимоги за формою проведення будь-яких статистичних спостережень); - збирання, зведення (стиснення), упорядкування інформації, отриманої від звітних одиниць; - визначення поточних значень описових індикаторів та індексів; - уведення оцінних індикаторів та індексів і формування меж їх зміни; - оцінювання ступеня відхилення основних контрольованих параметрів від встановлених

граничних або заданих значень; - оцінювання ступеня зміни рівня еколого-економічної конкурентоспроможності; - зміну цілей розвитку або розроблення заходів, які виправляють ситуацію, що склалася.

Власне процедура діагностики вимагає чіткого визначення значень описових і оцінних індикаторів та індексів, уведення меж їх зміни, оцінювання ступеня відхилення основних контрольованих параметрів від встановлених граничних (заданих) значень, на основі яких виконується оцінювання стану еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів.

Усі пріоритетні сфери життєдіяльності із власною системою показників, що визначають їхній стан, за припущенням повинні мати деякі спільні, пов'язані з оцінкою еколого-економічної конкурентоспроможності, описові й оцінні індикатори або індекси. Саме їх позначено як спільні, прийняті до розгляду й зарахування в систему діагностики еколого-економічної конкурентоспроможності.

За результатами моделювання здійснюється розроблення заходів підтримки еколого-економічних компонентів конкурентоспроможності регіону. Забезпечення зростання еколого-економічної конкурентоспроможності регіону може здійснюватися через налагодження стабільної роботи промислових підприємств; зростання конкурентоспроможності виробництва – через прискорений розвиток наукоємних і високотехнологічних видів промислової діяльності; інноваційно-технологічної модернізації із упровадженням сучасних досягнень вітчизняної і світової науки й техніки; реалізації енергоощадної моделі розвитку із застосуванням екологічно безпечних технологічних процесів; підвищення ефективності господарської діяльності промислових підприємств.

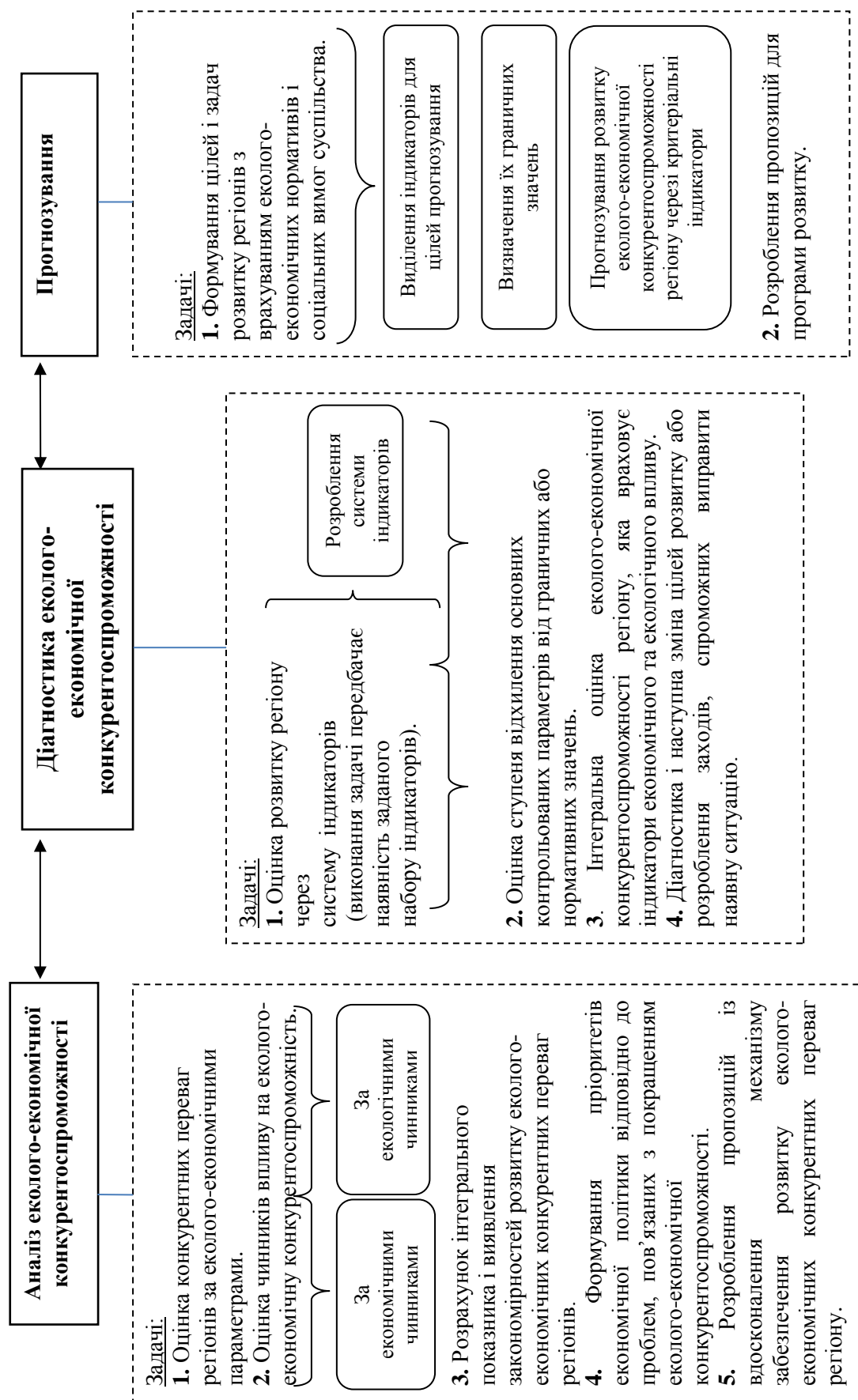

Рис. 2.11. Постановка і послідовність застосування інструментарію оцінювання економіко-екологічної конкурентоспроможності регіонів

Джерело: розробила авторка

Висновки до розділу 2

У цьому розділі монографії обґрунтовано методологію оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів, зокрема визначено методичні підходи до її оцінювання, проаналізовано методичний інструментарій комплексної діагностики, розроблено алгоритм та методичні засади проведення комплексної діагностики еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів України. На підставі проведеного дослідження зроблено такі висновки.

1. З'ясовано, що мета проведення оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів полягає у виявленні ключових системоутворювальних аспектів розвитку об'єктів аналізу. У процесі дослідження окреслено основні принципи й завдання його проведення. Доведено, що методологія оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності обґрунтована методами оцінювання економічної конкурентоспроможності регіонів та рівня екологічного розвитку. Оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів – комплексне багатоаспектне дослідження, у процесі якого мають бути висвітлені, згруповані, порівняні та інтегровані спеціалізовані індикативні показники.

2. В економічній літературі використано різні методичні підходи до оцінювання конкурентоспроможності регіонів, серед яких найбільш обґрунтованими визнані ресурсний, статусний та експертний підходи. Керуючись загальнонауковими класифікаціями та прийнятними методами економічної та екологічної оцінки конкурентоспроможності регіонів, у межах завдань дослідження запропоновано класифікацію методів оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів, проаналізовано й класифіковано наукові підходи.

Оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності, що здатне забезпечити раціональний, соціально-перспективний розвиток усієї системи господарювання регіону, передбачає сукупність показників, що характеризують рівень такої конкурентоспроможності й комплексно та багатогранно відображають не лише загальний умовний розвиток еколого-економічних характеристик, але й напрями та способи ефективного управління ними.

Керуючись загальнонауковими класифікаціями та прийнятними методами економічної та екологічної оцінки конкурентоспроможності регіонів, відповідно до завдань монографії запропоновано класифікацію методів оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів, проаналізовано наукові підходи до методик за поданою класифікацією.

3. За основу методологічного підходу монографії обрано парадигму рівноцінного впливу економічного та екологічного складників конкурентоспроможності на соціальний розвиток регіонів через формування конкурентних переваг за рахунок синергетичної дії економічних та екологічних чинників.

Сформульовано концепт методологічного підходу оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів, який полягає в гармонійному поєднанні ефектів від розвитку конкурентних переваг регіону щодо створення економічного фундаменту добробуту населення за рахунок економічних чинників з конкурентними перевагами в забезпеченні комфортного проживання населення регіону за рахунок екологічного потенціалу регіону. Соціальний розвиток регіонів у такому концепті є результативною ознакою відносно економічного та екологічного складників конкурентоспроможності. При цьому як економічний, так й екологічний складники еколого-економічної конкурентоспроможності мають вагоме значення для забезпечення соціального розвитку регіонів.

4. Запропоновано алгоритм комплексної діагностики еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів, за яким діагностику доцільно здійснювати не лише на основі її оцінки, а й за результатами поєднання аналізу фактичного стану складників еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів та синтезу чинників, що на них впливають. Доведено, що поєднання інструментів аналізу та синтезу надає можливість реалізувати процес діагностики для виявлення регіональних проблем та моделювання подальшого розвитку регіонів з метою підвищення їх еколого-економічної конкурентоспроможності.

5. За підсумками дослідження методичного інструментарію комплексної діагностики еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів розроблено модель подальшого розвитку рівня еколого-економічної конкурентоспроможності на підставі виявлення трендів розвитку окремих її складників та встановлення кількісних залежностей, а також методичні засади проведення комплексної діагностики еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів України.

РОЗДІЛ 3. СТАНОВЛЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕВАГ КОНКУРЕНТНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

3.1. Вектори формування еколого-економічних конкурентних переваг регіонів під впливом глобалізаційних процесів

Економічна поведінка регіонів повинна бути сфокусована на підвищення конкурентоспроможності регіону через збереження й раціональне використання наявних, а також створення нових конкурентних переваг, що закладені в основу еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів, пов'язані з конкретною територією та є підґрунтям для створення сприятливого положення в конкурентному полі держави для залучення населення регіону, органів влади, підприємців та інвесторів забезпечити збалансований соціальний, економічний та екологічний розвиток регіону. Тому дослідження еколого-економічних конкурентних переваг, їхньої ролі у формуванні й розвитку конкурентних позицій регіонів має велику вагу.

У сучасних регіональних дослідженнях домінує позиція про те, що конкурентоспроможність регіонів є системою. П. Біленький [90], О. Романко [91], З. Герасимчук, Л. Ковальська [92] визначають конкурентоспроможність як систему властивостей, що дає змогу регіону ефективно вести конкурентну боротьбу для досягнення поставлених цілей. К. Черток та Т. Гончаренко [93], М. Назаров [94], розглядають конкурентоспроможність регіонів як сукупність взаємопов'язаних елементів. Безперечно, як складній економічній категорії конкурентоспроможності властива низка системних ознак, про що докладно йшлося в першому розділі монографії. Однак з позицій стратегічного й тактичного управління еколого-економічною

конкурентоспроможністю регіонів варто підтримати альтернативну позицію С. Растовцевої та Н. Гриньової, які вважають, що як систему треба аналізувати не конкурентоспроможність, а конкурентний потенціал регіону.

Отже, у монографії конкурентний потенціал регіону вважаємо системою, а конкурентоспроможність регіонів – системною характеристикою. Основними елементами еколого-економічного конкурентного потенціалу як системи є власне конкурентний потенціал регіону, джерела й чинники регіональної конкурентоспроможності, еколого-економічні конкурентні переваги, конкурентні позиції й конкурентний статус регіону.

Для міжрегіональної конкуренції регіони є суб'єктами-носіями конкурентних переваг, тобто потенційної конкурентоспроможності. Реалізація регіонального потенціалу, його перетворення в реальні чинники розвитку економіки й соціальної сфери здійснюється суб'єктами-споживачами конкурентних переваг: підприємствами, організаціями, комерційними структурами та населенням регіону під регулюючим впливом суб'єктів управління регіональними конкурентними перевагами – державних органів влади регіонального рівня. Тому наявність конкурентних переваг ще не гарантує регіону благополуччя й процвітання, оскільки високі конкурентні позиції на міжрегіональному рівні забезпечуються ефективною господарською діяльністю підприємств на території регіону. Саме в цьому, на нашу думку, полягає відмінність регіональної конкуренції від інших її видів.

Еколого-економічна конкурентоспроможність регіонів зумовлена наявністю та рівнем розвитку складових конкурентного потенціалу, до яких, відповідно до логіки дослідження, зараховуємо такі компоненти й показники, що їх характеризують (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Характеристика складових еколого-економічного
конкурентного потенціалу регіонів (ЕЕКПР)**

Складові компоненти ЕЕКПР	Характеристика компонент ЕЕКПР	Показники конкурентного потенціалу регіону	
		економічні	екологічні
Природно-ресурсний	Передбачає наявність природно-ресурсних переваг, створених на основі наявності й використання чинників виробництва	Площа території регіону в розрахунку на одного мешканця; наявність та склад сировинних ресурсів, які видобувають на території регіону, інфраструктурне забезпечення регіону	Наявність рекреаційних ресурсів, рівень утворення відходів, знешкодження забруднень від стаціонарних джерел
Виробничий	Характеризує кількісний та якісний аспект здійснення економічної діяльності	Обсяг ВРП; обсяг промислового та сільсько-господарського виробництва за галузями та видами продукції; оборот роздрібної торгівлі; кількість суб'єктів підприємницької діяльності	Питома вага екологічної продукції в загальному обсязі, частка виробників високих технологічних укладів, рівень озброєння екологічними технологіями
Людський	Охоплює трудовий потенціал і потенціал рівня життя населення регіону	Чисельність населення, коефіцієнт природного приросту населення; чисельність зайнятих в економіці; середньомісячна заробітна плата	Рівень захворюваності населення внаслідок екологічного забруднення
Організаційно-управлінський	Характеризує здатність регіональних органів влади мобілізувати чинники розвитку регіонів та організувати співпрацю цільових груп місцевої громади	Міграційний рух населення; кількість зареєстрованих на території суб'єктів малого й середнього підприємництва; частка прибуткових підприємств у загальній кількості	Кількість реалізованих за рік екологічних програм, бюджетне забезпечення фінансування екологічних наслідків, надходження від екологічних податків та зборів
Інвестиційно-інноваційний	Характеризує наявність і створення економічних, організаційних і політико-правових переваг ведення бізнесу	Інвестиції в основний капітал на душу населення; частка власних коштів регіону в загальному обсязі інвестицій; сальдований фінансовий результат на одного зайнятого; частка інноваційних підприємств у загальній кількості	Інвестиції, спрямовані на охорону навколишнього середовища

Джерело: розробила авторка

На стан конкурентного потенціалу впливають різноманітні чинники, що мають не лише переваги, а й обмежують можливості регіонів у конкурентній боротьбі. Саме тому ще одним елементом еколого-економічного конкурентного потенціалу є чинники конкурентоспроможності. Сучасний етап розвитку економіки відзначається активним вивченням чинників, що впливають на конкурентоспроможність соціально-економічних систем, одні з них зазнають пасивізації й вже не мають такого істотного впливу, як кілька десятиліть тому, інші ж чинники, навпаки, мають велику вагу в успішності подальшого регіонального розвитку. Як цілком слушно зауважує Н. І. Усик, визначальними джерелами конкурентоспроможності в сучасних умовах є вже інші чинники, зокрема: якість життя населення; управління доданою вартістю на регіональному рівні; стимулювання розвитку новітніх технологій; економічне середовище, що сприяє розвитку технологічного лідерства регіону та виробленню успішної глобальної конкурентної стратегії».

Об'єктивні причини ротації чинників, що впливають на розвиток конкурентного потенціалу регіонів, полягають у потребі інтеграції регіонів України в глобальні процеси промислового прогресу. Промислово розвинені країни все частіше декларують перехід регіонального розвитку до концепції, яку називають Індустрія 4.0 (Industry 4.0) – четверта промислова революція (першу промислову революцію пов'язують з появою парового двигуна й створенням машин, для другої характерні електрифікація й перехід до конвеєрного виробництва, третя – пов'язана з розвитком електроніки, появою персональних комп'ютерів й Інтернету). Хоча технології третьої промислової революції не отримали глобального поширення, експерти вважають, що назріває перехід до нової промислової революції – Індустрії 4.0 [95].

Ідея проекту «Industry 4.0» належала німецькому уряду. Його мета – розвиток обробної промисловості як інтеграція кіберфізичних систем (CPS) у виробничу діяльність. Термін «кіберфізичні системи» увів у 2006 р. Хінкс

Джаммі [96], витлумачивши його як загальне найменування технологій, що об'єднують віртуальну та фізичну реальність для створення простору, де об'єкти та їхні електронні компоненти можуть взаємодіяти один з одним, обмінюватися даними, створюючи єдину мережу машин, подібну до соціальних мереж. Основними чинниками об'єктивної доцільності переходу до Індустрії 4.0 є:

- розвиток методів збору й аналізу даних – бурхливий розвиток цієї сфери спричинив появу багатьох термінів, зокрема, BigData, DataScience, MachineLearning, DeepLearning та ін.; актуальність цих методів зумовлена потребою швидкого оброблення й аналізу великих обсягів даних;

- «інтернет речей» (Internetofthings), «промисловий інтернет» (Industrialinternet), «Інтернет усього» (Internetofeverything) – збільшення кількості побутових приладів, промислових механізмів, під'єднаних до мережі, посилює значення Інтернету, який раніше існував переважно як засіб соціальних комунікацій;

- адитивні технології виробництва або 3D-друк, успішне застосування яких у медицині й космонавтиці є ефективним для виробництва невеликих партій кастомізованих продуктів;

- поява штучного інтелекту, збільшення його функціоналу;

- автоматизовані хмарні сховища даних, що зберігають й обробляють величезні обсяги даних.

Експерти промислово розвинених країн, насамперед США і Німеччини, вважають, що четверта промислова революція може мати суттєві конкурентні переваги – від посилення конкурентоспроможності на світовому рівні до появи нових робочих місць на внутрішньому ринку Європи й США за рахунок відмови від перенесення виробництва в країни з низькою заробітною платою. Водночас очікуються негативні зміни, пов'язані зі зникненням робітничих професій, збільшенням безробіття в країнах, що

розвиваються, про що наголошено у звіті про майбутні професії, опублікованому до 46-го Міжнародного економічного форуму в Давосі [97].

Отже, майбутні структурні зміни в промисловості, зумовлені переходом до четвертої промислової революції, в умовах нової економічної парадигми призведуть до зростання ролі інтелектуального капіталу у формуванні конкурентного потенціалу регіонів.

Здобутки й непослідовність теорії конкурентоспроможності відображають передусім різні підходи до класифікації чинників конкурентоспроможності регіонів. Найбільш прийнятною є класифікація Н. Гриньової, згідно з якою чинники конкурентоспроможності поділяють за джерелами формування (основні та розвинені) та за типом впливу (чинники зовнішнього й внутрішнього впливу).

До основних чинників зараховують природно-кліматичні умови й ресурси, географічне положення, некваліфіковану або малокваліфіковану робочу силу, тобто об'єктивні умови, наявність або відсутність яких не залежить від людської діяльності. Ці умови є первинними для регіонів, їх наявність формує найбільш важливі конкурентні переваги. Основні чинники є відносно стабільними, але їхнє значення протягом тривалого часу може змінюватися внаслідок скорочення потреби в певних ресурсах, виникнення нових, більш раціональних варіантів задоволення попиту населення регіону.

Розвинені – це чинники, створені на території регіону унаслідок цілеспрямованої діяльності людей: сучасна інфраструктура, висококваліфіковані кадри, розвинене науково-інформаційне середовище, науково-дослідний потенціал та інші. Так само розвинені чинники класифікуємо на наявні й потенційні – тобто ті, які доцільно й можливо створити в майбутньому.

За типом впливу на конкурентоспроможність регіонів Н. О. Гриньова виокремлює чинники зовнішнього й внутрішнього впливу. Конкурентоспроможність, зумовлена зовнішніми чинниками, формується

переважно на макрорівні управління й найбільш високому – мезорівні. Конкурентоспроможність, зумовлену внутрішніми чинниками, зараховують до регіонального рівня, з огляду на це розвиток конкурентних переваг у регіоні цілком забезпечують органи місцевого самоврядування.

Інший підхід до класифікації чинників конкурентного потенціалу регіону відображено в працях Ш. Шахабова, який розрізняє дві групи:

- структурні – ефективна інфраструктура, достатня пропозиція державних послуг, висока якість середовища життя й ефективна регіональна політика;

- функціональні – наявні можливості розміщення міжнародного бізнесу, концентрація інноваційної діяльності, розвиток інформаційних (комунікаційних) мереж і транзитних логістичних вузлів, залучення іноземних інвестицій, налагодження міжнародних культурних зв'язків.

Білоруський науковець О. Шашко визнає, що управління конкурентоспроможністю регіонів зумовлено впливом трьох груп чинників:

- стабілізуючих – організаційно-економічні механізми, соціально-економічна ситуація, фінансово-господарська діяльність підприємств на території регіону;

- інфраструктурних – розвиненість ринкової структури та інституційної системи регіону, співвідношення попиту й споживання, законодавче забезпечення та інші;

- стимулюючих, або активізуючих – система державних замовлень, розподіл квот між регіонами, кредитні та податкові пільги та інші.

Оцінюючи наведені вище підходи, зауважимо, що кожен із них є ґрунтовним у межах здійснюваних науковцями досліджень, їх раціональне поєднання надає можливість синтезувати власне бачення системи чинників, що зумовлюють еколого-економічну привабливість регіонів для конкретних секторів, видів діяльності, визначають функції, які потенційно можуть реалізувати окремі регіони.

Різні підходи вітчизняних й зарубіжних вчених до аналізу чинників, що формують конкурентоспроможність регіонів, дають підстави запропонувати авторську класифікацію чинників (п'ять комплексних груп), що визначають еколого-економічний конкурентний потенціал регіонів:

1. Ресурсні (базові) – характеризують природно-ресурсну складову еколого-економічного конкурентного потенціалу регіонів (див. табл. 3.1) з урахуванням ресурсів та чинників виробництва, накопичених за довготривалий період часу (зокрема ті, що були сформовані в радянські часи).

2. Інфраструктурні – характеризують базову інфраструктуру (дорожньо-транспортне забезпечення, повітряне, морське й залізничне сполучення); інженерну інфраструктуру (логістичні хаби, енергоефективні системи забезпечення життєдіяльності регіону); інноваційно-технологічну інфраструктуру (доступність сучасних комунікаційних мереж, забезпеченість регіону науково-дослідницькими інститутами); соціальну інфраструктуру (забезпеченість регіону послугами ЖКГ, закладами освіти, медичними установами з високотехнологічним обладнанням, розвиненість і доступність культурних установ).

3. Інституційні – охоплюють сукупність установ державного апарату управління, витрати на організацію та утримання грошово-кредитної та фінансової систем (ринкової інфраструктури); нормативно-правове середовище; інституційну систему.

4. Управлінські – віддзеркалюють стан і якість регіонального управління.

5. Функціональні – що характеризують рівень виконання управлінських функцій щодо забезпечення еколого-економічного розвитку регіону.

Для оцінювання ступеня впливу виокремлених відповідно до логіки дослідження чинників на еколого-економічну конкурентоспроможність

регіонів проведено вибіркоче експертне оцінювання. Експертами обрано провідних спеціалістів (стаж державної служби не менше 5 років) регіональних органів влади, зокрема обласних державних адміністрацій регіонів України, які повинні були заповнити розроблену спеціальну форму анкети. Ураховуючи неможливість залучити до анкетування представників усіх 27 визначених Конституцією України регіонів, виникли ускладнення щодо проведення суцільного дослідження. Тому було організовано 33% вибіркоче спостереження, тобто у вибірку обрано випадково відібрані анкети.

Оцінювання рівня значущості окремих чинників здійснювалось за 5-бальною шкалою: 1 бал – чинники не впливають на еколого-економічну конкурентоспроможність регіонів (ЕЕКПР), 2 бали – мають незначний вплив, 3 бали – помірний вплив, 4 бали – істотний вплив, 5 балів – між чинниками й ЕЕКПР існує безпосередня залежність. Результати анкетування наведено в Додатку А.

Результати анкетування засвідчують таку систему чинників еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів України (табл. 3.2). Запропонована класифікація відрізняється від уже наявних і є комплексним відображенням усіх груп чинників, що визначають еколого-економічний конкурентний потенціал регіонів, а також можливістю ранжування чинників конкурентоспроможності за ступенем впливу на економічну та екологічну складові.

Крім того, відповідно до цієї класифікації чинники еколого-економічної конкурентоспроможності можуть впливати на регіональному рівні на умови життєзабезпечення громадян, діяльність організацій і забезпечувати ефективно державне управління, при цьому вплив на деякі чинники обмежений установленими державними й регіональними повноваженнями. Елементами еколого-економічного конкурентного

потенціалу регіонів у виокремленій структурі є також конкурентні переваги й джерела їхнього утворення.

Таблиця 3.2

Система чинників еколого-економічної конкурентоспроможності
регіонів України

Група чинників	Елементи впливу	Чинники	Ступінь впливу
Управлінські	Економічні	Послідовність політики підтримки розвитку підприємництва; розвиненість державно-приватного партнерства; інституційна гнучкість економічної політики; якість інвестиційного середовища; рівень підтримки інноваційних програм; ефективна бюджетна політика	Істотний вплив
	Екологічні	Політика підтримки екологічного підприємництва; дотримання адміністративного контролю екологічної безпеки	Істотний вплив
Функціональні	Економічні	Виконання функцій економічного розвитку регіону	Істотний вплив
	Екологічні	Забезпечення екологічної безпеки регіону	Істотний вплив
Ресурсні (базові)	Економічні	Рівень розвитку промисловості; наявність кваліфікованої робочої сили; креативний потенціал населення й рівень культури підприємництва	Помірний вплив
	Екологічні	Географічне положення і природно-кліматичні умови, наявність рекреаційних ресурсів; негативний вплив промисловості та життєдіяльності населення на екологічний стан регіону	Помірний вплив
Інфраструктурні	Економічні, екологічні	Базова інфраструктура; інженерна інфраструктура; інноваційно-технологічна інфраструктура; соціальна інфраструктура	Помірний вплив
Інституційні	Економічні	Нормативно-правове середовище; інституційна система	Незначний вплив
	Екологічні	Правове забезпечення екологічної діяльності	Незначний вплив

Джерело: розробила авторка

Конкурентоспроможність регіонів реалізується через конкурентні переваги, які в широкому розумінні розглядають як сукупність ознак, що створюють переваги над іншими територіями. У вузькому витлумаченні

«конкурентні переваги регіону» визначають з різних позицій, які відповідно до наукових джерел диференціюємо в такий спосіб (рис. 3.1).

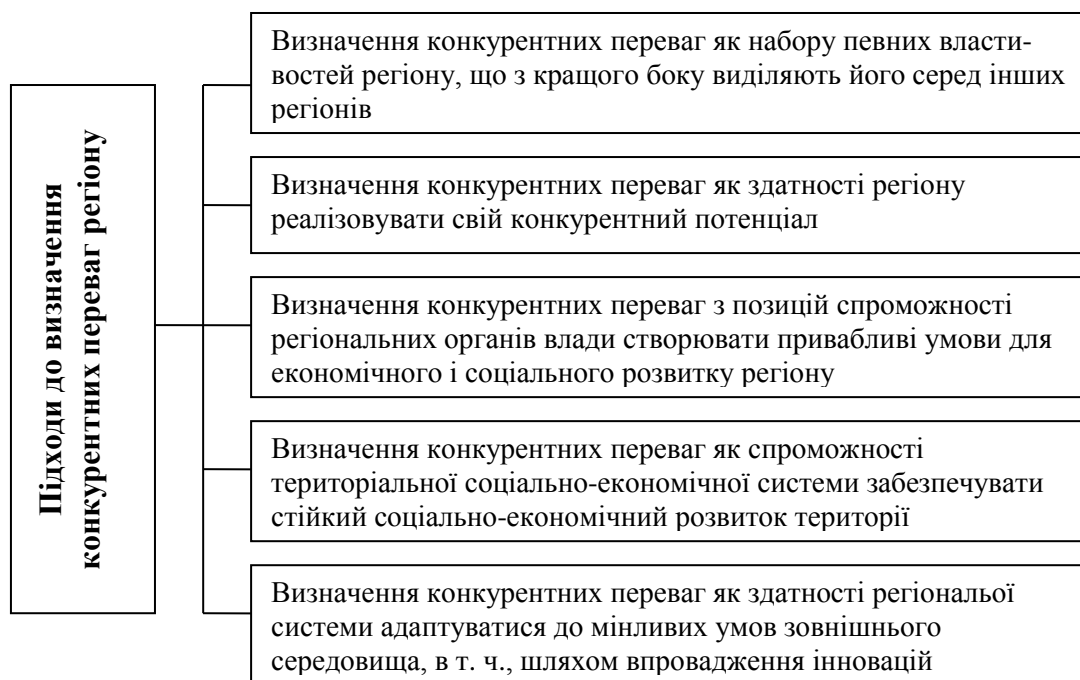

Рис. 3.1. Підходи до визначення конкурентних переваг регіонів у наукових джерелах

Джерело: систематизувала авторка

Нам імпонує думка С. Растовцевої про щільний взаємозв'язок між категоріями «конкурентоспроможність» та «конкурентні переваги». Справді, розвиток регіональної конкурентоспроможності, з одного боку, ґрунтується на створенні й підтримці конкурентних переваг, з іншого – сама конкурентоспроможність є важливою умовою реалізації конкурентних переваг регіону.

Аналіз наведених підходів дає змогу кваліфікувати еколого-економічні конкурентні переваги регіону як реалізований під впливом економічних та екологічних чинників регіональної конкурентоспроможності потенціал регіону, що забезпечує регіону розвиток та успіх у конкурентній боротьбі.

Конкурентні переваги здатні надавати регіону ресурси для забезпечення конкурентоспроможності, однак для конкурентної боротьби істотне значення мають тільки переваги в критичних чинниках успіху. Поняття «критичні чинники успіху» спочатку було введено в обіг для організацій і означало незначну кількість найбільш важливих сфер діяльності, високі результати яких забезпечували успішну конкурентну позицію організації. Виграш у конкурентній боротьбі залежить від переваги в деяких чинниках критичного успіху, які його й забезпечують. Тому цілком погоджуємося з критикою Н. Калюжної про зарахування до рейтингів конкурентоспроможності регіонів таких чинників, як територія, населення й інші характеристики регіонів, де регіони можуть мати перевагу, але які не є актуальними для конкуренції.

Причина потреби формування еколого-економічних конкурентних переваг полягає в їхній здатності підвищувати рівень конкурентоспроможності регіонів, зокрема забезпечувати соціальний розвиток. Водночас наявність і вільний доступ до джерел конкурентних переваг не гарантує регіону отримання конкурентної переваги, тобто конкурентні переваги регіонів – ширше поняття, ніж джерела їхнього формування. Базові джерела конкурентних переваг у вигляді чинників виробництва можуть бути використані на стадії формування конкурентної переваги регіону, але вони не гарантують їй успішну реалізацію внаслідок постійної міжрегіональної конкуренції.

Конкурентні переваги кожного регіону поділяють на абсолютні й відносні. Абсолютні конкурентні переваги зумовлені наявністю унікальних ресурсів і можливостей у регіоні, зокрема: географічне положення, мінеральні ресурси, пейзажі, наявний комплекс виробництв та інші. Відносні конкурентні переваги пов'язані з кращими порівняно з іншими регіонами умовами виробництва й збуту тієї чи тієї продукції або надання унікальних послуг. Н. Шапіро диференціює конкурентні переваги на базові та

забезпечувальні (або глибинні та поверхневі) як ознаки конкурентоспроможності території. До перших належать природно-сировинні ресурси, трудові ресурси та їхня кваліфікація, науковий і управлінський персонал, виробнича база, до других – підприємницький клімат, якість управлінського апарату, вартість робочої сили, інфраструктура тощо. Виокремлюють також фактичні, або реалізовані, конкурентні переваги та потенційні – не використовувані нині. У цьому разі потрібно визначити умови реалізації потенційних конкурентних переваг і розробити бізнес-план виведення потенційної конкурентної переваги до фактичних.

Формування конкурентних переваг безпосередньо залежить від використання спеціалізованих та продуктивних джерел конкурентних переваг. У монографії джерела конкурентних переваг кваліфікуємо як наявні в регіоні ресурси, які можуть бути використані для створення конкурентних переваг. На рис. 3.2 представлено етапи перетворення джерел конкурентної переваги в позитивну динаміку показників конкурентоспроможності регіону, відповідні процедури й інструменти реалізації.

Процес перетворення джерел конкурентних переваг у позитивну динаміку рівня конкурентоспроможності регіонів передбачає: етап виявлення джерел конкурентних переваг регіону; етап формування конкурентної переваги; етап реалізації конкурентної переваги на внутрішньому регіональному, національному або міжнародних ринках; етап оцінювання динаміки рівня конкурентоспроможності регіону. На етапах формування та реалізації конкурентної переваги відбувається вибір відповідних методичних, адміністративних або ринкових інструментів.

Отже, щоб джерело конкурентної переваги стало безпосередньо конкурентною перевагою регіону, треба його виявити, використати для формування конкурентної переваги й реалізувати у вигляді конкурентоспроможного продукту.

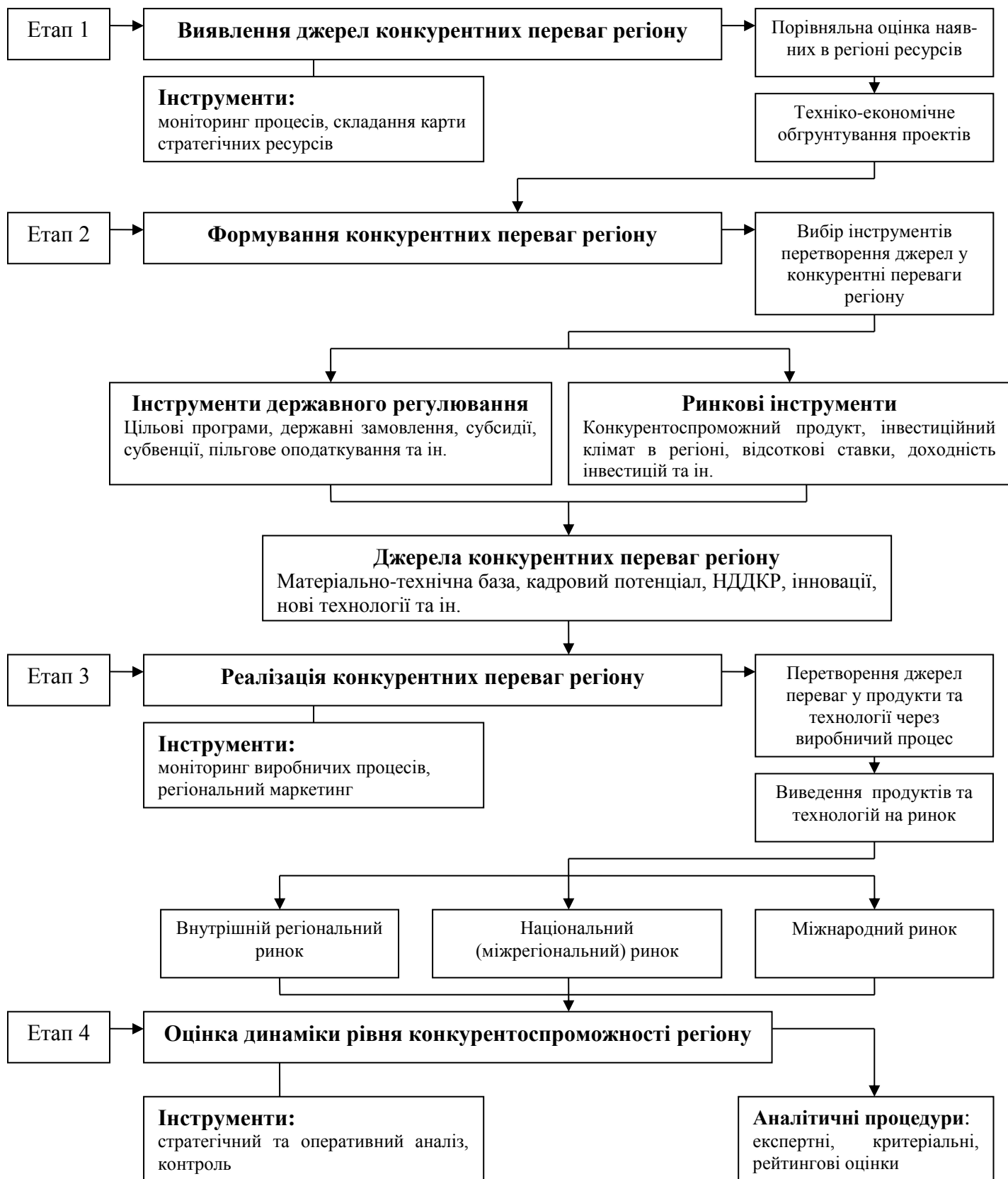

Рис. 3.2. Етапи перетворення джерел конкурентних переваг в позитивну динаміку рівня конкурентоспроможності регіонів

Джерело: розробила авторка

На етапі формування конкурентної переваги регіонів джерела конкурентної переваги залучаються до виробничого процесу для створення конкурентоспроможних продуктів і технологій. На етапі реалізації конкурентних переваг регіонів відбувається вихід сформованого конкурентоспроможного продукту на ринок.

На останньому етапі оцінюється динаміка рівня конкурентоспроможності регіону: існування конкурентної переваги в регіоні виявляється через позитивну динаміку показників, що оцінюють рівень її конкурентоспроможності. Якість даних джерел зі свого боку залежить від наявності в регіоні спеціалізованих навчальних закладів, наукових лабораторій, інститутів розвитку, науково-дослідних центрів. Наявність надлишкових базових джерел конкурентних переваг не завжди є достатньою умовою для отримання регіоном конкурентної переваги в міжрегіональній конкуренції. Тому держава за рахунок фінансування й реформ може значно вплинути на формування потрібних джерел конкурентних переваг, створюючи сприятливе національне середовище.

Держава як учасник інноваційного процесу бере безпосередню участь у розробленні стратегії й пріоритетів інноваційної політики, у підтримці освітніх установ і підприємств, основною діяльністю яких є наука, у формуванні ефективного механізму фінансування нововведень, у створенні законодавчої бази, що регулює інноваційну діяльність.

Стратегія державних органів влади на регіональному рівні, спрямована на модернізацію економіки регіону, полягає в комплексному управлінні, підтримці й розвитку регіональних інноваційних систем Національної інноваційної системи, що розширює можливості країни у створенні спеціалізованих джерел конкурентних переваг, у їхньому вдосконаленні та перерозподілі за галузями промисловості. Наявність у регіонів спеціалізованих джерел значно прискорює процес формування конкурентних переваг країни, утримує й розвиває їх.

Зміна технологічних устроїв, зумовлена техніко-економічним розвитком, зумовлює пошук і формування нових джерел конкурентних переваг за рахунок використання нових технологій, підготовки необхідних кадрів, технологічних рішень і завдань. Конкурентні переваги отримують ті регіони, які швидше за інші переходять на новий технологічний устрій, унаслідок виникає можливість отримувати тимчасовий монопольний прибуток, стабільно розвиватися, підвищувати конкурентоспроможність та реальні доходи населення цих регіонів.

Ядро технологічного устрою утворюють виробництва, які розробляють й упроваджують нові технології. Джерелом конкурентної переваги, або важливим чинником кожного технологічного устрою, є технологічні новації, що одночасно є й причиною зміни устроїв, за рахунок яких відбувається зміна структури виробництва й споживання.

В умовах глобалізації проблема конкурентних переваг регіонів стає найбільш актуальною. Виникає потреба використовувати продуктивні й спеціалізовані джерела конкурентної переваги у вигляді інновацій та нових технологій для зниження залежності від невідновлюваних, обмежених природних багатств. Глобалізація диктує вагоме значення інновацій. Однак формування цих джерел пов'язане зі значним капіталовкладенням та тривалим терміном окупності. Через це виникає потреба раціонального використання ресурсів і перерозподілу їх на виробництво наукоємної інноваційної продукції. Скорочується життєвий цикл товарів і технологій, а також джерел конкурентних переваг, посилюється боротьба за конкурентні переваги, створюючи складнощі в їхньому тривалому утриманні.

Вплив глобалізації на конкурентні переваги є неоднозначним – з одного боку, збільшуються для регіонів можливості формування конкурентних переваг, з іншого боку, як зазначає Н. Михайлова, запізнення в доступі до нових технологій є критичною загрозою виведення окремих територій з інформаційного простору.

Відокремлення інформаційної економіки від матеріальної, на думку професора І. Красюка, означає насамперед формування нових джерел конкурентних переваг й інструментів ведення конкурентної боротьби, зокрема через адаптацію до швидкозмінних базових технологій, створення бізнес-мереж, прийняття єдиних стандартів, управління патентами та авторськими правами, розширення меж бізнесу, створення альянсів.

Як зауважують А. Камишова та Н. Михайлова, унаслідок спрощення доступу регіонів до базових джерел конкурентних переваг в умовах глобалізації пріоритет зміщується від продуктивних джерел на користь спеціалізованих, відповідно перелік джерел конкурентних переваг доповнюється інформацією, інформаційно-комунікаційними (ІКТ) й іншими новітніми технологіями.

Реалізація конкурентних переваг регіону призводить до зміни ще однієї складової конкурентного потенціалу – конкурентних позицій – це положення регіону, зайняте в процесі конкурентної боротьби з іншими регіонами.

Конкурентні позиції регіонів трактуємо як сукупність конкурентних переваг, детермінованих економічними та екологічними чинниками й умовами, що створюють території сприятливе становище на відповідному конкурентному полі. Кращі чи гірші позиції регіону порівняно з позиціями конкурентів залежать від наявності та використання еколого-економічного конкурентного потенціалу регіону.

І. Багрова та О. Нефедова [98] класифікують конкурентні позиції регіонів, ураховуючи зону дії: - надрегіональні – конкурентні позиції, характерні для країни загалом або групи регіонів, при цьому для територій-конкурентів усередині країни або групи регіонів ці позиції не є значущими, вони однакові для всіх регіонів; - регіональні – конкурентні позиції, характерні для всього регіону і його муніципальних утворень; - внутрішньорегіональні – конкурентні позиції, характерні для окремих муніципальних утворень у складі регіону, зумовлені специфічними

соціально-економічними, науково-технічними, природними та екологічними чинниками.

Дуже близькою до поняття конкурентних позицій є категорія конкурентного статусу регіону, яку прийнято вважати останнім елементом еколого-економічного конкурентного потенціалу регіонів. Конкурентний статус трактуємо як можливість довготривалого утримання високих конкурентних позицій, наслідком чого є забезпечення соціального розвитку регіону за рахунок економічних та екологічних чинників конкурентоспроможності.

Графічні нотації виокремлених структурних елементів інфологічної моделі еколого-економічного конкурентного потенціалу регіону представлено на рис. 3.3.

Отже, визначення еколого-економічного конкурентного потенціалу регіону як системи, виокремлення й графічні нотації основних елементів цієї системи вможливили побудову концептуальної схеми взаємодії елементів у системі еколого-економічного конкурентного потенціалу регіону (рис. 3.4). Запропонована на рис. 3.4 схема дає змогу простежити, як еколого-економічний конкурентний потенціал регіону за допомогою економічних та екологічних чинників регіональної конкурентоспроможності перетворюється в джерела еколого-економічних конкурентних переваг і як з цих джерел формуються власне еколого-економічні конкурентні переваги, на яких засновані конкурентні позиції регіону. Стійкі довгострокові конкурентні позиції забезпечують конкурентний статус регіону. При цьому показано взаємозв'язок конкурентних переваг і конкурентного статусу, оскільки не лише конкурентні переваги є основою конкурентного статусу регіону, але і конкурентний статус так само є умовою реалізації еколого-економічних конкурентних переваг.

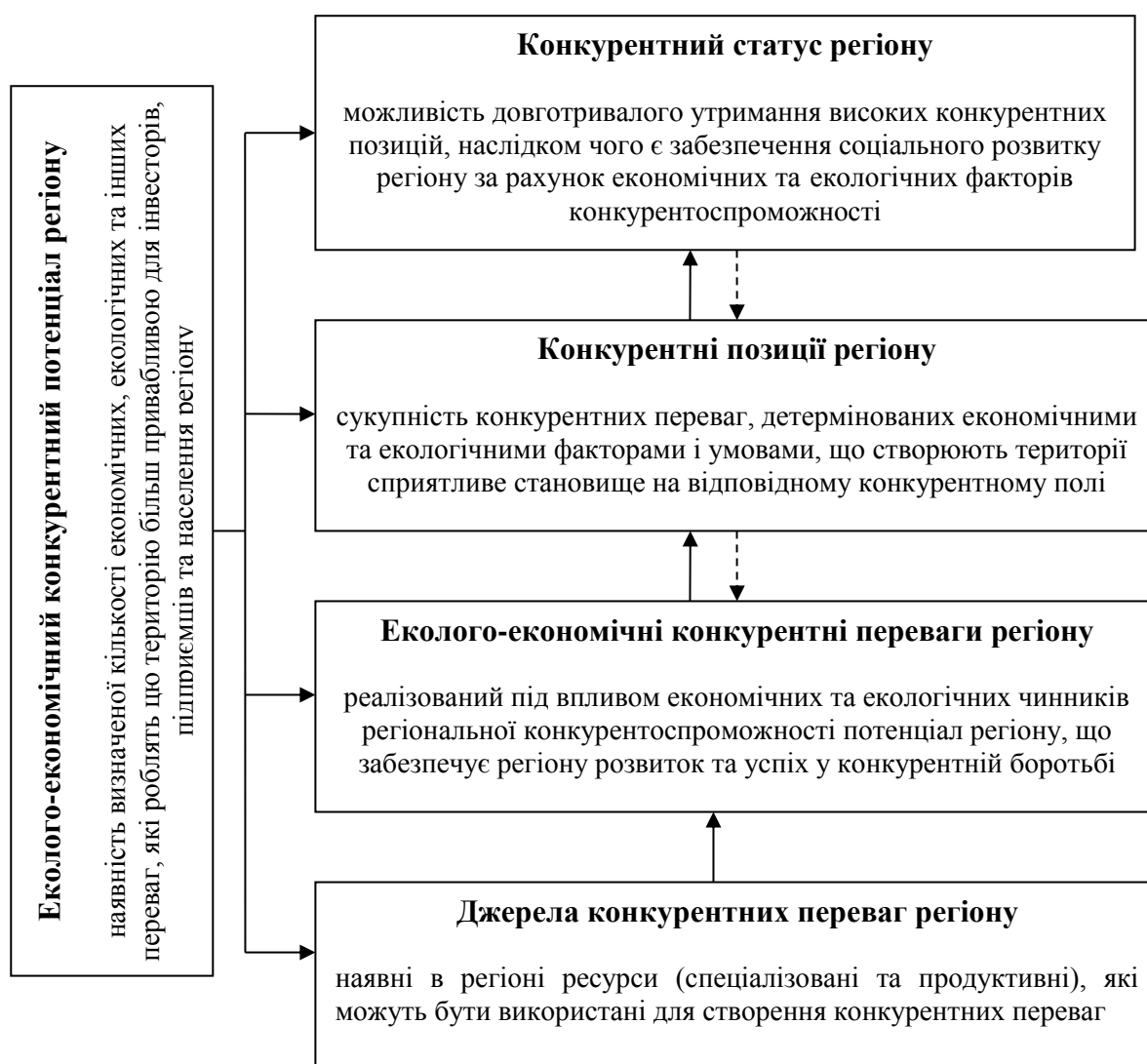

Рис. 3.3. Інфологічна модель структурних елементів системи еколого-економічного конкурентного потенціалу регіонів

Джерело: розробила авторка

Для досягнення регіоном високого конкурентного статусу на кожен з елементів регіональної еколого-економічної конкурентоспроможності, за винятком конкурентного потенціалу, спрямовані інструменти стратегічного й тактичного управління еколого-економічною конкурентоспроможністю регіону, а саме: стратегічні плани підвищення конкурентного статусу регіонів, програми тактичного впливу, оперативні заходи регіонального рівня й оперативні заходи залучення додаткових джерел міжрегіонального рівня.

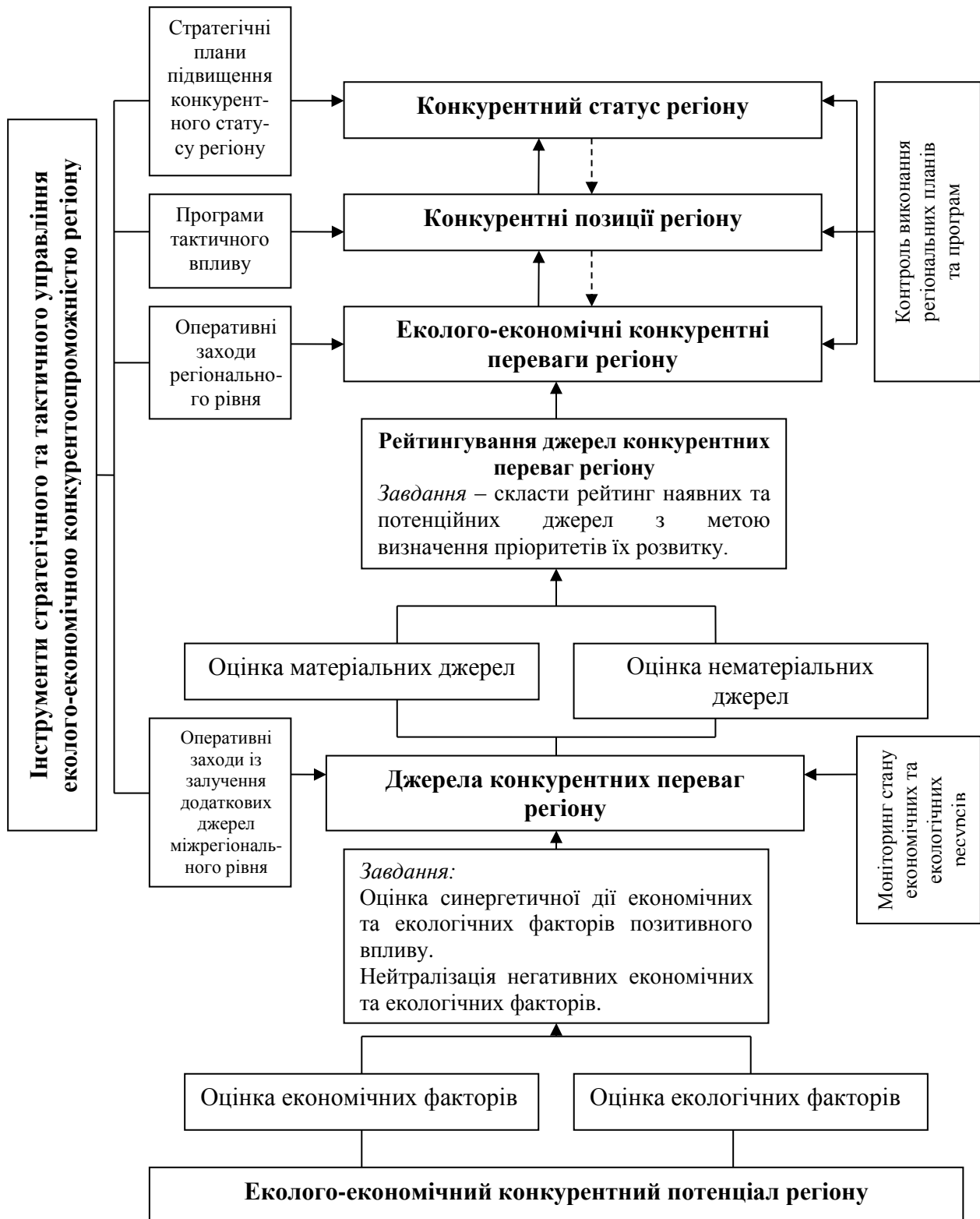

Рис. 3.4. Концептуальна схема взаємодії елементів у системі еколого-економічних конкурентних переваг

Джерело: розробила авторка

Реалізація наведених вище заходів сприятиме перетворенню джерел конкурентних переваг в еколого-економічні конкурентні переваги, які зумовлюють стійкі конкурентні позиції регіону та його конкурентний статус.

Процес управління еколого-економічними конкурентними перевагами регіонів стає важливою умовою в прискоренні соціально-економічних трансформацій території України.

Водночас процес розвитку міжрегіональної конкуренції має не лише позитивні, а й негативні наслідки, сприяючи посиленню диференціації між регіонами. Однак оволодіння механізмами конкурентної боротьби стає об'єктивно потрібним і може бути каталізатором активізації внутрішніх еколого-економічних потенціалів регіонів і додатковим чинником забезпечення їхнього сталого й стратегічно орієнтованого розвитку. Крім того, активний розвиток еколого-економічних конкурентних переваг одних регіонів матиме позитивний вплив на інші, особливо на сусідні території, залучаючи їх у міжрегіональне співробітництво.

Проектування й функціонування ефективної системи забезпечення еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів вимагає оптимального поєднання економічних, технологічних та нормативно-правових передумов, недооцінювання яких може стримувати розвиток міжрегіональної конкуренції, що призводить до застою в економічних та екологічних складових конкурентного потенціалу, зниження ефективності реалізації конкурентних переваг й відповідного зниження життєвого рівня населення регіону.

Отже, запропонована концептуальна схема дає змогу простежити, як потенційні еколого-економічні можливості регіонів за допомогою економічних й екологічних чинників регіональної конкурентоспроможності перетворюються в джерела конкурентних переваг і як з цих джерел формуються еколого-економічні конкурентні переваги, які стають основою високої конкурентоспроможності регіону, спрямованої на реалізацію

ключової мети – підвищення рівня та покращення рівня життя населення в регіонах. Стратегічний і тактичний інструментарій управління еколого-економічною конкурентоспроможністю регіону обґрунтовуємо в наступних розділах монографії.

3.2. Комплексна діагностика та моніторинг ефективності реалізації еколого-економічних конкурентних переваг регіонів України

Соціально-економічний розвиток будь-якого регіону залежить від можливості ефективно реалізовувати власні конкурентні переваги, рівень диференціації яких потребує належного оцінювання. Застосування поширених методик агрегування певної сукупності обраних показників в єдиний інтегральний показник для подальшого порівняння регіонів може спричинити втрату важливої інформації. Ураховуючи рівнозначний узагальнювальний показник, регіони, що мають високий рівень економічного розвитку за рахунок потужної промислової бази, можуть суттєво відставати у соціальному розвитку за рахунок низьких демографічних характеристик унаслідок екологічного забруднення навколишнього середовища промисловими об'єктами. Отриманий у такий спосіб показник не має однозначного трактування, тому некоректно робити висновки про реальний стан конкурентоспроможності регіону.

Для підвищення об'єктивності оцінок у процесі здійснення порівнянь конкурентних переваг регіонів варто розмежувати економічну, соціальну й екологічну сфери. Економічна сфера – кількість наявних у регіоні ресурсів, доступних для споживання середньостатистичному мешканцю регіону в межах наявного доходу. Соціальну сферу можна умовно визначити рівнем та якістю задоволення життєвих потреб середньостатистичного мешканця

регіону. Екологічну сферу кваліфікуємо як безпечність проживання населення в регіоні. Для забезпечення гармонійного поєднання всіх зазначених сфер потрібно сформувати відповідну систему конкурентних переваг, оцінювання яких повинно здійснюватися на основі комплексного підходу.

Комплексна діагностика ефективності реалізації еколого-економічних конкурентних переваг регіонів України пов'язана з проблемою поєднання різнопланових показників природно-ресурсного потенціалу, соціально-економічного розвитку регіону, екологічної ситуації. Крім того, система показників еколого-економічних конкурентних переваг регіонів повинна враховувати не тільки специфіку конкретної території, але і її залежність від стратегічних цілей регіонального управління, при цьому цільові орієнтири повинні визначатися метою досягнення сталого розвитку конкретного регіону.

Комплексний підхід передбачає різнобічне оцінювання еколого-економічних конкурентних переваг регіонів на основі групи показників з можливим залученням експертів. Його перевагою є можливість повноцінного врахування всіх аспектів конкурентоспроможності регіонів, а також можливість удосконалювати методику з урахуванням специфіки регіонів. У комплексній діагностиці вдало поєднані різні методичні підходи до оцінювання (графічний, матричний, факторний аналіз і т. ін.), які органічно доповнюють один одного для оцінювання різних складових конкурентоспроможності. Водночас можливим недоліком такого підходу є його трудомісткість, що пояснюється тривалістю збору вихідної інформації, проведенням докладних попередніх розрахунків тощо. Тому важливим завданням використання пропонованого підходу є оптимізація кількості показників для оцінювання й ефективне комбінування найбільш доцільних методологічних прийомів.

Також передбачено здійснювати оцінювання на основі узагальнювального показника, який повністю і без залишку може бути дезагрегованим на групу окремих показників, що характеризують обрану систему регіональних конкурентних переваг. Однак, на нашу думку, оцінювання такої багатоаспектної складової, як еколого-економічна конкурентоспроможність регіону за допомогою одного, штучно отриманого показника, є недостатньою. Цей підхід може бути корисним для проведення загального оцінювання конкурентних переваг, проте недостатній для прийняття стратегічних рішень.

Комплексну діагностику ефективності реалізації еколого-економічних конкурентних переваг регіонів пропонуємо здійснювати в такій послідовності: 1) вибір об'єктів оцінювання – формування системи еколого-економічних конкурентних переваг, обраних відповідно до стратегічних інтересів розвитку регіонів України; 2) визначення груп важливих показників для оцінювання кожної конкурентної переваги. Показники потрібно диференціювати на базові (універсальні для всіх регіонів) і специфічні (властиві окремим територіям); 3) розрахунок одиничних показників оцінювання ефективності реалізації еколого-економічних конкурентних переваг регіонів України; 4) визначення якісних показників конкурентних переваг регіонів експертним шляхом. Їхня кількість повинна бути обмеженою й становити до 30% від загальної кількості. Це зменшить рівень суб'єктивності під час подальшого оцінювання; 5) уточнення з урахуванням регіональної специфіки критеріїв переведення розрахованих показників в бальну шкалу; 6) обґрунтування висновків і рекомендацій за результатами оцінювання.

Оцінювання еколого-економічних конкурентних переваг регіонів охоплює їхні основні складові; стан внутрішніх зв'язків між ними, що формують цілісність еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів; зв'язки конкурентних переваг із зовнішнім середовищем.

Здійснення комплексної діагностики передбачає врахування системи конкурентних переваг – базові, динамічні й специфічні характеристики. Базові визначають джерела конкурентних переваг, зумовлені географічним положенням, ресурсним забезпеченням або сформовані протягом тривалого часу. До динамічних зараховано конкурентні переваги, що зумовлюють розвиток економічної активності й екологічної безпеки в регіоні. Специфічними є конкурентні переваги, які безпосередньо характеризують економічний та екологічний стан регіону. Для оцінювання обрано таку систему конкурентних переваг:

- природно-ресурсні – базові конкурентні переваги, що зумовлюють диференціацію територій за первинними джерелами походження економічних та екологічних переваг;

- інфраструктурні – базові конкурентні переваги, що визначають економічну активність у регіоні за рахунок транспортного й комунікаційного забезпечення;

- управлінські – динамічні конкурентні переваги, що характеризують стан та якість регіонального управління економічним розвитком та екологічною безпекою;

- інвестиційно-підприємницькі – динамічні конкурентні переваги, що зумовлюють розвиток конкурентоспроможності за рахунок інвестиційних можливостей та підприємницької активності;

- економічні – специфічні конкурентні переваги, що характеризують ефективність господарської діяльності на території регіону;

- екологічні – специфічні конкурентні переваги, що характеризують раціональне природокористування, контроль викидів та скидів побутових відходів унаслідок виробничої діяльності, а також широкий спектр профілактичних та сануючих заходів з охорони та захисту навколишнього середовища.

Метою оцінювання еколого-економічних конкурентних переваг регіонів України є ідентифікація: 1) рівня інтенсивності споживання природно-ресурсного потенціалу для отримання конкурентних переваг; 2) рівня шкідливого впливу на навколишнє середовище від споживання природно-ресурсного потенціалу; 3) рівня забезпечення сучасних потреб населення регіону та можливості їх якісного забезпечення в майбутньому; 4) рівня відтворення природно-ресурсного потенціалу внаслідок економічної діяльності.

Для оцінювання ефективності реалізації наведених вище еколого-економічних конкурентних переваг регіонів пропонуємо застосовувати систему показників, яка, на нашу думку, найбільш ґрунтовно розкриє регіональну еколого-економічну конкурентоспроможність. Як оптимальне значення показників розраховується середнє по Україні значення.

Природно-ресурсні конкурентні переваги регіонів оцінюються за ефективністю споживання природно-ресурсного потенціалу регіонів, які треба визначати за показниками ресурсопродуктивності. Групу показників, що характеризують природно-ресурсні конкурентні переваги, представлено в табл. 3.3.

Розрахунок показників за наведеною системою оцінювання природно-ресурсних конкурентних переваг здійснюється у Додатку Б (табл. Б.1).

Інтегральний показник локальних чинників визначаємо за формулою:

$$I_i = \sum \frac{\delta \Pi_i}{\sigma \Pi} \quad (3.1)$$

де $\delta \Pi_i$ – дисперсія локальних показників продуктивності ресурсів оцінки i -ї складової регіону;

δ – сумарна дисперсія складових, що підлягають оцінюванню.

Таблиця 3.3

Система показників оцінювання природно-ресурсних конкурентних
переваг

Назва показника	Умовне позначення	Формула розрахунку	Вплив показника на еколого-економічні конкурентні переваги	Середнє значення по Україні за 2018-2023 р.р.
Продуктивність земельних ресурсів, тис. грн./га	Пз.р	Валове виробництво с/г продукції / Площа с/г угідь	Характеризує віддачу сільськогосподарських угідь регіону	2,95
Продуктивність мінеральних ресурсів, грн.	Пм.р	ВРП / Видобуток мінеральних ресурсів у вартісному виразі	Характеризує рівень видобутку мінеральних ресурсів регіону	136,7
Продуктивність водних ресурсів, грн./куб.м	Пв.р	ВРП / Обсяг промислового споживання свіжої води	Характеризує рівень споживання водних ресурсів регіону	468,7
Продуктивність лісових ресурсів, грн.	Пл.р	Обсяг заготівлі деревини у вартісному виразі / Витрати на відтворення лісів	Характеризує рівень споживання та відтворення лісових ресурсів регіону	6,8
Продуктивність рекреаційних ресурсів, грн.	Пр.р	Обсяг наданих туристичних послуг / Вартість рекреаційних ресурсів	Характеризує віддачу рекреаційних ресурсів регіону	0,12

Джерело: розробила авторка

Результати оцінювання природно-ресурсних конкурентних переваг регіонів України представлено на рис. 3.5.

Як бачимо з рис. 3.5, за показником природно-ресурсних конкурентних переваг найбільш конкурентними доцільно вважати Херсонський (0,869), Миколаївський (0,805) та Кіровоградський (0,791) регіони. Найнижче значення в Донецькому (0,279), Луганському (0,273) й Івано-Франківському (0,265) регіонах.

3-поміж обраних для оцінювання показників найсуттєвіший вплив природно-ресурсних конкурентних переваг регіонів має продуктивність мінеральних ресурсів ($w=0,368$), друге місце за інтенсивністю впливу посідає

валове виробництво сільськогосподарської продукції з розрахунку на площу сільськогосподарських угідь ($w=0,341$), вплив інших факторів несуттєвий.

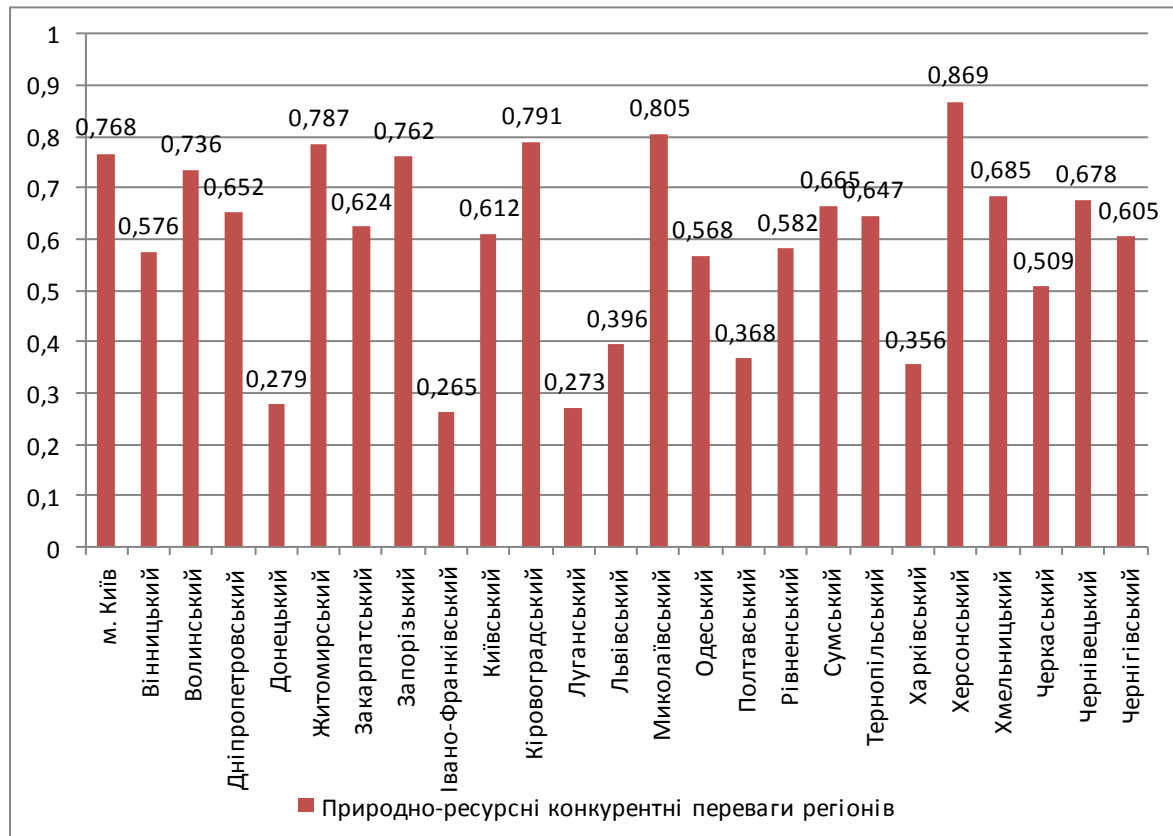

Рис. 3.5. Розподіл регіонів України за показником природно-ресурсних конкурентних переваг, середнє за 2018-2023 р.р.

Джерело: розрахувала авторка за даними [99; 100; 101]

Чинниками, що зумовили диференціацію кількісних значень інтегрального показника природно-ресурсних конкурентних переваг регіонів (розмах варіації становить 0,685), є: - різна спеціалізація за видами економічної діяльності в регіонах; - різниця в обсягах регіональної економічної діяльності, що зумовлює зростання умовно-постійної частини природно-ресурсного потенціалу регіонів на одиницю ВРП; - техніко-технологічна недосконалість споживання природних ресурсів, що спричиняє їхнє надмірне споживання в окремих регіонах, знижуючи рівень еколого-

економічної конкурентоспроможності; - фізична й моральна зношеність основних засобів, що зумовлює зайве витрачання природних ресурсів у регіонах.

Отримані за пропонованою системою природно-ресурсних конкурентних переваг інтегральні оцінки вможливають порівняння ефективності використання природних ресурсів як базового чинника еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів України.

Для оцінювання інфраструктурних конкурентних переваг традиційно застосовують показники транспортної мережі, яка являє собою сукупність усіх шляхів сполучення, що з'єднують населені пункти регіону, та для якої характерні показники транспортного забезпечення й доступності. Однак, на нашу думку, недостатньо оцінювати конкурентні переваги регіонів лише на основі транспортного забезпечення. У ракурсі задекларованої проблеми вважаємо коректною таку диференціацію оцінних показників:

- узагальнювальний показник транспортної доступності й забезпеченості регіону транспортною інфраструктурою відповідно до просторового розміщення – щільність транспортної мережі;

- показник забезпечення населення регіону транспортною інфраструктурою – коефіцієнт Енгеля (спеціалізований показник для оцінювання соціальної складової інфраструктурного забезпечення регіонів) [102];

- показник залучення транспортної інфраструктури в економічну активність – коефіцієнт розвиненості міжрегіонального співробітництва;

- показник розвитку загальної інфраструктури регіону. Оцінним показником обираємо інтегральний індекс динаміки розвитку інфраструктури [103], розрахований на основі 9-ти індексів розвитку складових загальної інфраструктури регіону, зокрема транспортної підсистеми, підсистеми зв'язку, екологічної (природоохоронної) підсистеми, рекреаційної підсистеми, підсистеми житлово-комунального господарства,

освітньої та медичної підсистем, підсистеми соціального забезпечення та культурної підсистеми.

Показники, що характеризують інфраструктурні конкурентні переваги, представлено в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Система показників оцінювання інфраструктурних конкурентних переваг

Назва показника	Умовне позначення	Формула розрахунку	Вплив показника на еколого-економічні конкурентні переваги	Середнє значення по Україні за 2018-2023 р.р.
Щільність транспортної мережі, км	Щт.м	Наведена довжина транспортних шляхів / Площа території регіону	Характеризує забезпеченість регіону транспортною мережею	172402
Коефіцієнт Енгеля	Ке	$d = \frac{L}{\sqrt{SH}}$, де L – загальна довжина транспортних шляхів; S – площа території регіону; H – чисельність населення.	Оцінює соціальну складову інфраструктурного забезпечення регіону	0,799
Коефіцієнт розвинутості між-регіонального співробітництва	Км.с	Км.с = (Оввез+Овивез)х10000 / Н де Оввез, Овивез – обсяг ввезеної в регіон та вивезеної за межі регіону продукції, тонн	Характеризує рівень економічної активності транспортної інфраструктури	0,376
Інтегральний індекс динаміки розвитку інфраструктури	Ід.р	$Ід.р = \sum Ір.і$ де Ір.і – індекси розвитку складових загальної інфраструктури	Характеризує розвиток інфраструктури регіону за всіма складовими порівняно з минулим роком	0,768

Джерело: розробила авторка

За поданою вище системою показників оцінювання інфраструктурних конкурентних переваг здійснюємо розрахунки одиничних показників (Додаток Б табл. Б.2). для порівняння еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів за рівнем інфраструктурного розвитку на

основі розрахунку інтегрального показника із застосуванням багатовимірної середньої:

$$\bar{R}_i = \frac{\left(\sum_{j=1}^n R_{ij} + \sum_{j=1}^n R'_{ij} \right)}{n}, \quad (3.2)$$

де R_i – узагальнювальний показник розвитку інфраструктури i -го регіону;

R_{ij}, R'_{ij} – значення одиничних показників розвитку інфраструктури i -го регіону за j -м оцінним показником, збільшення його значення означає зростання еколого-економічної конкурентоспроможності регіону.

Результати оцінювання інфраструктурних конкурентних переваг регіонів України представлено на рис. 3.6.

За результатами оцінювання інтегрального показника інфраструктурних конкурентних переваг регіонів виокремлюємо регіони з розвинутою інфраструктурою – це, зокрема, Миколаївський (1,608), Івано-Франківський (1,564), Одеський (1,418) та Львівський (1,354) регіони. Інфраструктурні конкурентні переваги зазначених регіонів зумовлює прикордонне співробітництво. Найбільш відсталими за інфраструктурним забезпеченням є Рівненський (0,628), Вінницький (0,689) та Полтавський (0,725) регіони.

До регіонів з відносно розвинутою інфраструктурою зараховуємо ті, де значення інтегрального показника перевищує одиницю: Дніпропетровський (1,148), Житомирський (1,112), Закарпатський (1,217), Запорізький (1,224), Київський (1,256), Кіровоградський (1,108), Сумський (1,006), Тернопільський (1,254), Херсонський (1,106), Хмельницький (1,214), Чернівецький (1,164) та Чернігівський (1,008) регіони. Для інших регіонів характерна нерозвинена інфраструктура.

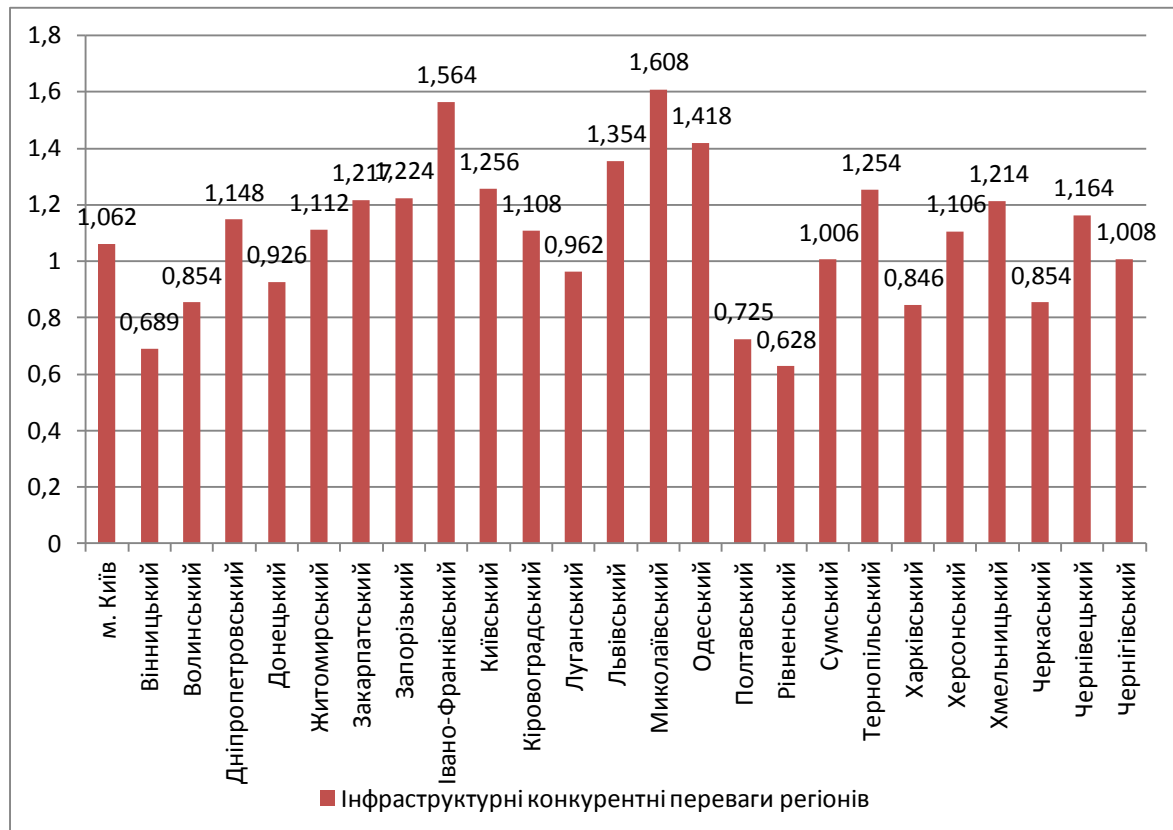

Рис. 3.6. Розподіл регіонів України за показником інфраструктурних конкурентних переваг, середнє за 2018-2023 р.р.

Джерело: розрахувала авторка за даними [101; 103]

Оцінювання управлінських конкурентних переваг здійснюємо на основі кількісних та якісних показників, що характеризують:

- рівень виконання бюджетних зобов'язань;
- наявність стратегічних планів та програм на регіональному рівні (оцінюється в балах: 1 – у регіоні розробляються стратегічні плани, 0 – стратегічні плани відсутні);
- коефіцієнт виконання регіональних економічних програм;
- коефіцієнт виконання регіональних екологічних програм.

Систему показників оцінювання управлінських конкурентних переваг представлено в табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Система показників оцінювання управлінських конкурентних переваг

Назва показника	Умовне позначення	Формула розрахунку	Вплив показника на еколого-економічні конкурентні переваги	Оптимальне значення показника
Рівень виконання бюджетних зобов'язань	Кб.з	Сума фактичного регіонального бюджету за рік / Планове бюджетне фінансування	Характеризує можливість регіональних органів влади виконувати бюджетні зобов'язання	1
Наявність стратегічних планів та програм на регіональному рівні	Нс.пл	Балова оцінка	Якісний показник стану регіонального управління	1
Коефіцієнт виконання регіональних економічних програм	Квик. екон	Розраховується відношенням кількості фактично затверджених регіональних програм до середнього значення за останні три роки	Характеризує рівень виконання регіональних економічних програм	Більше за 1
Коефіцієнт виконання регіональних екологічних програм	Квик. екол		Характеризує рівень виконання регіональних економічних програм	Більше за 1

Джерело: розробила авторка

Оскільки запропоновані для оцінювання показники є умовно зіставними, інтегральний показник визначаємо відношенням дисперсії (аналогічно з оцінкою природно-ресурсних конкурентних переваг).

Результати оцінювання управлінських конкурентних переваг регіонів України, визначених за показниками Додатка Б (табл. Б.3), представлено на рис. 3.7.

За розрахунковими показниками, наведеними на рис. 3.7, виокремлюємо лише два регіони, де інтегральний показник перевищує одиницю, – Одеський (1,118) та Харківський (1,081). Високий рівень регіонального управління властивий також Дніпропетровському (0,953), Київському (0,915) та Сумському (0,810) регіонам. Найнижчий рівень регіонального управління в Кіровоградському (0,218), Рівненському (0,226) та Чернівецькому (0,312) регіонах.

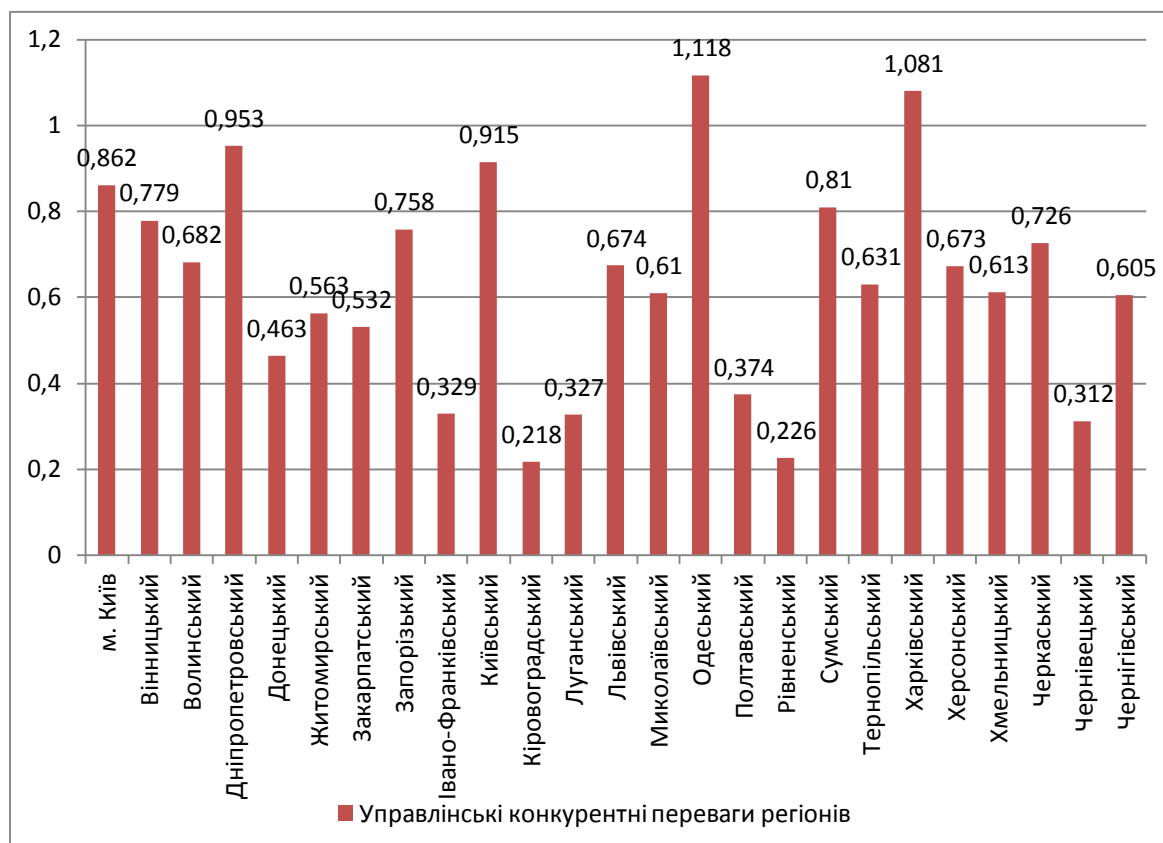

Рис. 3.7. Розподіл регіонів України за показником управлінських конкурентних переваг, середнє за 2018-2023 р.р.

Джерело: розрахувала авторка за даними із сайтів обласних державних адміністрацій регіонів України

Для оцінювання інвестиційно-підприємницьких конкурентних переваг застосовуємо таку систему показників (табл. 3.6).

Інтегральний показник агрегуємо із використанням дисперсії ознак (Додаток Б табл. Б.4).

Результати оцінювання інвестиційно-підприємницьких конкурентних переваг регіонів України представлено на рис. 3.8.

Розрахунок інтегральних показників інвестиційно-підприємницьких конкурентних переваг свідчить, що найбільш конкурентними є Київський (1,214), Одеський (1,128), Закарпатський (1,114) та Харківський (1,106) регіони. Високі інвестиційно-підприємницькі конкурентні переваги властиві

Дніпропетровському (0,969), Херсонському (0,856), Донецькому (0,851), Запорізькому (0,836) та Вінницькому (0,829) регіонам.

Таблиця 3.6

Система показників оцінювання інвестиційно-підприємницьких конкурентних переваг

Назва показника	Умовне позначення	Формула розрахунку	Вплив показника на еколого-економічні конкурентні переваги	Оптимальне значення показника
Якість інвестиційних проєктів, бал	Яінв.пр	Наявність неосвоєних інвестиційних витрат	Характеризує рівень регіонального інвестиційного розвитку	0
Коефіцієнт освоєння інвестицій	Ко.інв	Показує відношення суми освоєних інвестицій до загальної суми інвестиційного фінансування	Характеризує рівень інвестиційного забезпечення регіону	1
Середня тривалість інвестиційного циклу, років	Тінв.ц	Середнє значення тривалості найкрупніших у регіоні інвестиційних проєктів	Характеризує швидкість і мобільність освоєння інвестицій	Чим нижче, тим краще
Наявність проєктів державно-приватного партнерства	Пд.п.п	Балова оцінка	Характеризує розвиток інституту державно-приватного партнерства в регіоні	1

Джерело: розробила авторка

До регіонів з низькими інвестиційно-підприємницькими конкурентними перевагами зараховуємо Сумський (0,386), Хмельницький (0,413), Тернопільський (0,419), Рівненський (0,429), Волинський (0,438), Івано-Франківський (0,458) та Чернівецький (0,458).

Для оцінювання специфічних економічних конкурентних переваг обираємо систему показників, які характеризують:

- рівень виробництва в регіоні – середньодушовий ВРП;
- рівень споживання в регіоні – середньодушовий дохід;

- структурні пропорції економіки регіону – приріст доданої вартості (табл. 3.7).

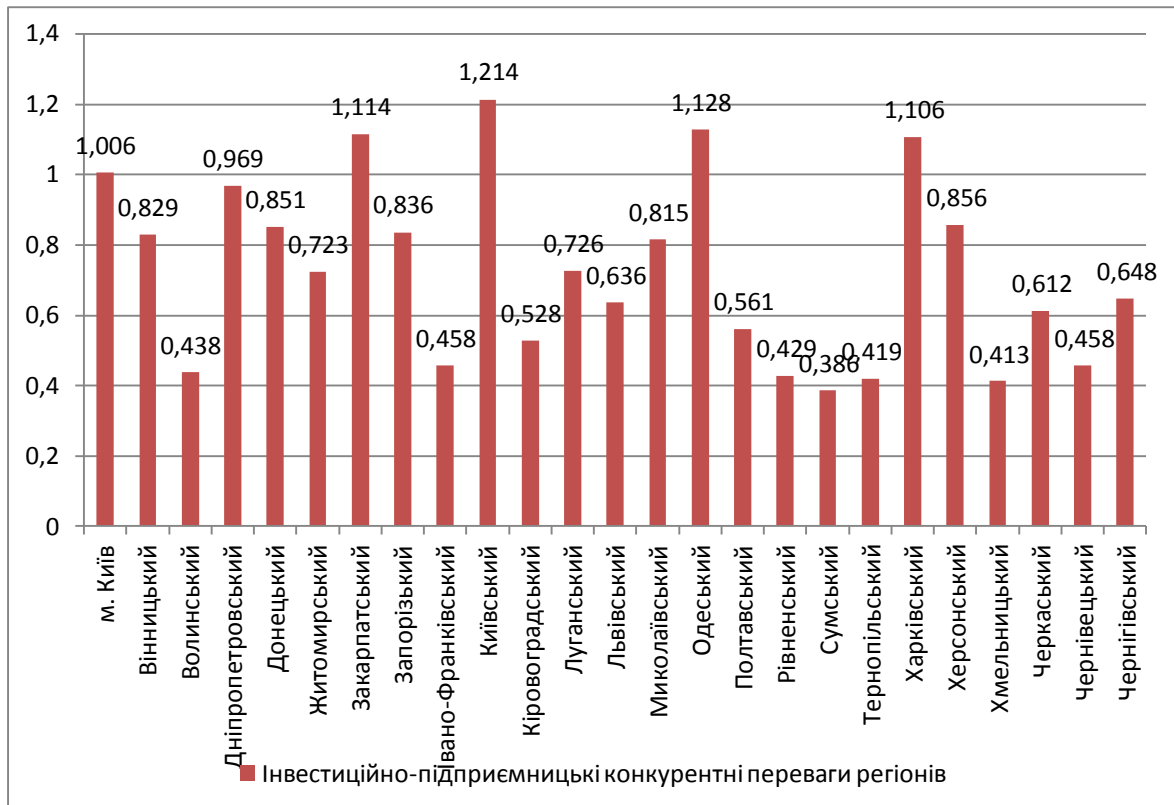

Рис. 3.8. Розподіл регіонів України за показником інвестиційно-підприємницьких конкурентних переваг, середнє за 2018-2023 р.р.

Джерело: розрахувала авторка за даними із сайтів обласних державних адміністрацій регіонів України

Така система показників економічного розвитку, на нашу думку, дає змогу оцінити баланс між виробництвом та споживанням у регіоні, а також диференціювати регіони за рівнем створеної в регіоні доданої вартості.

На рис. 3.9 представлено результати оцінювання економічних конкурентних переваг регіонів, розрахованих через дисперсію локальних показників.

Таблиця 3.7

Система показників оцінювання економічних конкурентних переваг

Назва показника	Умовне позначення	Формула розрахунку	Вплив показника на еколого-економічні конкурентні переваги	Середнє значення по Україні за 2018-2023 р.р.
Середньо-душовий ВРП, тис. грн.	ВРПс.д	ВРП / Чисельність населення	Характеризує рівень регіонального економічного розвитку	232
Середньо-душовий дохід, тис. грн.	Дс.д	Наявні доходи / Чисельність населення	Характеризує рівень соціального розвитку в частині купівельної спроможності	186
Приріст доданої вартості, тис. грн.	ДДВ	Створена в регіоні за рік додана вартість	Надає можливість оцінити внески регіональних виробників у ВРП регіону за ступенем перероблення	135

Джерело: розробила авторка

Найбільші кількісні значення інтегрального показника мали Київський (0,705), Дніпропетровський (0,621), Житомирський (0,619), Донецький (0,552) та Одеський (0,618) регіони.

Найменші значення економічних конкурентних переваг засвідчено в Рівненському (0,11), Тернопільському (0,156), Волинському (0,164), Івано-Франківському (0,177) регіонах. Низький рівень економічних конкурентних переваг в Закарпатському (0,245) й Запорізькому (0,203) регіонах. Усі інші зараховуємо до середнього рівня економічних конкурентних переваг.

Екологічні конкурентні переваги регіонів пропонуємо оцінювати за видовими показниками відносного рівня викидів шкідливих речовин (табл. 3.8).

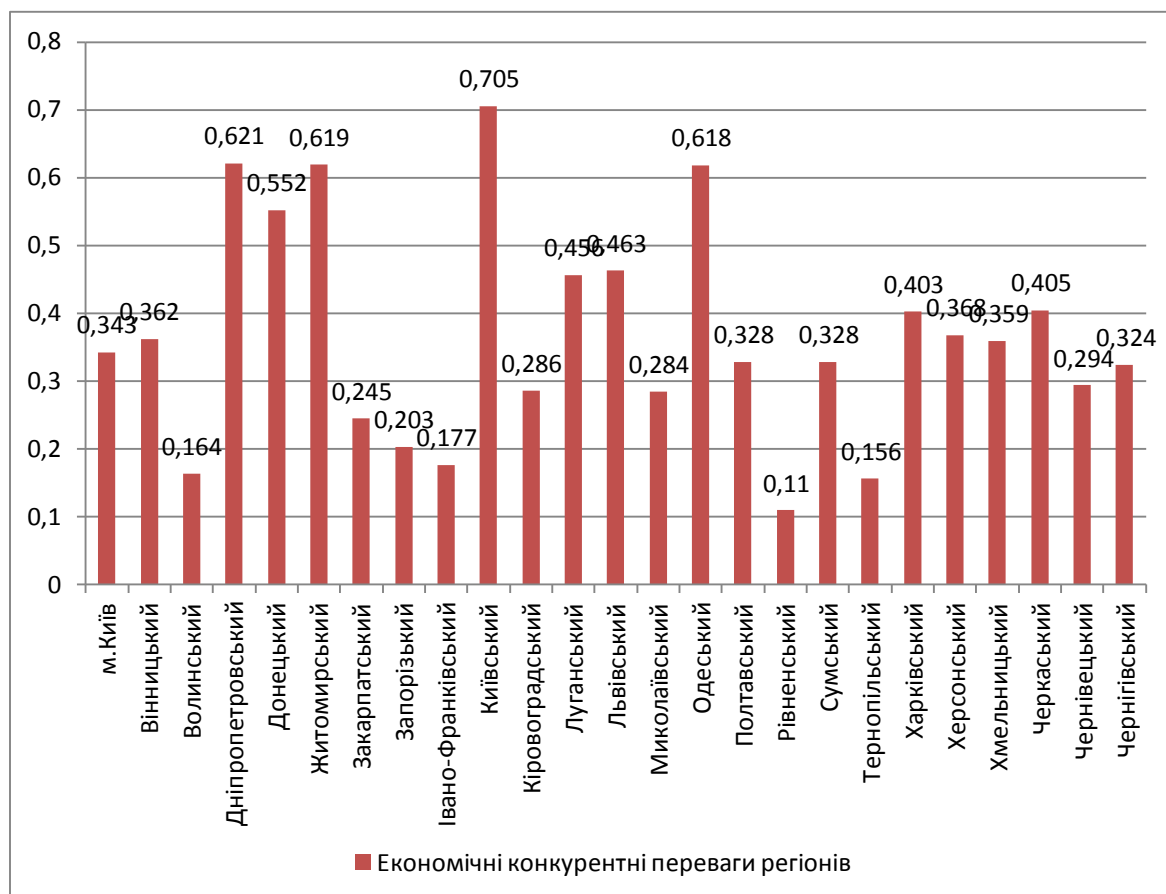

Рис. 3.9. Розподіл регіонів України за показником економічних конкурентних переваг, середнє за 2018-2023 р.р.

Джерело: розрахувала авторка за даними [101; 104]

На рис. 3.10 представлено розподіл регіонів за показниками екологічних конкурентних переваг, визначених за показниками Додатка Б (табл. Б.5). Згідно з розрахунками найбільш екологічно безпечними є Волинський (0,862), Тернопільський (0,812), Рівненський (0,788), Закарпатський (0,756) та Івано-Франківський регіони. Найнижчий рівень екологічних конкурентних переваг в Донецькому (0,249), Луганському (0,326), Вінницькому (0,301) й Дніпропетровському (0,315) регіонах. Усі інші регіони умовно зараховуємо до середнього рівня екологічних конкурентних переваг.

Таблиця 3.8

Система показників оцінювання екологічних конкурентних переваг

Назва показника	Умовне позначення	Формула розрахунку	Вплив показника на еколого-економічні конкурентні переваги	Середнє значення по Україні за 2018-2023 р.р
Індекс навантаження на навколишнє природне середовище	Ін.с	$\text{Ін.с} = (H \times Q \times V) / S$ де H – чисельність населення, що проживає в регіоні; V – обсяг випуску продукції в регіоні (ВРП); Q – обсяг викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря; S – площа території регіону	Характеризують рівень навантаження промислових об'єктів на навколишнє природне середовище регіону	0,576
Індекс антропогенного навантаження на водні ресурси	Ів.р	$\text{Ів.р} = (З \times К) / \Pi$ де $З$ – обсяги скидів забруднених та недостатньо очищених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти; $К$ – кількість промислових споживачів водних ресурсів; Π – річне споживання води		0,312

Джерело: розробила авторка

Розраховані інтегральні показники за локальними чинниками надають можливість визначати конкурентні переваги для окремих регіонів і порівнювати їх.

Для візуалізації такої можливості побудуємо карту розподілу еколого-економічних конкурентних переваг для Черкаського регіону (рис. 3.11), яка репрезентує наявність високих інфраструктурних, управлінських, екологічних й інвестиційно-підприємницьких конкурентних переваг і низьких економічних та природно-ресурсних.

Так природно-ресурсні конкурентні переваги Черкаської області становили 0,509 пункта, екологічні – 0,635 пункта, економічні – 0,405 пункта, інвестиційно-підприємницькі – 0,612 пункта, інфраструктурні – 0,854 пункта і управлінські – 0,726.

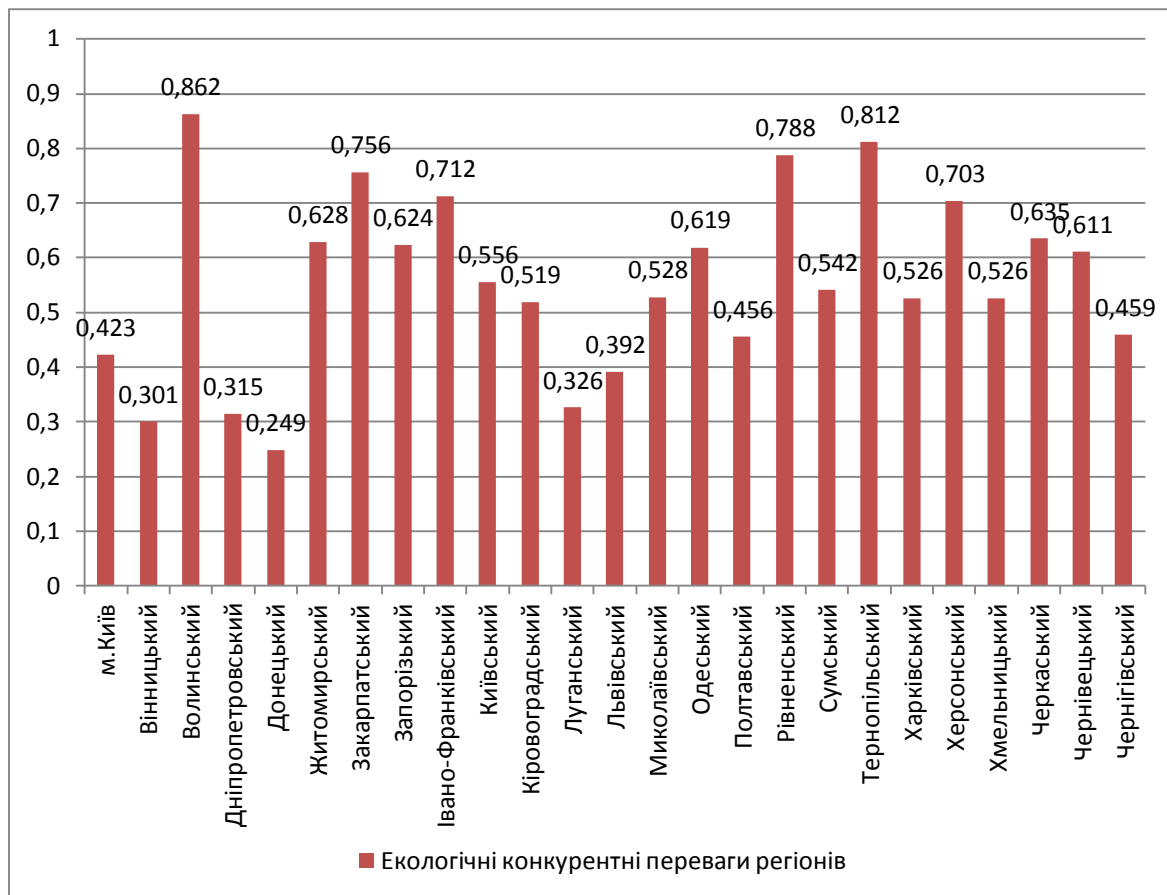

Рис. 3.10. Розподіл регіонів України за показником екологічних конкурентних переваг, середнє за 2018-2023 р.р.

Джерело: розрахувала авторка за даними [104; 105]

Побудову інтегрального показника, що трансформує інтегральні оцінки окремих еколого-економічних конкурентних переваг регіонів в узагальнювальне значення конкурентоспроможності регіонів, пропонуємо здійснювати за формулою:

$$I_j = \sum_{i=1}^m \left(\frac{\delta_i}{\sum_{j=1}^m \delta_i} \times \sum_{z=1}^n \frac{\delta_{iz}}{\sum_{z=1}^n \delta_{iz}} \cdot x_{jz} \right) \quad (3.3)$$

де x_{ijz} – кількісна стандартизована оцінка z -го локального значення оцінки i -ї конкурентної переваги j -го регіону;

δ_{iz} – дисперсія (ентропія) z -го локального значення оцінки i -ї конкурентної переваги регіону;

m – кількість конкурентних переваг, за допомогою яких оцінюється інтегральний показник еколого-економічної конкурентоспроможності регіону;

n – кількість локальних показників, за допомогою яких оцінюється i -та конкурентна перевага регіону;

I_j – інтегральний показник j -го регіону.

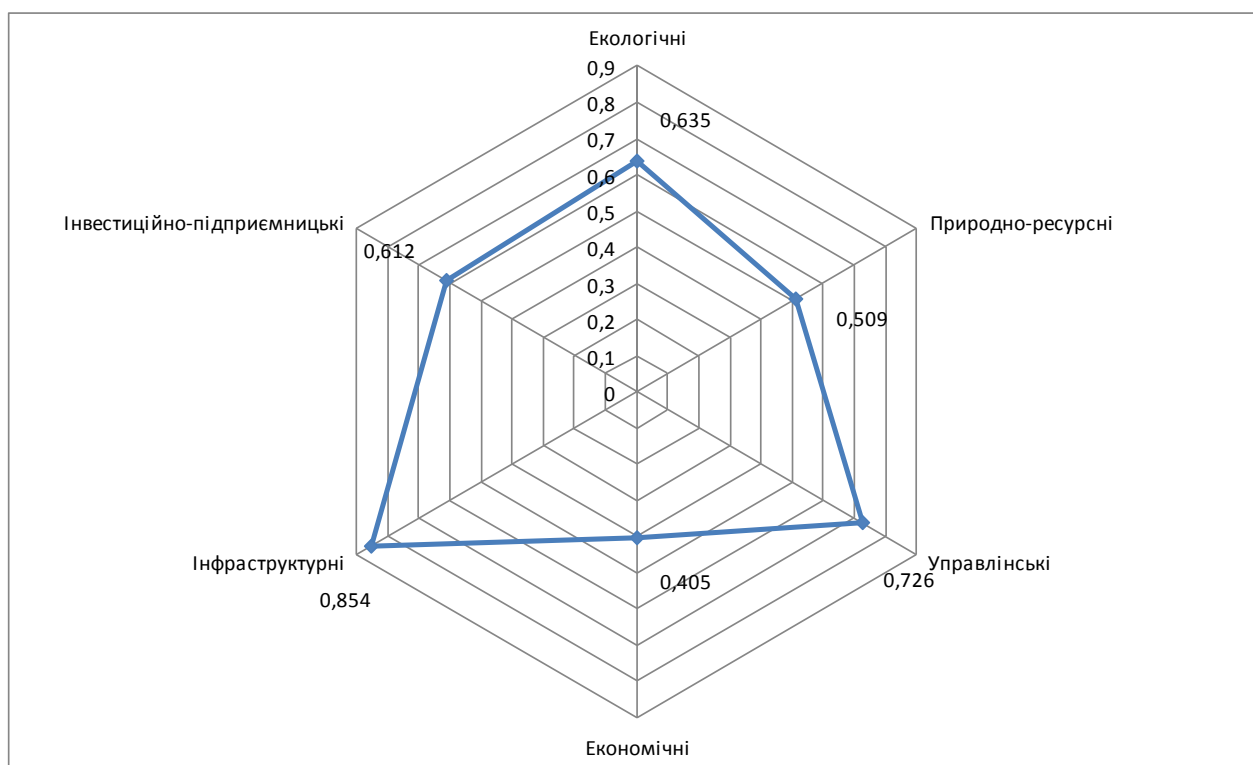

Рис. 3.11. Карта еколого-економічних конкурентних переваг Черкаського регіону

Джерело: побудувала авторка

Визначення окремих складових еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів репрезентує інтегральний показник (рис. 3.12).

Рис. 3.12. Розподіл регіонів України за інтегральним показником еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів, середнє за 2018-2023 р.р.

Джерело: побудувала авторка

За інтегральним показником еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів найбільш конкурентними були Херсонський (0,752), Житомирський (0,753) та Кіровоградський (0,732) регіони, найнижча конкурентоспроможність характерна для Луганського (0,304), Івано-Франківського (0,324) та Київського (0,39) регіонів. При цьому більш суттєвий вплив на місце регіону в еколого-економічному рейтингу конкурентоспроможності має економічна складник ($w=0,428$), тоді як вплив екологічної складової становить $w=0,339$, інші конкурентні переваги – лише $w=0,233$.

З огляду на результати проведеної комплексної діагностики ефективності реалізації еколого-економічних конкурентних переваг регіонів

України констатуємо різний еколого-економічний розвиток регіонів, що внеможлиблює уніфікацію способів розв'язання означеної проблеми комплексно на загальнонаціональному рівні й потребує врахування регіональної специфіки. Запропонований методичний підхід на основі формування трирівневої структури інтегрального показника еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів уможливить комплексно врахувати еколого-економічні конкурентні переваги кожного окремого регіону [106].

Отже, діагностика ефективності реалізації еколого-економічних конкурентних переваг регіонів допускає здійснення комплексного аналізу із застосуванням різних методик за різноплановим переліком показників, що потребують уточнення параметрів, за якими оцінюватиметься стан. Апарат діагностики й прогнозування будується з використанням індикаторно-індексного методу.

3.3. Моделювання процесу формування та реалізації еколого-економічних конкурентних переваг Черкаського регіону

Сформована структура регіональної економіки України зумовлена впливом багатьох ринкових чинників. З одного боку, регіони мають різноманітні джерела конкурентних переваг і можливість їх інтегрувати в економічні процеси, з іншого – адміністративні бар'єри, посилені підприємницькі ризики, дороговартісні кредити, високі податки, відсутня система стимулів у суб'єктів господарювання формувати й реалізовувати конкурентні переваги в умовах посилення ринку стримують ці процеси.

Наявність джерел конкурентних переваг не гарантує регіону підвищення конкурентного статусу – перед тим як джерело стане

конкурентною перевагою, її треба сформувати й реалізувати. Для виявлення наявності або відсутності зв'язку між джерелами конкурентних переваг і рівнем конкурентоспроможності регіонів у даній праці пропонуємо економіко-математичну модель, побудовану на основі показників Черкаського регіону, в основу якої закладений логічно обґрунтований зв'язок між джерелами конкурентних переваг, показниками, що оцінюють процес формування й реалізації конкурентної переваги, і показниками, що оцінюють рівень конкурентоспроможності регіону.

Джерелами конкурентних переваг Черкаського регіону вважаємо природно-ресурсний, виробничий і людський потенціали. У компонентній структурі природно-ресурсного потенціалу частка земельних ресурсів становить 67,7%, водних – 12,7%, рекреаційних – 8,9%, мінеральних – 5,8%, з яких максимальна частка (69,7% у загальному обсязі видобутку мінеральних ресурсів) припадає на будівельну сировину (рис. 3.13).

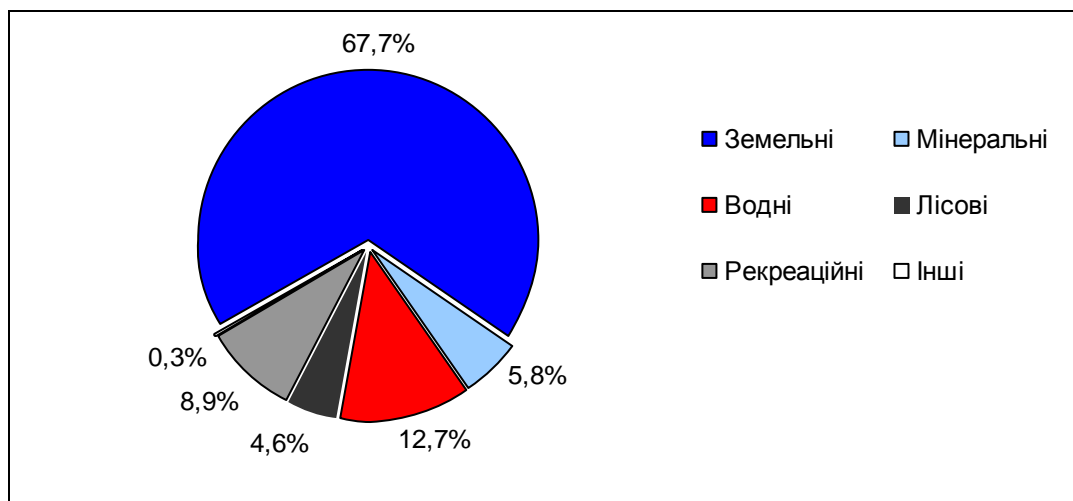

Рис. 3.13. Компонентна структура природно-ресурсного потенціалу Черкаського регіону, середнє за 2018-2023 р.р.

Джерело: складала і розрахувала авторка за [107; 108]

Черкаський регіон є аграрно спрямованим через високий рівень забезпечення земельними ресурсами. У сільськогосподарському виробництві задіяно близько 800 тис. га особливо цінних орних земель, майже 60% ріллі – це чорноземні й лучні ґрунти. Черкаські землі за якісними показниками посідають перше в Україні місце за родючістю, що, безперечно, є джерелом еколого-економічних конкурентних переваг. За промисловим виробництвом переважають переробні підприємства харчової промисловості, частка яких у загальній структурі промисловості Черкаського регіону за підсумками 2018-2023 років становила 5,4%.

З огляду на це для моделювання процесу формування еколого-економічних конкурентних переваг Черкаського регіону до джерел еколого-економічних конкурентних переваг зараховуємо:

- мінеральні природні ресурси – видобуток будівельної сировини;
- рекреаційний потенціал;
- сільськогосподарське виробництво;
- промисловий потенціал – переробні підприємства харчової промисловості;
- кадровий (людський) потенціал;
- науково-технічний потенціал.

Система зв'язків джерел конкурентних переваг та рівня конкурентоспроможності Черкаського регіону в процесі формування та реалізації конкурентних переваг представлено в табл. 3.9.

Метою розробки моделі є емпіричне підтвердження наведених вище теоретичних висновків про те, що в умовах впливу ринкових чинників на регіональному рівні відбувається недовикористання джерел конкурентних переваг, зокрема використовуються й реалізуються переважно природні багатства, тобто базові джерела конкурентної переваги.

Система зв'язків джерел конкурентних переваг та рівня конкурентоспроможності Черкаського регіону в процесі формування та реалізації конкурентних переваг

Блоки джерел конкурентної переваги регіону	Показники процесу формування конкурентної переваги регіону (z)	Показники процесу реалізації конкурентної переваги регіону (x)	Показники рівня конкурентоспроможності регіону (y)
Природні ресурси – видобуток будівельної сировини	Обсяг видобування будівельної сировини, млн. грн.	Доходи від реалізації будівельної сировини на внутрішньорегіональному та міжрегіональному ринках, млн. грн.	ВРП Черкаського регіону, млн. грн. Частка створеної конкурентної переваги Черкаського регіону у ВВП України, % Частка доходів від реалізації конкурентної переваги Черкаського регіону у ВВП України, %
Природні ресурси – рекреаційний потенціал	Обсяг надання послуг внутрішнього туризму туроператорами Черкаського регіону, млн. грн.	Доходи від послуг внутрішнього туризму, млн. грн.	
Виробничий потенціал – сільськогосподарське виробництво	Обсяг виробництва сільськогосподарської продукції, млн. грн.	Доходи від реалізації сільськогосподарської продукції на внутрішньорегіональному та міжрегіональному ринках, млн. грн.	
Виробничий потенціал – переробні підприємства харчової промисловості	Обсяг перероблення харчової продукції, млн. грн.	Доходи від реалізації харчової продукції, млн. грн.	
Кадровий (людський) потенціал	Кількість випускників ЗВО й середніх спеціальних навчальних закладів	Чисельність економічно активного населення, зайнятого в економіці регіону	
Науково-технічний потенціал	Кількість створених передових технологій	Кількість використовуваних передових технологій	

Джерело: розробила авторка

Ця модель надасть можливість виявити систему зв'язків кількісних показників, які оцінюють процеси формування й реалізації конкурентних переваг, а також рівня конкурентоспроможності, але її реалізація не є прямим моделюванням економічних процесів.

Як бачимо з табл. 3.9, джерела конкурентних переваг в запропонованій моделі знаходять відображення в кількісних змінних, що характеризують процеси формування й реалізації конкурентних переваг. Кількісні змінні

вможливають побудову економетричних моделей й аналіз зв'язку між процесами формування й реалізації конкурентних переваг та між процесами реалізації конкурентних переваг і рівнем конкурентоспроможності.

У моделі обґрунтовано взаємозв'язок джерел конкурентних переваг з кількісними змінними, що характеризують процеси їхнього формування (z) й реалізації (x), а також можливість оцінювання їхнього впливу на кількісні змінні, що відображають рівень конкурентоспроможності економіки Черкаського регіону (y). Розрив зв'язку засвідчує нераціональне використання джерел конкурентних переваг, тобто втрачання регіоном конкурентної переваги.

На першому етапі для кожного джерела конкурентної переваги проаналізовано вплив кількісних змінних, які оцінюють процес реалізації конкурентної переваги (x), на кількісні змінні, що оцінюють ВРП регіону (y_1), частку виробництва (створення) конкурентної переваги Черкаського регіону у ВВП України (y_2), частку доходів від реалізації конкурентної переваги Черкаського регіону у ВВП України (y_3).

На другому етапі проаналізовано вплив кількісних змінних, які оцінюють процес формування конкурентної переваги (z), на кількісні змінні, що оцінюють його реалізацію (x).

На кожному етапі проводилася перевірка відсутності мультиколінеарності під час аналізу впливу декількох кількісних змінних, відсутність автокореляції в залишках і перевірка на стаціонарність.

На першому етапі визначено ступінь впливу зміни доходів від реалізації будівельної сировини на частку видобутку будівельної сировини Черкаського регіону у ВВП України, частку доходів від реалізації будівельної сировини Черкаського регіону у ВВП України й ВРП Черкаського регіону.

Для досягнення цієї мети проведено перевірку стаціонарності за критерієм Стьюдента, з'ясовано, що ряди не стаціонарні, оскільки середні величини не постійні, отже, оцінки зміщені.

Для приведення до стаціонарного стану рядів застосовано методику послідовних різниць, унаслідок показники y_1 , y_2 , y_3 , x_1 інтегровані в показники другого порядку.

За допомогою пакета аналізу даних MS Excel (Сервіс – Аналіз даних – Регресія) побудовано лінійну модель регресії, що відображає вплив змін доходів від видобутку будівельної сировини, що оцінюють процес реалізації конкурентних переваг (x), на кількісні змінні, що оцінюють рівень конкурентоспроможності Черкаського регіону (y). Дохід від реалізації будівельної сировини виявився статистично значущим для параметрів y_1 , y_2 , y_3 .

Перевірка за критерієм Дарбіна-Уотсона підтвердила, що автокореляція в залишках відсутня, за винятком впливу x_1 на y_3 . Для усунення автокореляції в залишках застосовано узагальнений метод найменших квадратів, зокрема процедуру Кохрейна-Орхатта.

За допомогою функції «Регресія» розв'язок виведено в декількох окремих таблицях. Матрицю парних коефіцієнтів кореляції наведено в табл. 3.10.

Таблиця 3.10

Матриця парних коефіцієнтів кореляції

	$\Delta\Delta y_1$	$\Delta\Delta y_2$	$\Delta\Delta y_3$	$\Delta\Delta x_1$
$\Delta\Delta y_1$	1			
$\Delta\Delta y_2$	0,990633	1		
$\Delta\Delta y_3$	0,909858	0,922165	1	
$\Delta\Delta x_1$	0,96007	0,954238	0,978216	1

Джерело: розрахувала авторка за допомогою пакета MS Excel

У наступній таблиці (табл. 3.11) представлено результати дисперсійного аналізу впливу $\Delta\Delta x_1$ на $\Delta\Delta y_1$, використовувані для перевірки значущості коефіцієнта детермінації.

Таблиця 3.11

Результати дисперсійного аналізу впливу $\Delta\Delta x_1$ на $\Delta\Delta y_1$

	Df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	1	62350039	62350039	129,5469	2E-07
Залишок	11	5294225	481293,1		
Разом:	12	67644264			

Джерело: розрахувала авторка за допомогою пакета MS Excel

У таблиці 3.11 наведено елементи:

Df – число ступенів свободи. Рядок «Регресія» – це кількість факторних ознак, «Залишок» – число спостережень за вирахуванням кількості змінних у рівнянні регресії, «Разом» – загальна сума ступенів свободи;

SS – сума квадратів відхилень. Для рядка «Регресія» значення визначається як сума квадратів відхилень теоретичних даних від середнього, «Залишок» – це сума квадратів відхилень емпіричних даних від теоретичних, «Разом» – це сума квадратів відхилень емпіричних даних від середнього;

MS – дисперсії. Для рядка «Регресія» – це факторна дисперсія, для рядка «Залишок» – це залишкова дисперсія;

F – розрахункове значення F-критерію Фішера – визначається як відношення факторної дисперсії до залишкової;

Значущість F – значення рівня значущості, що відповідає обчисленому значенню F.

Отримані значення коефіцієнтів регресії та їхні статистичні оцінки зведено в таблиці 3.12.

Таблиця 3.12

Основні результати лінійної регресії впливу $\Delta\Delta x_1$ на $\Delta\Delta y_1$

	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t-статистика	P-Значення
Y- перетин	-130,345	192,4301	-0,67736	0,512171
$\Delta\Delta x_1$	33,78794	2,968576	11,38187	2E-07

Джерело: розрахувала авторка за допомогою пакета MS Excel

У таблиці 3.12 подано такі елементи: коефіцієнти – значення коефіцієнтів моделі; стандартна похибка – стандартні похибки коефіцієнтів; t-статистика – розрахункові значення t-критерію, які обчислюються як відношення значень коефіцієнтів до відповідних стандартним похибкам; P-Значення – значення рівнів значущості, відповідні обчисленим значеннями t_p .

Аналогічно проводимо процедуру оцінювання впливу $\Delta\Delta x_2$ на $\Delta\Delta y_2$ (Додаток В табл. В.1, В.2).

Далі проводимо регресійний аналіз впливу $\Delta\Delta x_3$ на $\Delta\Delta y_3$ (Додаток В табл. В.3, В.4, В.5). За підсумками проведених процедур рівняння лінійної регресії мають такий вигляд (табл. 3.13).

Таблиця 3.13

Рівняння регресії, що описують вплив доходу від реалізації будівельної сировини на конкурентоспроможність Черкаського регіону

Показники конкурентоспроможності	Рівняння регресії
ВРП Черкаського регіону, млн. грн.	$\Delta y_1 = -130,3 + 33,8\Delta x_1; R=0,92$
Частка видобутку будівельної сировини Черкаського регіону у ВВП України, %	$\Delta y_2 = -0,03 + 0,006\Delta x_1; R=0,91$
Частка доходів від реалізації будівельної сировини Черкаського регіону у ВВП України, %	$\Delta y_3 = -0,005 + 0,005\Delta x_1; R=0,95$

Джерело: розрахувала авторка за допомогою пакета MS Excel

Наведена в моделі система рівнянь засвідчує такі залежності: - абсолютне збільшення доходів від реалізації будівельної сировини на 1 млн. грн. призводить до абсолютного збільшення ВРП Черкаського регіону на 33,8 млн. грн.;

- абсолютне збільшення доходів від реалізації будівельної сировини на 1 млн. грн. призводить до абсолютного збільшення частки видобутку будівельної сировини Черкаського регіону у ВВП України на 0,006%; - абсолютне збільшення доходів від реалізації будівельної сировини на 1 млн. грн.

призводить до абсолютного збільшення частки доходів від реалізації будівельної сировини Черкаського регіону у ВВП України на 0,005%.

На другому етапі визначено ступінь впливу зміни обсягів видобутку будівельної сировини (z_1), що оцінює процес формування конкурентної переваги, на зміни одержуваних доходів від реалізації будівельної сировини (x_1), що оцінює процес реалізації конкурентної переваги.

Для досягнення цієї мети провели перевірку стаціонарності за критерієм Стюдента, унаслідок якої засвідчено, що ряди не стаціонарні, оскільки середні величини не є постійними, отже, оцінки зміщені.

Для приведення до стаціонарного стану рядів використано методику послідовних різниць, унаслідок застосування якої показники z_1 , x_1 інтегровані в змінні другого порядку. Емпірично виявлено відсутність кореляції між зміною обсягів видобутку будівельної сировини й зміною одержуваних доходів від її реалізації (табл. 3.14).

Таблиця 3.14

Матриця парних коефіцієнтів кореляції

	Δx_1	Δz_1
Δx_1	1	
Δz_1	-0,185433979	1

Джерело: розрахував автор за допомогою пакета MS Excel

Це засвідчує переривання зв'язку між формуванням і реалізацією конкурентної переваги, тобто економіка Черкаського регіону не формує конкурентну перевагу видобування будівельної сировини, оскільки не може впливати на її реалізацію. Отже, процес реалізації будівельної сировини як конкурентної переваги не залежить від процесу формування – природні ресурси у вигляді видобутку будівельної сировини не забезпечують регіону конкурентної переваги в міжрегіональній конкуренції.

За аналогією побудовано модель залежності між джерелом конкурентної переваги (Природні ресурси – рекреаційний потенціал) та

рівнем конкурентоспроможності Черкаського регіону за системою показників: доходи від послуг внутрішнього туризму (x_1), ВРП Черкаського регіону (y_1), частка обсягів надання послуг внутрішнього туризму Черкаського регіону у ВВП України (y_2) та частка доходів від реалізації послуг внутрішнього туризму Черкаського регіону у ВВП України (y_3).

Під час проведення регресійного аналізу (Додаток В табл. В.6, В.7) встановлено, що дохід від надання послуг внутрішнього туризму виявився статистично значущим для параметрів y_1 , y_2 , y_3 , рівняння лінійної регресії мають такий вигляд (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

Рівняння регресії, що описують вплив доходу від надання послуг внутрішнього туризму на конкурентоспроможність Черкаського регіону

Показники конкурентоспроможності	Рівняння регресії
ВРП Черкаського регіону, млн. грн.	$\Delta y_1 = 460,8 + 116,9 \Delta x_1$; $R = 0,81$
Частка обсягів надання послуг внутрішнього туризму Черкаського регіону у ВВП України, %	$\Delta y_2 = 0,06 + 0,02 \Delta x_1$; $R = 0,79$
Частка доходів від послуг внутрішнього туризму Черкаського регіону у ВВП України, %	$\Delta y_3 = 0,03 + 0,02 \Delta x_1$; $R = 0,84$

Джерело: розрахувала авторка за допомогою пакета MS Excel

Отримана система рівнянь доводить такі залежності:

- абсолютна зміна доходів від надання послуг внутрішнього туризму на 1 млн. грн. призводить до абсолютної зміни ВРП Черкаського регіону на 116,9 млн. грн., що зумовлено зростанням обсягів пов'язаних послуг туристичної інфраструктури;

- абсолютна зміна доходів від надання послуг внутрішнього туризму на 1 млн. грн. призводить до абсолютної зміни частки обсягів надання послуг внутрішнього туризму Черкаського регіону у ВВП України на 0,02%;

- абсолютна зміна доходів від надання послуг внутрішнього туризму на 1 млн. грн. призводить до абсолютної зміни частки доходів від послуг внутрішнього туризму Черкаського регіону у ВВП України на 0,02%. Відповідність обсягів надання послуг обсягам доходів зумовлена нематеріальним характером туристичних послуг.

Емпірично було виведено значення коефіцієнта кореляції 0,54, що засвідчує наявність помірного прямого зв'язку між зміною обсягів надання послуг внутрішнього туризму та зміною конкурентоспроможності Черкаського регіону і нещільний зв'язок між формуванням та реалізацією цієї конкурентної переваги.

Значення коефіцієнтів кореляції виведених залежностей є дещо меншими за аналогічні коефіцієнти, отримані за оцінками впливу видобутку будівельної сировини, що свідчить про меншу залежність конкурентоспроможності Черкаського регіону від формування конкурентної переваги у формі надання послуг туризму, але переваги від надання таких послуг є значно вищими за видобуток мінеральних ресурсів.

Ще одним джерелом конкурентних переваг є виробничий потенціал – сільськогосподарське виробництво.

Під час здійснення регресійного аналізу залежності доходів від реалізації сільськогосподарської продукції на внутрішньорегіональному та міжрегіональному ринках (x_1), ВВП Черкаського регіону (y_1), часткою обсягів виробництва сільськогосподарської продукції Черкаського регіону у ВВП України (y_2) та часткою доходів від реалізації сільгосппродукції Черкаського регіону у ВВП України (y_3) проведено перевірку стаціонарності за критерієм Стюдента, що підтвердила нестаціонарність рядів (Додаток В табл. В.8).

Для приведення до стаціонарного стану рядів використано методику послідовних різниць, унаслідок застосування якої інтегровані показники першого порядку y_1 , y_2 , y_3 , x_1 . За підсумками перетворення рядів емпірично

виявлено відсутність кореляції між x_1 , x_2 і показниками, що оцінюють рівень конкурентоспроможності Черкаського регіону – свідчить про зв'язок між реалізацією конкурентної переваги через виробництво та реалізацію сільськогосподарської продукції та рівнем конкурентоспроможності розривається.

Відсутність зв'язку між реалізацією конкурентної переваги й рівнем конкурентоспроможності є показником того, що відбувається неефективне використання матеріальних, трудових, капітальних та природних ресурсів у сільському господарстві Черкаського регіону. Унаслідок цього відбувається зниження продуктивності праці й зростання виснаження родючих земель. На рівень конкурентоспроможності не впливають ні якісні (рентабельність виробництва), ні кількісні ознаки (індекс виробництва). При цьому відсутність зв'язку між обсягами виробництва сільськогосподарської продукції й показниками конкурентоспроможності репрезентує значний вплив зовнішніх чинників.

Отже, щоб сільськогосподарське виробництво Черкаського регіону як джерело конкурентної переваги стало реальною конкурентною перевагою, потрібна модернізація аграрного сектору, відповідні дієві інструменти його стимулювання.

Під час проведення регресійного аналізу конкурентної переваги Виробничий потенціал – переробні підприємства харчової промисловості (Додаток В табл. В.9) з'ясовано, що дохід від реалізації харчової продукції виявився статистично значущим для параметрів y_1 , y_2 , y_3 , рівняння лінійної регресії мають такий вигляд (табл. 3.16).

Отримані рівняння вказують на такі залежності:

- абсолютна зміна доходів від реалізації харчової продукції на 1 млн. грн. призводить до абсолютної зміни ВРП Черкаського регіону на 54,2 млн. грн.;

- абсолютна зміна доходів від реалізації харчової продукції на 1 млн. грн. призводить до абсолютної зміни частки обсягів перероблення харчової продукції Черкаського регіону у ВВП України на 0,006%;

- абсолютна зміна доходів від реалізації харчової продукції на 1 млн. грн. призводить до абсолютної зміни частки доходів реалізації харчової продукції Черкаського регіону у ВВП України на 0,003%.

Таблиця 3.16

Рівняння регресії, що описують вплив доходу від реалізації харчової продукції на конкурентоспроможність Черкаського регіону

Показники конкурентоспроможності	Рівняння регресії
ВВП Черкаського регіону, млн. грн.	$\Delta y_1 = 248,4 + 54,2 \Delta x_1$, $R=0,42$
Частка обсягів переробки харчової продукції Черкаського регіону у ВВП України, %	$\Delta y_2 = 0,003 + 0,006 \Delta x_1$, $R=0,39$
Частка доходів від реалізації харчової продукції Черкаського регіону у ВВП України, %	$\Delta y_3 = 0,08 + 0,003 \Delta x_1$, $R=0,38$

Джерело: розрахувала авторка за допомогою пакета MS Excel

Під час визначення ступеня впливу зміни обсягів перероблення харчової продукції (z_1), що оцінює процес формування конкурентної переваги, на зміни одержуваних доходів від реалізації харчової продукції (x_1) було виведене емпірично значення коефіцієнта кореляції 0,326, що свідчить про наявність слабого прямого зв'язку між зміною обсягів від реалізації харчової продукції та зміною конкурентоспроможності Черкаського регіону, а отже, слабкий зв'язок між формуванням та реалізацією цієї конкурентної переваги.

У процесі проведення регресійного аналізу конкурентної переваги кадровий (людський) потенціал на першому етапі визначали ступінь впливу зміни чисельності економічно активного населення, зайнятого в економіці (x_1), на ВВП Черкаського регіону (y_1), частку доходів населення Черкаського регіону у ВВП України (y_2) та частку ВВП Черкаського регіону у ВВП

України (y_3). Для побудови моделі здійснили перевірку стаціонарності за критерієм Стюдента, яка засвідчила, що ряди не стаціонарні, оскільки середні величини не постійні, отже, оцінки зміщені.

Для приведення до стаціонарного стану рядів здійснено відповідні перетворення та використано методику послідовних різниць, унаслідок показники y_1 , y_2 , y_3 , x_1 інтегровані в показники першого порядку.

За допомогою пакета аналізу даних MS Excel (Сервіс – Аналіз даних – Регресія) побудували лінійну модель регресії, яка відображає вплив змін чисельності економічно активного населення, зайнятого в економіці Черкаського регіону, та оцінює процес реалізації конкурентних переваг (x), на кількісні змінні, що оцінюють рівень конкурентоспроможності регіону (y). Показник чисельності економічно активного населення, зайнятого в економіці, виявився статистично значущим для параметрів y_1 , y_2 , y_3 . Перевірка за критерієм Дарбіна-Уотсона виявила автокореляцію в залишках. Для її усунення в залишках застосовано узагальнений метод найменших квадратів методом Кохрейна-Орхатта, рівняння лінійної регресії набули такого вигляду (табл. 3.17).

Таблиця 3.17

Рівняння регресії, що описують вплив чисельності економічно активного населення, зайнятого в економіці, на конкурентоспроможність Черкаського регіону

Показники конкурентоспроможності	Рівняння регресії
ВРП Черкаського регіону, млн. грн.	$\Delta y_1 = 190,4 + 1282\Delta x_1$; $R = 0,65$
Частка доходів населення Черкаського регіону у ВВП України, %	$\Delta y_2 = 0,01 + 0,25\Delta x_1$; $R = 0,71$
Частка ВРП Черкаського регіону у ВВП України, %	$\Delta y_3 = 0,01 + 0,2\Delta x_1$; $R = 0,63$

Джерело: розрахувала авторка за допомогою пакета MS Excel

Отримана система рівнянь доводить такі залежності:

- абсолютна зміна чисельності економічно активного населення, зайнятого в економіці на 1 млн. осіб, зумовлює абсолютну зміну ВРП Черкаського регіону на 1282,0 млн. грн.;

- абсолютна зміна чисельності економічно активного населення, зайнятого в економіці на 1 млн. осіб, зумовлює абсолютну зміну частки доходів населення Черкаського регіону у ВВП України на 0,25%;

- абсолютна зміна чисельності економічно активного населення, зайнятого в економіці на 1 млн. осіб, зумовлює абсолютну зміну частки ВРП Черкаського регіону у ВВП України на 0,2%.

На наступному етапі визначено ступінь впливу зміни кількості випускників державних ЗВО (z_2) і середніх спеціальних (z_1) навчальних закладів, що репрезентує процес формування конкурентної переваги на чисельність економічно активного населення (x_1), що вможливорює процес реалізації конкурентної переваги Черкаського регіону (Додаток В табл. В.10, В.11, В.12, В.13).

Проведено перевірку стаціонарності за критерієм Стьюдента, з'ясовано, що оцінки зміщені. Для приведення до стаціонарного стану рядів використано методику послідовних різниць, унаслідок показники x_1 , z_1 , z_2 інтегровані в змінні першого порядку. Емпірично виявлено відсутність кореляції між зміною кількості випускників державних ЗВО й середніх спеціальних навчальних закладів, і чисельністю економічно активного населення, засвідчує втрату зв'язку між формуванням і реалізацією конкурентної переваги.

За результатами аналізу з'ясовано, що трудові ресурси, які є одним із найважливіших джерел конкурентної переваги будь-якого регіону, не є конкурентною перевагою Черкаського регіону. Однією з причин може бути невідповідність структури робочої сили в регіоні потребам ринку. Щорічно спостерігаємо зростання кількості фахівців економічних, юридичних професій й зниження кількості робочих спеціальностей. Низька заробітна

плата технічних професій унаслідок низької рентабельності підприємств обробних галузей зумовлює вибір місця роботи молодих фахівців в інших галузях, зокрема у сфері послуг. При цьому проведення технічного переозброєння й модернізації неможливе в умовах відсутності робочої сили відповідної кваліфікації.

Незважаючи на зростання чисельності фахівців з вищою освітою, спостерігаємо дефіцит спеціалізованих робочих кадрів. Відсутність можливості підвищувати кваліфікацію й реалізувати власний потенціал призводить до «фіктивного» формування конкурентної переваги, що внеможлиблює отримання реальної конкурентної переваги Черкаського регіону.

У процесі проведення регресійного аналізу конкурентної переваги Науково-технічний потенціал визначено ступінь впливу зміни кількості використовуваних передових виробничих технологій (x_1), що оцінюють процес реалізації конкурентної переваги, на кількісні змінні, що оцінюють рівень конкурентоспроможності Черкаського регіону (Додаток В табл. В.14). Перевірка стаціонарності за критерієм Стюдента довела, що ряди не стаціонарні. Для приведення до стаціонарного стану рядів використано методику послідовних різниць, унаслідок – показники y_1 , y_2 , y_3 , x_1 інтегровані в показники другого порядку. Емпірично виявлено відсутність кореляції між зміною кількості використовуваних передових виробничих технологій із показниками, що оцінюють рівень конкурентоспроможності Черкаського регіону. Зв'язок між реалізацією конкурентної переваги й рівнем конкурентоспроможності розривається. Відсутність зв'язку засвідчує, що виробничі технології використовуються або неефективно (негативна кореляція), або в недостатній кількості, тобто вони не здатні впливати на показники конкурентоспроможності регіону.

Визначено також ступінь впливу зміни кількості створених виробничих технологій (z_1), що оцінює процес формування конкурентної переваги, на

зміни кількості використовуваних виробничих технологій (x_1), що оцінюють процес реалізації конкурентної переваги.

За даними емпіричного аналізу виявлено негативну тенденцію – відсутність зв'язку між z_1 і x_1 . Про це свідчить аналіз факторних коефіцієнтів кореляції – створені технології не знаходять практичного застосування, тобто продукція не користується попитом. Відсутність у Черкаському регіоні та за його межами потенційних замовників на вітчизняні передові технології призводить до того, що віддача від НДДКР значно знижується. Результати НДДКР обмежуються дослідними зразками. На сьогодні існує розрив між промисловим виробництвом і науковими інститутами, не відбувається підготовка матеріальної бази та виробництва [109; 110].

Щорічно спостерігаємо зниження чисельності фахівців, зайнятих дослідженнями і розробленнями, висококваліфіковані спеціалісти емігрують за кордон, відсутня чітка стратегія професійного та кар'єрного зростання. Недостатнє фінансування та неефективне функціонування наукових лабораторій Черкаського регіону, відсутність технологічних платформ, технополісів призводить до неможливості капіталізувати знання та обмінюватися інформацією, навичками й технологіями.

Інноваційна діяльність у Черкаському регіоні фрагментарна й несистематична. Використання інновацій як джерела конкурентної переваги внеможлиблює Черкаському регіону отримати конкурентні переваги на міжрегіональному ринку. Відбувається неефективне формування цієї конкурентної переваги, що не впливає на її реалізацію.

Інфологію запропонованої моделі представлено на рис. 3.14.

Залежно від джерел конкурентних переваг проаналізовано системи взаємозв'язків процесів формування й реалізації конкурентних переваг та їхнього впливу на рівень конкурентоспроможності Черкаського регіону. Природні ресурси й виробничий потенціал забезпечують Черкаському

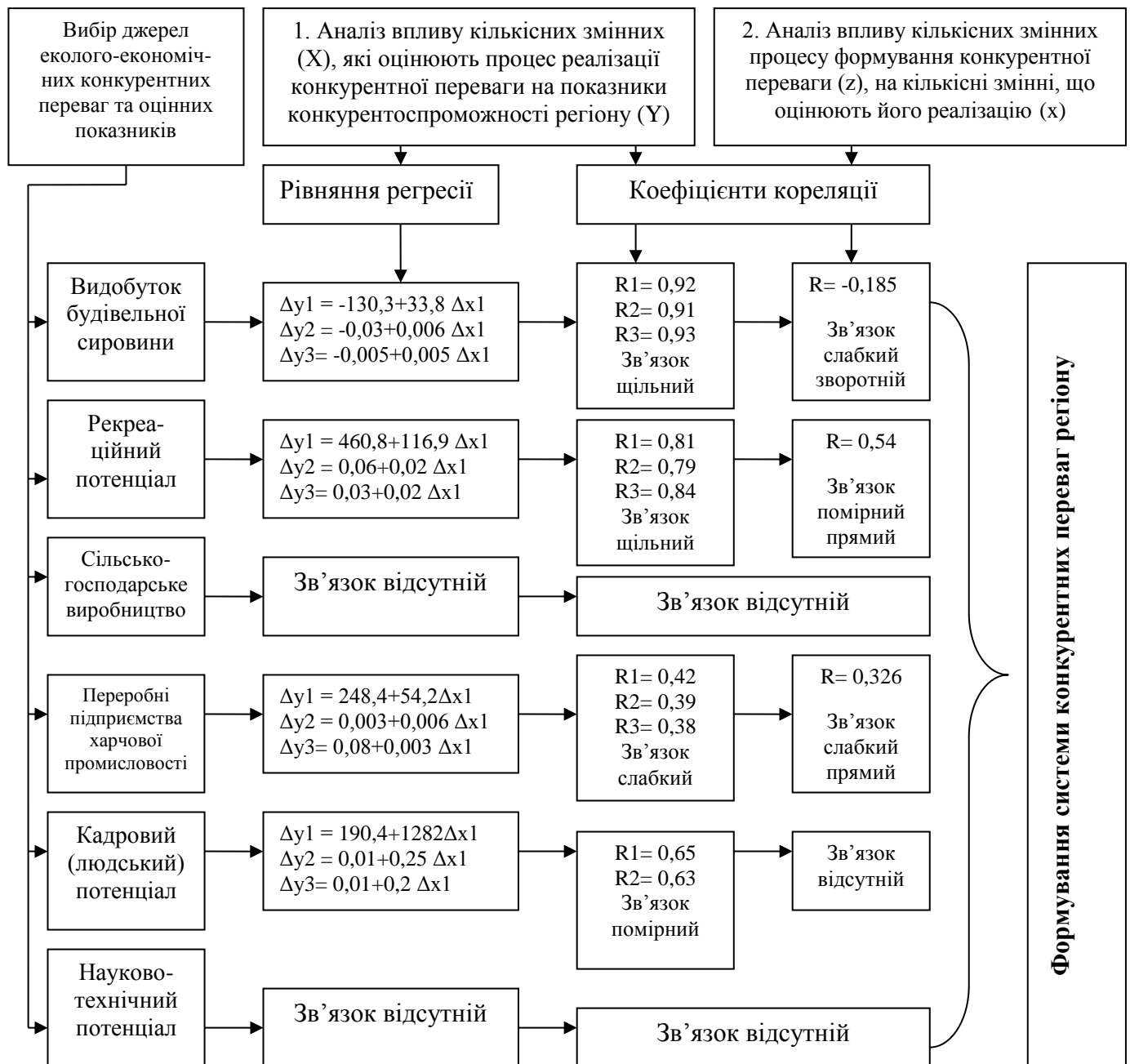

Рис. 3.14. Інфологія моделі взаємозв'язку процесів формування й реалізації конкурентних переваг регіону

Джерело: розробила авторка

регіону порівняльну перевагу, однак не впливають на рівень конкурентоспроможності регіону, оскільки більшою мірою перебувають під впливом екзогенних чинників. Отже, збереження цієї переваги в довгостроковій перспективі без упровадження спеціалізованих і

продуктивних джерел не може гарантувати і позитивно впливати на рівень конкурентоспроможності Черкаського регіону.

Спостерігаємо зростання фахівців з вищою освітою й одночасний дефіцит спеціалізованих робочих кадрів. Тому формування конкурентної переваги в такий спосіб не призводить до її реалізації в Черкаському регіоні.

У науково-технічному потенціалі Черкаського регіону відсутні зв'язки між кількістю персоналу, зайнятого дослідженнями й розробленнями, та кількістю створюваних передових технологій, що не забезпечить стабільний розвиток інноваційного сектору регіону. Підвищення ефективності наукомісткої сфери полягає не в скороченні розробників й вчених, а в проведенні заходів, спрямованих на підвищення ефективності й продуктивності цієї сфери.

Отже, виникає потреба комплексного підходу до розв'язання цієї проблеми. Постають завдання створення потрібної інфраструктури, каналів комунікації між усіма структурними підрозділами й систем контролю, а також стимулів, що дають змогу комерціалізувати нові розроблення й залучити приватний сектор у розвиток інновацій за рахунок підвищення внутрішніх витрат на НДДКР і їх упровадження у виробничий процес підприємств Черкаського регіону.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі монографії досліджено формування еколого-економічних конкурентних переваг як основу розвитку регіонів України, зокрема, визначено вектори формування еколого-економічних конкурентних переваг регіонів, здійснено комплексну діагностику ефективності реалізації еколого-економічних конкурентних переваг регіонів України, змодельовано

процес формування еколого-економічних конкурентних переваг Черкаського регіону, узагальнено результати дослідження.

1. Обґрунтовано доцільність вважати конкурентний потенціал регіону системою, а конкурентоспроможність регіонів – системною характеристикою. Основними елементами еколого-економічного конкурентного потенціалу як системи є власне конкурентний потенціал регіону, джерела й чинники регіональної конкурентоспроможності, еколого-економічні конкурентні переваги, конкурентні позиції й конкурентний статус регіону.

2. Запропоновано класифікацію чинників еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів України, яка відрізняється від наявних комплексним відображенням усіх груп чинників, що визначають еколого-економічний конкурентний потенціал регіонів, а також передбачена можливість ранжування чинників конкурентоспроможності за ступенем впливу на економічну та екологічну складові.

Для оцінювання ступеня впливу виокремлених чинників на еколого-економічну конкурентоспроможність регіонів проведено вибіркове експертне оцінювання. Експертами обрано провідних спеціалістів (стаж державної служби не менше 5 років) регіональних органів влади, обласних державних адміністрацій регіонів України.

Чинники еколого-економічної конкурентоспроможності можуть впливати на регіональному рівні на умови життєзабезпечення громадян, діяльності організацій і забезпечувати ефективне державне управління, при цьому вплив на деякі чинники обмежений встановленими державними й регіональними повноваженнями.

3. Визначення еколого-економічного конкурентного потенціалу регіону як системи, виокремлення та графічні нотації основних елементів цієї системи вможливили побудову концептуальної схеми взаємодії елементів у системі еколого-економічного конкурентного потенціалу регіону, яка дає

змогу простежити, як еколого-економічний конкурентний потенціал регіону за допомогою економічних та екологічних чинників регіональної конкурентоспроможності перетворюється в джерела еколого-економічних конкурентних переваг і як з цих джерел формуються власне еколого-економічні конкурентні переваги, що є підґрунтям для конкурентних позицій регіону.

4. Проведено комплексну діагностику ефективності реалізації еколого-економічних конкурентних переваг регіонів України, за її результатами зафіксовано різний еколого-економічний розвиток регіонів, що внеможлиблює уніфікацію способів розв'язання означеної проблеми на загальнонаціональному рівні й потребує врахування регіональної специфіки. Запропонований методичний підхід на основі формування трирівневої структури інтегрального показника еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів дає змогу комплексно врахувати еколого-економічні конкурентні переваги кожного окремого регіону.

5. Для аналізу взаємозв'язків між процесами формування й реалізації конкурентних переваг, а також їхнього впливу на рівень конкурентоспроможності Черкаського регіону побудовано авторську модель й економетричні моделі з кількісних змінних, які оцінюють процеси формування й реалізації конкурентних переваг, а також рівень конкурентоспроможності регіону.

Моделювання проведено у два етапи. На першому етапі для кожного джерела конкурентної переваги проаналізовано вплив кількісних змінних, які оцінюють процес реалізації конкурентної переваги (x), на кількісні змінні, що оцінюють ВРП регіону (y_1), частку виробництва (створення) конкурентної переваги Черкаського регіону у ВВП України (y_2), частку доходів від реалізації конкурентної переваги Черкаського регіону у ВВП України (y_3). На другому етапі проаналізовано вплив кількісних змінних, які оцінюють процес формування конкурентної переваги (z), на кількісні змінні, що

оцінюють його реалізацію (х). На кожному етапі проведено перевірку відсутності мультиколінеарності під час аналізу впливу декількох кількісних змінних, відсутність автокореляції в залишках та перевірка на стаціонарність.

Отже, посилення ринку не забезпечує регіон конкурентними перевагами. Показником є втрата зв'язків, які виникають у процесі перетворення джерел конкурентних переваг в позитивну динаміку показників, що оцінюють рівень конкурентоспроможності регіону. У сучасних умовах на часі зниження залежності від зовнішніх чинників, що можливо за умови отримання конкурентних переваг регіону, які забезпечують підвищення рівня конкурентоспроможності. Для відновлення порушених зв'язків виникає потреба модернізації процесів формування й реалізації конкурентних переваг регіонів.

РОЗДІЛ 4. СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В ГЛОБАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ

4.1. Пріоритетні напрями ефективності розвитку еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів в глобалізованому світі

Для українських регіонів у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. характерні зміни пріоритетів поступальної макро- та мезоекономічної динаміки, трансформація уявлень про роль екології територій у національному та світовому господарстві, що зумовило потребу переходу від декларативного проголошення принципів розроблення й реалізації ефективної концепції й ефективних механізмів територіального розвитку. Нагальна потреба адаптації зазначеної парадигми до регіональної економіки зумовлена несприятливим станом навколишнього середовища в багатьох регіонах, переважанням ресурсовидобувних і ресурсномістких секторів у структурі господарства регіонів, низькою ефективністю державної екологічної політики, що виявляється в суперечливості та неоднозначності реформ у сфері природокористування й охорони навколишнього середовища, у дублюванні функцій державних і регіональних органів влади під час проведення екологічного контролю (нагляду).

У світі активізація дій світової спільноти, спрямованих на реалізацію екологоорієнтованої стратегії розвитку за умов становлення багатополюсного світового економічного простору, зумовлює потребу узгодження заходів національного й регіонального регулювання еколого-економічних систем із загальносвітовим досвідом і практикою. Дослідження тенденцій розвитку постіндустріального суспільства свідчить, що в найближчому майбутньому стан природного середовища може стати основним об'єктивним чинником,

що перешкоджає зростанню української економіки та її регіонів. У зв'язку з цим на часі розроблення заходів, які забезпечать суб'єктів господарювання і території їх розміщення необхідними ресурсами з одночасним зменшенням негативних наслідків їхньої діяльності для довкілля, зміна відтворювальних і галузевих пропорцій на користь розвитку виробництва екологічних товарів і послуг, формування інституційних умов оптимізації використання природно-ресурсного потенціалу. Розв'язання зазначеної проблеми ускладнюється політично-економічним становищем України, загостренням проблем активізації інвестиційних потоків, необхідних для еколого-економічного розвитку суб'єктів господарювання, актуалізацією загроз екологічної безпеки, що полягають у високій зношеності обладнання більшості промислових підприємств, і як наслідок – зростання аварійних ситуацій, забруднення навколишнього середовища.

Розвиток регіонів нині супроводжується інституційними обмеженнями, пов'язаними з неефективністю специфікації правомірності власності й алокації ресурсів, бюджетними обмеженнями, що проявляються в нестачі бюджетного фінансування регіональних екологічних програм, економічними обмеженнями, зумовленими інертністю впровадження передових природоохоронних технологій та безвідходних виробництв, демографічними обмеженнями, пов'язаними зі старінням населення й відтоком кваліфікованої робочої сили, викликаним, зокрема й погіршенням екології. Отже, динаміка мезоекономічних показників переважно детермінована природою – ресурсним потенціалом регіонів, екологічним станом, рівнем ефективності природоохоронних заходів, реалізованих органами влади. Своєю чергою сталий розвиток регіональних утворень має на меті підвищення рівня і якості життя населення, одним з показників яких є екологічний стан. Забезпечення стійкого тренду поступальної динаміки соціальних, економічних і екологічних індикаторів стану регіонів передбачає розроблення й реалізацію

еколого-економічно-орієнтованої стратегії, яка враховує взаємовплив різновекторних чинників розвитку.

Переважання екологічно «брудних» виробництв, концентрація промислових об'єктів у великих містах та промислових центрах, збільшення площ для розміщення відходів виробництва й споживання створюють умови для ескалації негативного впливу на навколишнє середовище і, як наслідок, зниження тривалості життя, погіршення здоров'я населення. За даними Державної служби України з надзвичайних ситуацій [111] за останні роки (2013-2021 рр.) в Україні виникає близько 150-160 надзвичайних ситуацій щороку. Техногенний характер має в середньому 40-45% надзвичайних ситуацій. У 2021 р. сталося 50 аварій техногенного характеру, з яких 2 аварії мали статус державного, 8 регіонального та 69 місцевого рівнів, які супроводжувалися виникненням не лише екологічних проблем, а й людськими жертвами. Розміри прямих матеріальних збитків від аварій техногенного походження в Україні у 2021 р. становили 0,9 млрд. грн. Географічно більшість техногенних аварій прив'язана до регіонів, де відбуваються воєнні дії (у 2017 р. з 50 аварій техногенного характеру 13 (26%) сталося у Донецькій, 5 – у Луганській областях) та промислово розвинених регіонах (Харківська область – 6, Київська – 4) [112].

Передбачено, що негативний вплив техногенних аварій на навколишнє середовище і населення країни в найближчі роки буде зростати і збільшить щорічні витрати на ліквідацію їхніх наслідків [113].

Екологічні послуги й технології стимулюють інновації та конкурентоспроможність, сприяють економічному зростанню за рахунок збільшення енергоефективності й зменшення витрат щодо використання природних ресурсів. Розв'язання екологічних проблем часто може об'єктивно сприяти виникненню нових можливостей та одержанню підприємствами нових вигод, що є одним із чинників розвитку ринку екологічних послуг, а саме: додаткові можливості для розвитку ділової

активності компаній сприятиме створенню і зміцненню їхніх конкурентних переваг; зменшення фірм-конкурентів, не здатних забезпечити дотримання високих екологічних стандартів; передовий екологічно зорієнтований бізнес захищений від іноземної конкуренції [114, с. 120].

Теоретичні підвалини концепції еколого-економічного розвитку країн світу було закладено в 70-х рр. ХХ ст. у працях вчених Римського клубу: Д. Габора, Е. Ласло, Д. Медоуза, М. Мессаровіча, А. Печчеї, Я. Тінберген та ін. Ідеї екологічного розвитку великих регіональних центрів розвивали Г. Брутленд, К. Варгас, Д. Гольдштейн, Б. Джероен, Г. Мітчелл, Д. Слоун, Л. Хеберл і ін. Фундаментальні дослідження засновані на системному підході до аналізу суспільства й природи, пов'язані з праця зарубіжних вчених – А. Гумбольдта, Ч. Дарвіна, Дж. Лавлока, Е. Леруа, Т. Де Шардена, В. І. Вернадського, К. Г. Гофмана та інших, які започаткували аналіз сучасного суспільного виробництва як еколого-економічної системи. Дослідженню економіки природокористування та пошуку ефективних форм взаємодії держави й ринку присвячені праці У. Баумоля, Г. Бломтуста, С. Г. Гендлера, А. Пігу, Д. Пірса, К. Теріера, Т. Тайтенберга, Б. Уорда, С. Уортіера, Дж. Форрестера, А. Фрімена. Попри посилену вагу вчених до еколого-економічної проблематики, подальшого вивчення потребують стратегічні пріоритети еколого-економічної конкурентоспроможності, а також визначення механізмів взаємодії державних і ринкових регуляторів. Усе це обґрунтовує потребу дослідження пріоритетних напрямів ефективності розвитку еколого-економічної складової конкурентоспроможності регіонів України та розвинених країн.

Розвиток людства можливий за умови постійно підтримуваного науково-технічного прогресу й ефективного цінового механізму. Однак реалізація такого підходу на практиці ускладнюється обмеженням природних ресурсів, які можуть мати споживчі вартості, не оцінювані ринком: біологічне розмаїття, системи підтримки життя та ін.

Важливість усебічного дослідження пріоритетних напрямів ефективності розвитку еколого-економічної складової конкурентоспроможності регіонів України та розвинених країн обґрунтовано на початку 70-х рр. ХХ ст. й підтверджено ухваленими документами, які розроблені в рамках антропоцентричної парадигми й регламентують процеси економічного й екологічного розвитку. До них належать резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 1831 «Економічний розвиток і охорона природи», доповідь з проекту Римського клубу «Межі зростання» (1972 р.), документи саміту ООН «Людина і навколишнє середовище» (1972 р.) [115], доповідь М. Месаровича і Е. Пестеля «Людство на поворотному пункті» (1974 р.) [116] та ін. Як наслідок – уперше сформульовано в загальносвітовому масштабі проблему припинення експоненціального економічного зростання, потребу переходу до якісного зростання, що враховує параметри глобальної динамічної збалансованості.

Документи Асамблеї ООН в Найробі (Кенія) [117] у 1982 р. зафіксували незадовільні результати реалізації глобальних принципів розвитку країн. Учасники саміту дійшли висновку, що основні причини екологічних проблем зосереджені в соціально-економічній організації суспільства, зумовлюють тим самим перехід до нової біосфероцентричної парадигми. Теоретичні напрацювання в рамках цієї наукової платформи стали основою для розроблення нового комплексу документів, що регламентують процеси економічного і екологічного розвитку у світовому масштабі. Нова парадигма ініціювала серію інституційних реформ (створена Міжнародна комісія ООН з навколишнього середовища і розвитку (1983 р) [118], сформовані природоохоронні міністерства і відомства на рівні національних держав та ін.

Міжнародна конференція ООН з проблем навколишнього середовища в Ріо-де-Жанейро (1992 р.) [118] проголосила перехід до «нової ери економічного розвитку, безпечної для навколишнього середовища». За

підсумками конференції для подальшого розвитку суспільства потрібно забезпечити збалансованість інтересів між економічними, екологічними й соціальними компонентами. Виокремлені на конференції протиріччя стали основою переходу до нової ноосферної парадигми, у межах якої проведено низку заходів: доповідь М. Стронга про резолюцію Всесвітньої конференції з прав людини (Відень, 1993 р.) [119], Міжнародну конференцію ООН з проблем народонаселення і розвитку (Каїр, 1994 р.) [120], Всесвітню зустріч на вищому рівні в інтересах соціального розвитку (Копенгаген, 1995 р.), IV Всесвітню конференцію з прав жінок (Пекін, 1995 р.) [121], Всесвітній саміт з проблем забезпечення населення продовольством (Рим, 1996 р.) [122, с. 39], Конференція ООН з проблем населених пунктів (Стамбул, 1996 р.) [123], Кіотський саміт з проблем глобального потепління (Японія, 1997 р.) [124] та ін. Концептуальні засади сталого еколого-економічного розвитку набувають нового змісту, збільшується спектр питань, які вимагають розв'язання в процесі його реалізації. Конференція ООН зі сталого розвитку у 2012 р (Ріо-де-Жанейро) [125] підтвердила, що капіталістичний шлях розвитку – глухий кут і що світова цивілізація розвивається неправильно.

Незважаючи на ухвалені у світовій практиці документи, сучасний стан глобальної еколого-економічної системи у країнах нестійкий через загострення внутрішніх протиріч, що створюють умови для можливої її загибелі або переходу на новий якісний рівень:

1) в екологічній підсистемі антропогенний вплив людства на навколишнє природне середовище перевершило допустимі межі, триває активне руйнування біосфери під впливом взаємозумовлених процесів: економічне зростання – зростання населення – зростання споживання ресурсів – руйнування навколишнього середовища – розпад геному людини;

2) у соціальній підсистемі панує філософія антропоцентризму. Ідеологія захисту навколишнього середовища тільки формується. Національні, групові інтереси домінують над загальнолюдськими. Динамічне

зростання населення в державах із низьким рівнем розвитку викликає посилення нерівності якості життя, зростання малозабезпечених верств населення супроводжується зростанням захворюваності та ін.;

3) в економічній підсистемі домінують економічні цілі розвитку (прибуток, збагачення), що переважає екстенсивний шлях розвитку, відсутні економічні критерії, що свідчать про перевищення допустимого впливу на навколишнє природне середовище.

Розвиваючись за сформованими світовою спільнотою принципами, розвинені країни світу почали складну довготривалу перебудову стандартів споживання, виробництва та використання природних ресурсів, визначивши як пріоритет еколого-економічні підходи ефективності, конкурентоспроможності, основ для подальшого розвитку.

Огляд еколого-економічних пріоритетів розвитку регіонів розвинених країн (так звана зелена економіка) [126, с. 152] свідчить про те, що розвиток екологічних напрямів виробництва доволі складний через:

- 1) організаційно-інституційні зміни, зокрема державну й регіональну підтримку;
- 2) значні інвестиційні вливання протягом тривалого часу;
- 3) довгостроковість в отриманні прибутку.

Теорія зеленої економіки, яка являє собою змінену та удосконалену еколого-економічну економіку майбутнього, базується на трьох аксіомах:

- 1) по-перше, неможливо нескінченно розширювати сферу впливу в обмеженому просторі;
- 2) по-друге, неможливо вимагати задоволення нескінченно зростаючих потреб в умовах обмеженості ресурсів;
- 3) усі поверхні Землі взаємопов'язані [127].

Проаналізуємо, як діє зелена економіка в окремих країнах світу.

На німецькі компанії припадає у сфері екології – понад 23% від обсягу усіх запатентованих у світі технологій, у сфері вітро- та сонячної енергетики

– понад 30%. У сфері виробництва екологічної продукції зайнято більше 4,5% економічно-активного населення. У світі за обсягами торгівлі екологічно чистою та безпечною продукцією Німеччина посідає перше місце (16% від загального обсягу світової торгівлі), що підтверджено обсягами експорту – щороку понад 60 млрд. євро. При цьому на Німеччину припадає 2/3 світового ринку автоматизованих систем сортування сміття, 90% – ринку біогазових установок. В Італії до галузей, які провадять діяльність у сфері «зеленої економіки», належать обробна промисловість (27,7%), сфера послуг (22,1%). Майже 42% зелених компаній працює у сфері комунальних послуг (енергія, газ, вода), 25,7% – у сфері будівництва [128]. Суттєві зусилля в цій країні спрямовують на електрику, саме тому прийнято Енергетичну концепцію на період до 2050 р. Основними її цілями є, по-перше, переорієнтація народного господарства на альтернативні джерела енергії, по-друге, не допустити перевищення прийнятих норм вартості енергії.

У Швеції політика «зеленої економіки» спрямована на утилізацію відходів. Нині утилізується близько 97% від загального їхнього обсягу в країні, домогосподарства отримують пільги за умови переходу на відновлювані енергетичні джерела [129].

У світі Канада – найбільший виробник гідроенергії. Обсяг її експорту цієї продукції складає близько 60% від виробництва. Найбільшим сегментом ринку альтернативної енергетики у цій країні є вітроенергетика [130].

Великобританія затвердила План переходу до низьковуглецевої економіки, за яким до 2025 р. заплановано отримувати з цих джерел 40% усієї електроенергії. Підтримка уряду має велику вагу й становить загалом близько 400 млн. фунтів стерлінгів.

Згідно з даними статистичного порталу Європи основними експортерами у світі є Китай, Сполучені Штати Америки, Німеччина, Японія, Великобританія (рис. 4.1) [131; 132; 133].

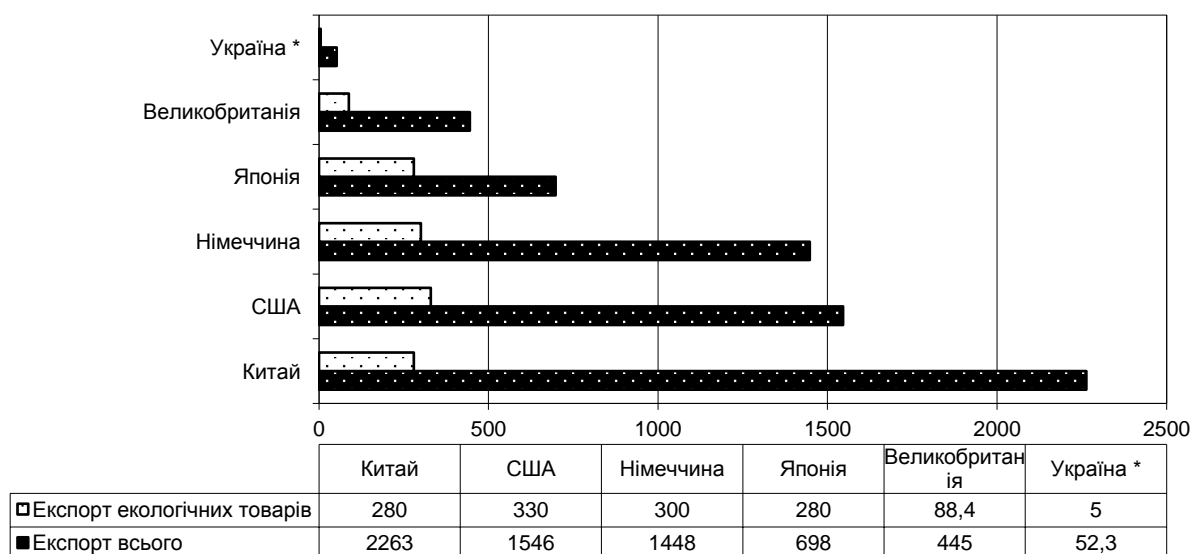

Рис. 4.1. Річний обсяг експорту окремих країн у 2017 році (млрд. дол. США)

*Україна - експорт екологічних товарів 5 млрд. дол. США

Джерело: розробила авторка на основі [133; 134]

Світовий ринок екологічних технологій товарів і послуг досяг в 2017 році 1,05 трлн. дол. США. Питому вагу екологічних товарів у загальному експорті деяких країн відображено на рис. 4.2.

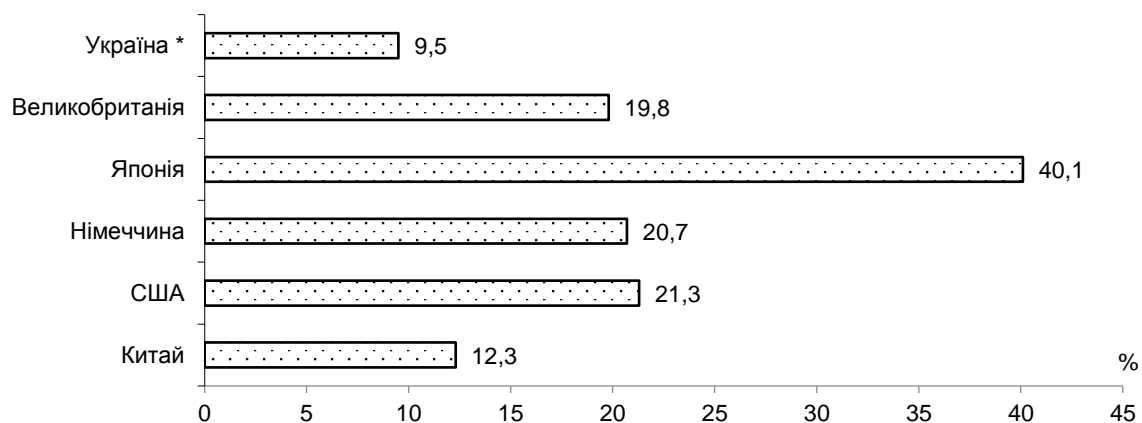

Рис. 4.2 Питома вага екологічних товарів у загальному експорті країн

Джерело: розробила авторка на основі [133; 134]

Серед найбільших експортерів екологічних товарів та послуг – Японія, США, Німеччина та Великобританія. Структура ринку екологічних товарів у країнах-експортерах відрізняється: країни з високорозвиненими технологіями (Японія, США та інші) експортують екоощадні технології та обладнання,

інші – зокрема Китай, Україна – експортують переважно органічну продукцію сільського господарства.

Сполучені Штати займають єдиний найбільший ринок, на який припадає приблизно третина світового ринку. Промисловість США є світовим лідером у секторі виробництва екологічних товарів, що дало майже 330 млрд. дол. ВВП країни у 2017 році [135]. Компанії експортували товарів і послуг на суму 47,8 млрд. дол. США у 2017 році. В індустрії екологічних товарів зайнятість населення становить до 1,6 млн. осіб.

Не весь вироблений товар реалізують на експорт: у середньому 17% екологічних товарів та послуг. Переважну більшість використовують для внутрішнього споживання. Лідерами експорту є [136]:

- обладнання в галузі використання відновних ресурсів (сила вітру, енергія сонця, геотермальної енергії та ін.), обсяг експорту досягає 70% виробленого в країні, що становить 25,9 млрд. дол. США;
- інструменти та інформаційне (програмне забезпечення) для моніторингу навколишнього середовища (50% або 6,7 млрд. дол. США);
- технології очищення води й повітря (40% або 31,3 млрд. дол. США).

Експорт технологій та обладнання для поводження з твердими відходами становить лише 1,1% (0,11 млрд. дол.) від 10,9 млрд. дол. США.

Японський експорт екологічних товарів – сфера технологій, насамперед електронних систем моніторингу зовнішнього середовища, засобів стабілізації струму для вітро- та геліоелектростанцій, обладнання облаштування енергозберігаючого освітлення тощо. Величина експорту в цьому секторі у 2017 році досягла 190 млрд. дол. США (маже 70% екологічного експорту). Значну суму становить експорт електромобілів (16 млрд. дол. США), роторні генератори для теплових електростанцій (23 млрд. дол. США) [137].

Сектор екологічних товарів та послуг Великобританії у 2015 році становив 1,6% ВВП або 70 млрд. фунтів стерлінгів (88,4 млрд. дол. США) [138]. Основним видом екологічної продукції Великобританії є виробництво обладнання для поводження з твердими відходами. Обсяг виробництва цієї продукції у 2017 р. становив 14,2 млрд. фунтів (17,9 млрд. дол. США), експортується 20% від обсягу загального виробництва екологічних товарів цієї категорії. Величина експорту технологій і обладнання для вторинної переробки промислових та побутових відходів становила менше 10% загального обсягу екологічної продукції, виробленої в країні (6,4 млрд. фунтів). Обсяг інноваційних технологій та обладнання для виробництва енергії з відновлюваних джерел становить 12,8 млрд. фунтів (16,1 млрд. дол.). Лише 4% цієї продукції експортується. Обсяг виробництва обладнання для очищення води становив 7 млрд. фунтів (8,8 млрд. дол. США), експортується менше 0,9% [139].

Пострадянські країни, зокрема Угорщина, Болгарія, теж упроваджують аналогічні програми та стимулюють розвиток економіки: інноваційних «зелених» технологій у промисловості, екологічне аграрне виробництво, інноваційні системи охорони здоров'я тощо.

Енергетична галузь створює найбільше навантаження на навколишнє середовище. Саме вона продукує щорічно до 32% забруднювачів атмосфери, землі та води [140]. Останнім часом спостерігаємо розвиток тих галузей енергетики, які різко зменшують антропогенне навантаження на навколишнє середовище за рахунок зменшення викидів забруднювачів, економії невідновних ресурсів тощо. Серед галузей альтернативної енергетики найбільшими темпами розвивається вітро- та геліоенергетика як такі, що максимально зменшують фізичне навантаження на навколишнє середовище.

Лідерами в галузі вітроенергетики є країни Європи, розташовані вздовж морських берегів. Варто згадати Німеччину, де потужність

вітроелектростацій становить 1800 МВт, Великобританію (1586 МВт), Данію (845 МВт), Нідерланди (247 МВт).

Еколого-економічна конкурентоспроможність за рахунок вітроенергетики сформувалася в Китаї. За умов стрімкого економічного розвитку країни, інвестиції держави в нові енергогенеруючі об'єкти мали рекордні темпи. У 2006 р. вітроенергетичний ринок Китаю посів п'яте місце у світі (посідає і зараз), досягнувши 1367 МВт номінальної потужності.

Експорт України переважно має сировинний характер: руди, шлаки, зола, чорні метали, зернові культури. У 2017 році експорт в країни Європи за цими категоріями товарів становив понад 20 млрд. дол. США, ще 25 млрд. дол. – поставки в країни СНД (включаючи Росію) [141]. Лише 4,8 млрд. дол. приносить експорт товарів та послуг, які зараховують до екологічних. Насамперед це продукція органічного землеробства, обсяг експорту у 2017 році становив 1,6 млрд. дол. США [142], обладнання для виробництва електрогенераторів (0,6 млрд. дол. США), програмне забезпечення систем локального моніторингу ступеня забруднення атмосферного повітря та інших (2,1 млрд. дол. США) [143].

Узагальнимо структуру експорту екологічних товарів та послуг окремих країн на рис. 4.3.

У країнах, багатих на природні ресурси, в експорті переважає сировинний сегмент (Китай, Україна). Через відсутність значних природних ресурсів там розвиваються екологічні технології і в екологічному експорті переважають технологічні та інноваційні складові, а також експорт екологічних машин й обладнання. Світовий ринок екологічної продукції в галузі перетворення енергії вітру на енергію для потреб людства сформований у розвинених країнах Європи, США, Китаю, Індії (рис. 4.4). Проте з розрахунку на одну особу її виробництво матиме такий вигляд (рис. 4.5).

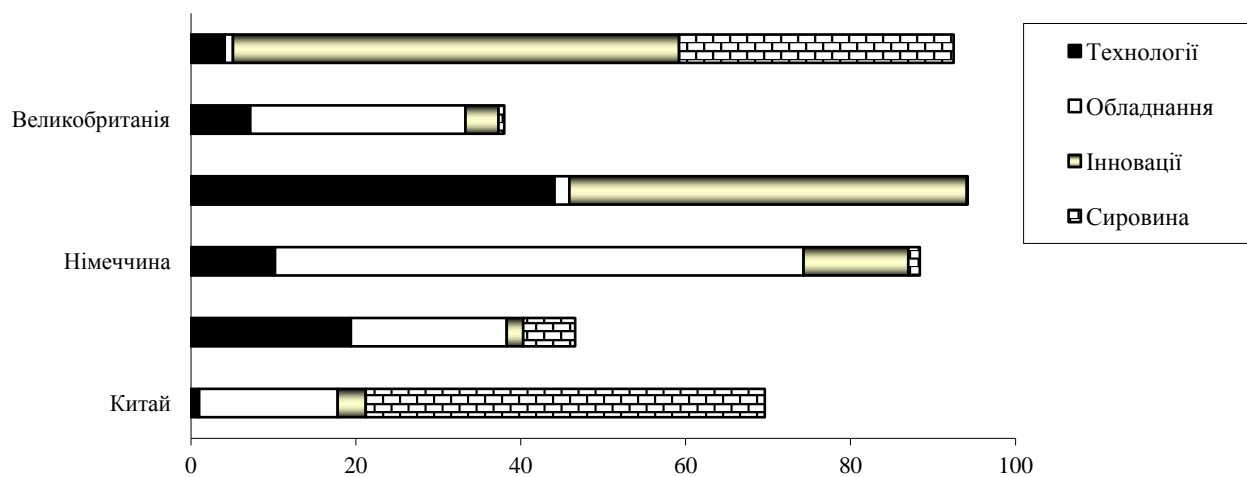

Рис. 4.3. Структура експорту екологічних товарів та послуг окремих країн
(у % від загального обсягу екологічного експорту)

Джерело: розробила авторка на основі [143; 144]

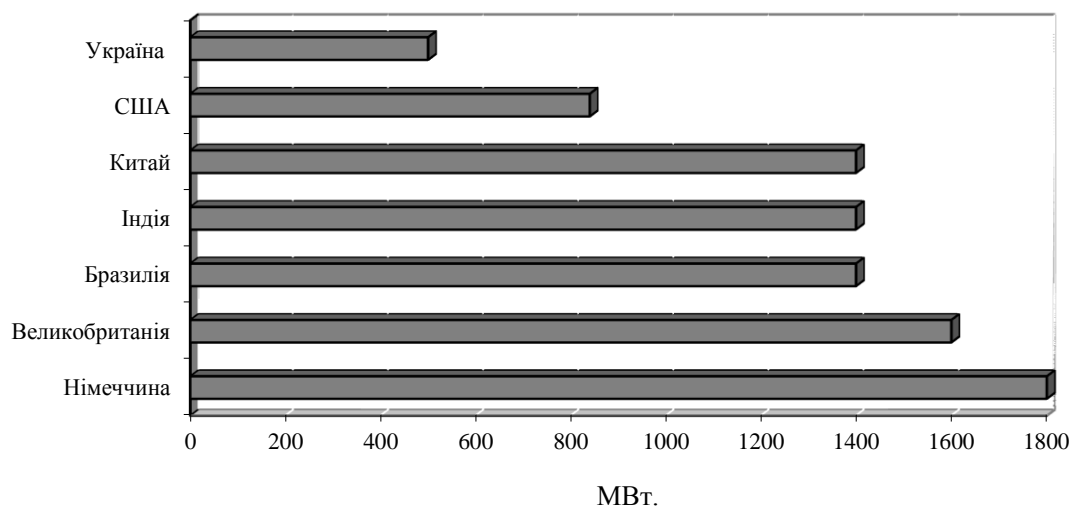

Рис. 4.4. Потужність вітрогенераторів в окремих країнах світу

Джерело: розробила авторка на основі [145]

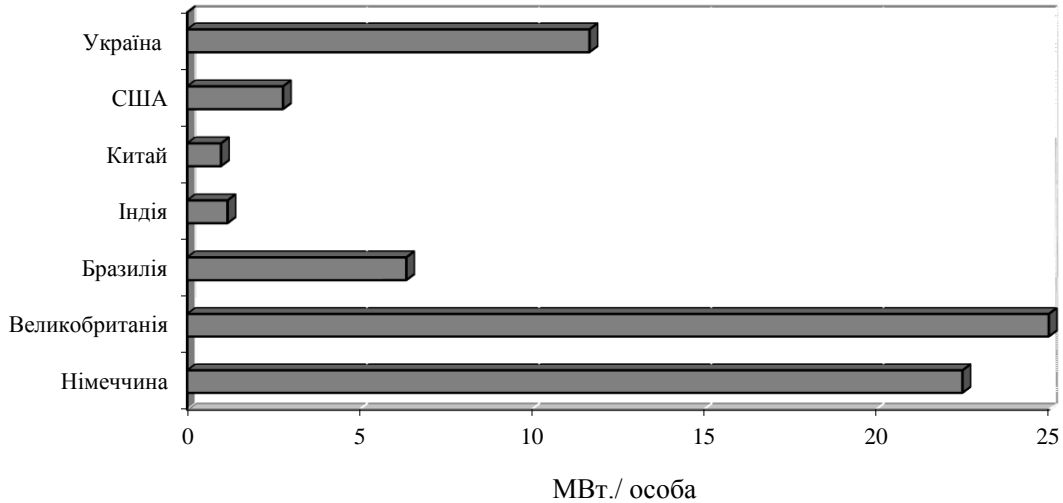

Рис. 4.5. Потужність вітрогенераторів з розрахунку на душу населення

Джерело: розробила авторка на основі [144; 145]

Зауважимо, що диференціація еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів у цих країнах загалом незначна, тобто якщо, наприклад, еколого-енергетична політика в деяких регіонах виявилася успішною, інші регіони країни намагаються підтримати цю політику, і на засадах кластерної співпраці виробляють продукцію, яка сприятиме подальшому розвитку енергетичних технологій.

Дослідження засвідчують, що енергетична галузь найбільш вдало демонструє еколого-економічну конкурентоспроможність регіонів окремих країн. Тому вважаємо за доцільне, розглянути показники розвитку енергетичної галузі як різновиду екологічної продукції в регіонах США, її активне виробництво формує еколого-економічну конкурентоспроможність на територіях цієї країни.

Розвиток технологій в останні десятиріччя зумовлює заміну невідновних енергетичних ресурсів відновними. Газ, нафта, вугілля втрачають значення енергетичних ресурсів і набувають дещо іншого статусу, а саме – сировини для переробної (хімічної) промисловості.

Використовуючи дані EIA (U. S. Energy Information Administration) [146], з'ясуємо вплив екологічної складової на економіку регіонів США.

У США найбільші у світі підтвержені запаси вугілля всіх типів. Оцінені сумарні резерви вугілля – 3,6 трлн т., зокрема придатного для видобутку сучасними методами – 461 млрд. т.; кам'яне (бітумінозне) вугілля і антрацити зосереджені у вугільних басейнах східної і центральної частини країни: штати Пенсільванія, Огайо, Західна Вірджинія, Теннессі, Алабама, Іллінойс, Індіана [147; 148, с. 195–197] (табл. 4.1). Найбагатшими за доведеними запасами нафти й газоконденсату визнано штати Техас (26 % запасів країни), Аляску (24 %), Каліфорнію (15,6 %). У шельфових родовищах зосереджено 14 % національних запасів нафти, понад 4/5 належить акваторії Мексиканської затоки.

Таблиця 4.1

Окремі показники енергетичних природних ресурсів та показники економічного розвитку США

Штати	Запаси енергетичних ресурсів, % від загальних запасів	Валове виробництво енергії, трл. Вту	Виробництво енергії на душу населення, млрд. Вту	Внутрішнє використання енергії, трл. Вту	Внутрішнє використання енергії від виробленого обсягу, %	ВРП, млрд. дол. США	ВРП на душу населення, тис. дол. США
Аляска	24	600	0,83	228,4	38,1	46,9	64,9
Техас	26	13183	0,51	6520	49,5	1482	57,7
Каліфорнія	15	7830	0,21	3600	46,0	2317	61,5
Північна Дакота	0,7	586	0,86	170	29,0	48,5	70,9
Колорадо	0,6	1484	0,29	490	33,0	292	57,1

Джерело: розробила авторка на основі [147; 148]

Щорічний огляд енергетичних ресурсів США (за його показниками складено таблицю) підтверджує, що за сучасних умов еколого-економічного розвитку наявні запаси невідновних енергетичних ресурсів у регіонах не є визначальними для розвитку енергетичної галузі. Так, незважаючи на мізерні

запаси невідновних ресурсів в окремих регіонах країни (наприклад, у штатах Колорадо, Північна Дакота), виробництво енергії на душу населення не суттєво відрізняється від багатих на енергетичні ресурси регіонів. Це пов'язано насамперед із застосуванням новітніх («зелених») технологій перетворення енергії сонця, вітру, геотермальної енергії на електричну, теплову.

Виробництво екологічно нейтральної (виробництво і споживання яких не руйнує довкілля) та екологічно спрямованої (виробництво і споживання яких здійснює позитивний вплив на довкілля) продукції дає підставу багатьом регіонам зменшити залежність від невідновних ресурсів без зниження ефективності результатів господарювання. Як приклад економіка штату Північна Дакота, де є підприємства з виробництва та монтажу перспективних для США вітроенергетичних установок, оскільки країна має довгу берегову лінію та чималі вітроенергетичні ресурси. За результатами дослідження, проведеного університетом Делавер, реальний потенціал вітроенергетики лише уздовж середньо атлантичного узбережжя від відомого курорту Кейп-Код до Нью-Йорка може сягати 330 ГВт, – достатньо для забезпечення електроенергією всіх дев'яти середньоатлантичних штатів [149].

Важливим джерелом формування еколого-економічних переваг для регіонів США є індустрія, яку практично лише ця країна сформувала та розвинула до такого високого рівня. Це науково-пізнавальні серіали, які рекламують навколишнє природне середовище регіонів, природу, інновації у цій сфері і, як наслідок, послуги туризму та готельно-ресторанного бізнесу. Наприклад, у 2017 р. загальний обсяг доходів у сфері кіноіндустрії становив 64 млрд. дол. США, з них 12,9 млрд. (20%) – доходи від прокату фільмів та серіалів про екологію, природу тощо [150]. Використання цієї конкурентної переваги в регіонах США втілюється у щорічних доходах від туристів на рівні 220,1 млрд. доларів. Найпопулярніший відпочинок у 2017 р. для

американських мандрівників, який так само є наслідком ефективного використання наведеної вище конкурентної переваги, був пляжний відпочинок. 30% американських мандрівників зазначили в опитуваннях, що надають перевагу круїзному відпочинку і вважають його найбільш корисним через відмінний екологічний стан водойм. Нині США є провідним ринком для круїзів у світі, порівняно з другим за величиною ринком круїзних маршрутів – Німеччиною (наприклад, у 2017 р. у США більш ніж у п'ять разів більше пасажирів на круїзних лайнерах) [151]. Загалом індустрія подорожей і туризму є однією з найбільших галузей у Сполучених Штатах Америки, що забезпечує близько 1,5 трлн. доларів США у ВВП щороку, є надійним джерелом зайнятості для мешканців США, що безпосередньо забезпечує близько 5,5 млн. робочих місць щорічно. Прогнозується, що до 2027 р. галузь має забезпечити надходжень більше 2,6 трлн. доларів США [152; 153].

Отже, пріоритетні напрями ефективності розвитку еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів США ґрунтуються на таких положеннях:

- 1) суттєва підтримка та сприяння від держави та місцевої влади для екологічних інновацій, що втілено в законодавчих основах (податкових пільгах, канікулах, гнучких ставках оподаткування тощо);
- 2) мінімальне державне втручання в процес формування і впровадження еколого-економічних інновацій;
- 3) фінансування глобальних досліджень в галузі екології здійснюється за рахунок держави і тих установ, що сприяють формуванню еколого-економічних конкурентних переваг на регіональному рівні за рахунок корпорації та інвесторів;
- 4) активне залучення наукових кадрів з інших країн та імпорт інноваційних ідей, їх фінансування та впровадження (випереджаючи інші країни);

5) екологічне виробництво енергії безпосередньо пов'язане з обсягами її споживання, що неухильно зростають і стимулюють інновації в цій галузі; економія енергії не є пріоритетною для держави та її регіонів.

Україна не має значного потенціалу для розвитку вітроенергетики. Перспективними регіонами для розвитку цієї галузі є західне і східне узбережжя Криму, нині анексованого, та Високі Карпати (частина Чернівецької та Івано-Франківської областей). Процес будівництва української вітроенергетики розпочався у 1996 р., коли була запроєктована Новоазовська вітроелектростанція проектною потужністю 50 МВт. У 1997 р. запрацювала Трускавецька вітроелектростанція. У кінці 2017 р. в Україні потужність вітроелектростанцій (ВЕС) становила 514 МВт (0,93% від загального обсягу потужностей генерації) [154].

Перерахунок обсягу виробленої енергії на одну особу свідчить про те, що лідерами у вітроенергетиці є Великобританія та Німеччина, які виробляють 25 та 22 Квт на одну особу. До категорії лідерів також потрапляє, попри загальну думку, Україна, де обсяг виробленої енергії за рахунок екологічних технологій становила 11 Квт на особу.

Недостатня кількість енергетичних, сировинних природних ресурсів за умов ефективного регулювання інноваційних процесів уможливорює реалізацію успішної економічної діяльності з урахуванням переваг географічного положення, наявності водних та інших відновних ресурсів. Отримання еколого-економічних конкурентних переваг за рахунок поданих вище ресурсів характерне для економіки регіону Північний Рейн-Вестфалія – економічно найпотужнішого регіону Німеччини. У 2016 р. регіон досягнув валового регіонального продукту майже 670 мільярдів євро. Як незалежна адміністративна одиниця, земля Північний Рейн-Вестфалія посідає 19-е місце серед найбільших економік світу (між Туреччиною та Швейцарією).

Важливим чинником, що забезпечує економічний успіх регіону Північний Рейн-Вестфалія, є його географічне розташування. Тут

перетинаються два основні європейські транспортні шляхи: вісі північ-південь між південно-західною Англією та північною Італією та вісі захід-схід між Роттердамом та динамічними країнами Східної Європи. 140 мільйонів населення проживає в радіусі 500 кілометрів навколо регіональної столиці Дюссельдорфа – це майже 30 % споживачів Європейського Союзу. Перевагами регіону є також організована інфраструктура, кваліфіковані працівники та високоякісні комерційні приміщення, що забезпечує найбільший показник у Європі концентрації наукових установ (67 коледжів, 14 інститутів товариства Фрауенхофер, 12 інститутів Макса Планка та близько 100 науково-дослідних інститутів, університетів).

Еколого-економічна конкурентоспроможність Землі Північний Рейн-Вестфалія забезпечується насамперед її географічним положенням. Значна частка екологічних послуг (72,1%), розвиток промисловості (27,5%) забезпечує виробництво 21% від ВВП країни з малим показником кількості населення регіону – лише 18% від загальної чисельності населення Німеччини. Величина ВРП на душу населення в період 2016–2017 рр. становила 39,7 тис. євро, що дещо менша за показник по країні (42 тис. євро [155]).

На противагу Землі Північний Рейн-Вестфалія, інший регіон Німеччини – Баварія – один із найбагатших на корисні копалини (мінеральні та енергетичні), що створює для нього вагомі еколого-економічні конкурентні переваги. Аналіз динаміки показників еколого-економічної конкурентоспроможності Баварії здійснено за матеріалами сайту Міністерства економіки та регіонального розвитку Землі Баварія [156].

Економічною основою Землі Баварія є динамічний розвиток переробної галузі, енергетики, машинобудування, про що свідчить величина валового регіонального продукту цих галузей у ВРП регіону. Частка промисловості у 2016-2017 рр. досягла 34,4% у ВРП регіону, що є найбільшим показником серед інших регіонів Німеччини і становить майже

600 млрд. євро, або 44,2 тис. євро на одну особу. Характерною для цього регіону є переорієнтація промисловості на виробництво екологічно нейтральної та екологічно спрямованої продукції, насамперед у галузі енергопостачання. З 2011 р. частка поновлюваних джерел енергії у виробництві валової електроенергії зросла майже на 40%. Баварія посідає перше місце в країні з використання ресурсів гідроенергетики, геотермальної енергії, сонячної та вітрової енергії, але активне виробництво енергії за рахунок цих ресурсів формує нову систему викликів регіональній економіці. Одним з таких викликів є створення надійної еколого-економічної системи енергопостачання. З цією метою в Баварії на основі інноваційних технологій створюються системи інтелектуальних розподільчих мереж та надрегіонального транспорту електричної енергії, розширення робочої потужності мереж. Для покращення екологічної ситуації в регіоні будують газові електростанції, децентралізовані когенераційні установки, модифікують системи управління завантаженням, зберігання природного газу [156].

Пріоритетного значення для посилення еколого-економічної конкурентоспроможності регіону набуває нарощування потужностей з виробництва й налаштування обладнання для використання відновлюваних джерел енергії. Їхня частка у валовому виробництві електроенергії досягла 2,016 Гвт. або 43%, порівняно з 2010 р. зросла більше ніж на дві третини. Вагомі еколого-економічні конкурентні переваги було сформовано за рахунок будівництва нових вітрових турбін, тому регіон посів 6-е місце в загальнонаціональному рейтингу з цього показника у 2016 р. [156].

Незважаючи на сприятливі умови для розвитку сільського господарства, Земля Баварія не виробляє достатньо сільськогосподарської продукції для задоволення власних потреб. Фактично розвиненим є лише тваринництво. Обсяг ВРП за рахунок сільського господарства становить 3,6 млрд. євро (0,7%).

Іншою екологічною перевагою цього регіону є кліматичні та рельєфні особливості. Туризм забезпечує дохід близько 600 тис. осіб у Баварії і є важливим економічним чинником та генератором розвитку всіх субрегіонів Баварії. Це один з ключових елементів для створення однакових умов життя в Баварії та створення високоякісних робочих місць. Обсяги послуг в туристичній галузі у 2017 р. – 104,2 млрд. євро або 18,2% ВРП Землі Баварія, що становило 8,01 тис. євро на 1 особу [156].

Недостатня кількість природних ресурсів на окремих територіях негативно впливає на їхню еколого-економічну конкурентоспроможність. Наприклад, за даними Міністерством економіки, науки та статистики Землі Саксонія-Ангальд (Німеччина) індекси розвитку промисловості, сфери послуг, транспорту, будівництва суттєво нижчі за показники в цілому по країні. Індекс валової доданої вартості за останнє десятиліття становить майже 0,9, послуг – 0,95, торгівлі, транспорту, громадського харчування – 0,8, інформаційних послуг – менше 0,4, і лише в сільському господарстві та будівництві цей індекс вищий 1 (2,5 та 1,4). Наслідком цього є найнижчий рівень валового внутрішнього доходу на 1 особу – 26,3 тис. євро у 2017 р. [157].

Проте сприятливі агроекологічні умови в регіоні створюють передумови для підвищення еколого-економічної конкурентоспроможності в галузі сільського господарства. Земля Саксонія-Ангальд – єдиний регіон у Німеччині з перевищенням експорту сільськогосподарської продукції над імпортом. Для підвищення еколого-економічної конкурентоспроможності регіону діє місцева програма «Майбутнє ринку харчування та сільського господарства» [158], її мета – розвиток виробництва в регіоні екологічно чистих продуктів харчування, що передбачає всі етапи – від вирощування до готового продукту. Обсяги інвестицій у цей проект протягом 2012–2017 рр. становлять понад 5 млрд. євро за рахунок субвенцій федерального бюджету. Дія цієї програми спричинила зростання рівня валового регіонального доходу на одну особу з 19,8 млрд. євро у 2011 р. до 26,3 тис. євро у 2017 р. [158].

Упровадження програми «Хімія майбутнього та біоекономіка» з бюджетом 1,2 млрд. євро на рік передбачало використання відходів сільськогосподарського виробництва для отримання біоетанолу як альтернативного пального, що сприяло приросту валового регіонального доходу у 2017 р. Наприклад, завод з виготовлення біоетанолу в м. Галле реалізував 158 тис. галонів цього пального у 2017 р., що збільшило бюджет регіону на 23 млн. євро [159].

Загалом пріоритетні напрями ефективності розвитку еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів Німеччини ґрунтуються на сталих постулатах економічного розвитку та динаміки регіональних показників:

1) моніторинг, контроль і аналіз статистичних даних розвитку галузей економіки, еколого-економічного розвитку для розроблення й використання на субнаціональному рівні адаптованих підтримувальних управлінських технологій;

2) активне перероблення відходів та використання вторинної сировини у всіх сферах бізнесу та галузях виробництва;

3) використання історично сформованих та географічно-природних еколого-економічних конкурентних переваг, що стимулює продаж екологічних продуктів у регіони, які їх не мають, задля економічного вирівнювання територій;

4) впровадження регіональних еколого-економічних програм, спрямованих на комплексне використання конкурентних переваг територій та підсилення їх екологічного потенціалу для утримання довгострокового ефективного розвитку;

5) наявність єдиної стратегії розвитку для усіх регіонів, побудованої на синергізмі економічного розвитку та екологічної пріоритетності національної ідеї «Природа повинна завжди залишатися природою» [160];

б) високий рівень екологічної освіти і культури, який забезпечує поведінку населення й підприємницьких структур, не жаючи на мінімальне державне сприяння та підтримку еколого-економічної конкурентоспроможності.

В основі еколого-економічної діяльності більшості регіонів у розвинених країнах лежить кластерна система організації екологічних виробництв.

Одним із найвідоміших європейських кластерів, що розв'язує екологічні проблеми, є AXELERA, який охоплює 322 організації Франції, Іспанії, Англії [161].

Axelera – кластер, що діє на перехресті хімічного, екологічного та енергетичного секторів, підтримує інноваційні і міжнародні ініціативи розвитку конкурентоспроможності промислових компаній. Заснований у Ліоні – глобальному центрі хімічної промисловості Франції – Axelera побудував міцний фундамент в регіоні Овернь-Рона-Альпи. До кластеру належать 85 великих компаній, 120 компаній малого та середнього бізнесу та 55 наукових організацій, що розв'язують проблеми в п'яти стратегічних сферах: відновлення сировинних ресурсів, діяльність екоефективних фабрик, хімічні матеріали для виробничої діяльності, рециклінг, збереження й відновлення природних ресурсів. 286 екологічних (R & D) проектів, сертифікованих Axelera і фінансуються від часу створення кластера; загальний обсяг отриманих коштів становив 800 мільйонів євро [162].

У Сполучених Штатах енергетичний кластер створює до 5,7% робочих місць в національній економіці. Майже 8% відсотків округів США спеціалізуються у відновлюваній енергетиці [163].

Розглянувши пріоритетні напрями ефективності розвитку еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів у країнах світу та в Україні, зауважимо, що глобалізація змушує всі країни враховувати світові тенденції

та здійснювати вибір на користь найуспішніших з них. Ураховуючи складові формування еколого-економічної конкурентоспроможності у світі виокремимо галузі, які забезпечують створення регіональних еколого-економічних конкурентних переваг: - енергетика (мала гідроенергетика; біогазова енергетика; вітрова, сонячна електроенергетика; очисне обладнання для енергетичних установок; використання вторинних енергетичних ресурсів – відходів деревообробки, інших відходів); - виробництво (енергозберігальні технології; «зелена економіка та туризм»; екологічне будівництво); - транспорт (велосипеди, електромобілі, сігвеї, тролейбуси, трамваї); фінанси («зелені тарифи», ринок екологічної продукції); навколишнє природне середовище (реабілітація забруднених територій, економія ресурсів, відтворення лісів, водойм тощо). Засади «зеленої економіки» чи еколого-економічної діяльності поступово посідають у регіонах пріоритетне місце, хоча в Україні повільність цих процесів очевидна.

4.2. Нові виклики, зміна підходів і тенденцій у забезпеченні еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів України

За сучасних умов економічного, екологічного, соціального, розвитку отримання та утримання регіоном (та країною) еколого-економічних конкурентних переваг може бути здійснено лише за умов впровадження виваженої управлінської стратегії як на локальному рівні, так і в масштабах країни. Обґрунтуванням актуальності розроблення такої стратегії є, по-перше, високий рівень турбулентності всіх суспільно важливих процесів, по-друге, диференціація та специфіка регіональних утворень, по-третє, ускладнення світового впливу на країну та її регіони.

За останні десятиліття в Україні радикально змінилися вектори формування конкурентних переваг з національного на регіональний, що змушує переглядати закономірності впливу тих чи тих чинників на еколого-економічну конкурентоспроможність. У практичному аспекті створення на рівні локальних територій ефективної стратегії підтримки й нарощування еколого-економічної конкурентоспроможності є обов'язковим, і разом із використанням прогресивних управлінських механізмів сприятиме переходу еколого-економічних регіональних систем на новий рівень розвитку.

Зауважимо, що на місцевому рівні управління економічною конкурентоспроможністю відокремлене від управління екологічною складовою. Процедурно і процесуально ухвалення управлінських рішень в цих системах недостатньо взаємопов'язані. Їх скоординованість низька, характерними є протиріччя та екологічні конфлікти в регіоні.

Чинна система управління екологією і природними ресурсами на регіональному рівні, в умовах зміни форм власності і реструктуризації, не забезпечує узгодження економічних цілей підприємництва з природоохоронною метою конкретної території. Крім того, виникає небезпека погіршення екологічної ситуації у зв'язку з порушенням господарських зв'язків, зношеністю устаткування підприємств, підвищенням ризику аварійності виробництва, відсутністю коштів для екологізації виробничих систем. Недостатній взаємозв'язок територіального управління економічною конкурентоспроможністю з природоохоронним управлінням не дає змоги знаходити оптимальні рішення, що забезпечують економічні інтереси підприємств, соціальні інтереси населення території за умови збереження якості навколишнього природного середовища.

Здатність навколишнього середовища до асиміляції та відтворення природних ресурсів є основою для оцінювання екологічної ємності й допустимого екологічного навантаження на регіон. Тому поєднання його екологічної й економічної систем та формування конкурентоспроможного

підґрунтя для подальшого розвитку території передбачає погодження форм і масштабів господарювання з його ресурсними природними можливостями та здатністю протидіяти антропогенному впливові внутрішніх і зовнішніх чинників для досягнення і збереження конкурентного стану. Варто враховувати, що задоволення економічних, соціальних та інших потреб регіону має здійснюватися в межах екологічних обмежень, що збереже стан його еколого-економічної системи й забезпечить її конкурентоспроможність.

Водночас нині перед Україною та світовою спільнотою постають нові, складні проблеми забезпечення ресурсами і енергією виробничої сфери, екологічної безпеки, розв'язання продовольчої проблеми за збереження необхідної якості навколишнього середовища. Формування технологічного устрою в розвинених економіках світу вже давно базується на суворому дотриманні екологічних нормативів і стандартів. Однак недостатність теоретичного обґрунтування розв'язання проблем взаємодії еколого-економічних процесів, пов'язаних з формуванням відповідного виду конкурентоспроможності та інституційного підґрунтя для її розвитку, на сучасному етапі унеможливорює вітчизняній регіональній економіці своєчасно відповідати на зовнішні виклики, на еволюційно мінливу парадигму взаємодії всередині еколого-економічної системи загалом. Тому завданням економічної науки є глибоке теоретичне осмислення ситуації, що склалася.

Проблема формування стратегічних основ забезпечення еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів України, особливо інституційного складника та організаційного забезпечення, набуває особливої актуальності.

Стратегія розвитку – довгостроковий комплексний план, що визначає процес управління. Складниками впливу є еколого-економічна культура й освіта, активізація управлінських важелів державного й місцевого впливу, розроблення механізму управління формування і використання регіональної еколого-економічної конкурентоспроможності [164].

Проблеми конкурентоспроможності були об'єктом досліджень Є. Бойка, В. Василенка, В. Гейця, М. Долішнього, В. Мікловду, М. Портера, В. Семиноженка, А. Чухна. Розроблення науково-практичних засад регіональної конкурентоспроможності здійснювали Л. Антонюк, І. Бегг, І. Брикова, Б. Гардінер, Р. Камані, Л. Ковальська, Н. Жилиєва, С. Писаренко, Р. Фатхутдінов, Л. Чернюк та ін.

На сучасному етапі ефективна взаємодія еколого-економічної конкурентоспроможності й інститутів є засадничими для розвитку ринку екологічних товарів як рушійної сили подій і процесів ґрунтовних перетворень й екологізації економіки на національному й регіональному рівнях. Система відносин різних видів еколого-економічної діяльності на ринку спрямована на одночасне розв'язання двох завдань:

- 1) запобігання або відшкодування спричинених збитків навколишньому середовищу;
- 2) формування нової моделі регіональної економіки в рамках концепції сталого розвитку.

Екологічні стратегії, по-суті, є з'єднувальними елементами між екологічною політикою та екологічними механізмами. На основі стратегії визначають довгострокові цілі, завдання та майбутнє бачення еколого-економічної системи та її конкурентоспроможності.

Стратегію еколого-економічної конкурентоспроможності регіону кваліфікуємо як нормативно-правовий документ, що передбачає структуризацію цільового простору регіону за сукупністю уявлень держави та регіонів, суб'єктів підприємництва, місцевої громади про бажаний стан, напрями та результати розвитку еколого-економічної системи на мезорівні. Залежно від ступеня деталізації виокремлюємо 5 рівнів опису: місія, стратегічні рішення, цілі, завдання та дії (останній елемент є сполучною ланкою між цільовою і поведінковою сферою) (табл. 4.2).

Складники стратегії еколого-економічного розвитку регіону

Складники стратегії	Зміст
Місія	Задоволення потреб економічних агентів у природних ресурсах за умов збереження відтворюючих можливостей біосфери, зниження загальних витрат у процесі використання природно-ресурсного потенціалу, перехід до регіонального розвитку, заснованого на збалансованому паритеті економічних і екологічних інтересів територіальної спільноти
Стратегічні рішення	Орієнтовані на збереження та покращення якості природного середовища процеси послідовного впровадження управлінських рішень, що вможливають підвищення ефективності використання природних ресурсів та зниження антропогенного впливу на природне середовище. Передумовою екологізації розвитку територій є вдосконалення технологічних процесів і безпосередньо природоохоронних заходів для підвищення їхньої екологічної ефективності. Реалізація цього завдання залежить від рівня екологізації економічних механізмів управління та інституційного середовища.
Цілі	Створення оптимальних умов для ефективного використання природних ресурсів, збалансованого з потребами суспільства, а також забезпечення необхідного рівня відтворення й охорони природно-ресурсного потенціалу регіону.
Завдання	1. Розвиток інституційного середовища еколого-економічного розвитку регіону та реалізація повноважень володіння, користування й розпорядження природними ресурсами, охоплюючи розвиток інституту державної власності на природні ресурси. 2. Обґрунтоване розмежування повноважень у сфері управління природокористуванням і охороною навколишнього середовища між державою та регіональними органами влади. 3. Підвищення якості продукції в цій сфері. 4. Реформування системи економічної діагностики обсягів споживання природних ресурсів, а також системи платежів за природні ресурси з урахуванням перенесення центру ваги в оподаткуванні на ресурсні (рентні) платежі за умови зниження ставок за іншими видами податків. 5. Удосконалення фінансово-економічних та управлінських механізмів та інструментарію відтворення природних ресурсів, системи лімітування й ліцензування природокористування. 6. Активізація інноваційної діяльності у сфері відтворення, використання та охорони природних ресурсів, а також збільшення частки використання вторинних ресурсів, підвищення ступеня утилізації відходів. 7. Формування системи дієвого моніторингу стану еколого-економічних систем, екологічної експертизи і контролю у сфері природокористування.
Дії	Спрямовані на обмеження неефективної еколого-економічної конкуренції з метою виведення з конкурентного середовища неекологічних продуктів, технологій і устаткування, а також розвиток ринкових механізмів (екологічне страхування та торгівля різними квотами в природокористуванні). Інструментами реалізації є створення інноваційних механізмів еколого-економічної діяльності; формування системи економічних заходів, для стимулювання екологізації виробництва; створення регіональних ринків екологічної продукції, технологій і обладнання; урахування екологічного чинника під час приватизації; оцінювання екологічного ризику в процесі прийняття господарських рішень; екологізація структурної перебудови регіональної економіки.

Джерело: розробила авторка

Отже, ланцюг складників регіональної стратегії еколого-економічної конкурентоспроможності має такий вигляд: «місія – стратегічні рішення – цілі – завдання – дії».

Реалізація стратегії передбачає використання джерел фінансування:

- 1) зарахованих до дохідної частини регіонального бюджету рентних доходів власника природних ресурсів;
- 2) коштів страхових фондів;
- 3) коштів фондів міжнародних співтовариств екологічної та ресурсозберігаючої спрямованості (наприклад, вуглецевий інвестиційний кредит);
- 4) коштів від реалізації механізму «обміну боргів на збереження природи»;
- 5) приватних інвестицій тощо.

Науковці виокремлюють такі види еколого-економічних стратегій: біфуркаційна, екоінноваційна, екоефективності, технологічна, міжнародна, екомодернізації, адаптаційна [165, с. 79]. Не погоджуємося з тим, що зазначені стратегії відокремлені одна від одної та для досягнення конкретної цілі варто надати перевагу реалізації тільки одній. Переважно всі стратегії – це різні ланки (етапи або стадії) єдиної адаптивної стратегії. Такою ж ми бачимо і стратегію еколого-економічної конкурентоспроможності, яка, залежно від ситуації у регіоні в кожен конкретний період часу, має активувати той чи інший темпоральний складник. Цю стратегію можна зарахувати до стратегії екоефективності, але вважаємо ефективність вторинним поняттям після конкурентоспроможності, деякою мірою – її наслідком.

Стратегія еколого-економічної конкурентоспроможності регіону, на нашу думку, має враховувати, що сучасні умови розвитку екологізації економіки визначають структуру ринку еколого-економічних послуг, яка впливає на поведінку суб'єктів, від яких, безумовно, залежить результативність її функціонування.

Залежно від ступеня врахування екологічних вимог виокремлюємо активні й пасивні стратегії. Пасивна екологічна стратегія обмежується виконанням наявних екологічних законів, стандартів, нормативів. Активна екологічна стратегія стосується передусім представників бізнесу і полягає в тому, що протиріччя між економікою та охороною навколишнього природного середовища розв'язують на більш глибокому рівні, природоохоронні імперативи розглядають як шанс змінити продукт, технологію, підняти рівень компетенції персоналу, зміцнити конкурентоспроможність тощо; процес управління підприємством загалом організовують у такий спосіб, щоб ринкові, комерційні, природоохоронні й соціальні цілі були узгоджені. Саме на такій активній основі нині будують екологічне управління лідери закордонного й українського бізнесу. Ступінь наближення до вимог активної екологічної політики може бути оцінений суб'єктом господарювання самостійно, на основі рейтингових критеріїв.

Стратегію еколого-економічної конкурентоспроможності бачимо як управлінський механізм, який має спіральний характер. Етапи його дії синхронізовані зі складниками процесу формування еколого-економічної конкурентоспроможності (рис. 4.6).

Спіральний характер дії стратегії пояснюється потребою синхронізації її етапів з чинниками формування еколого-економічної конкурентоспроможності як довгострокового процесу та постійного моніторингу наявних і попередніх показників, які у переважній більшості мають великий діапазон значень із різною ймовірністю їх настання.

Відповідно до Δ -показників попереднього і наявного стану варто корегувати систему нині наявних та потенційно використовуваних інструментів та технологій управління.

Комплексність стратегії еколого-економічної конкурентоспроможності регіону та її диференційована сутність передається через блоки, взаємодія яких втілює її сутність та управлінський характер:

- 1) ринковий;
- 2) фінансовий;
- 3) управлінський.

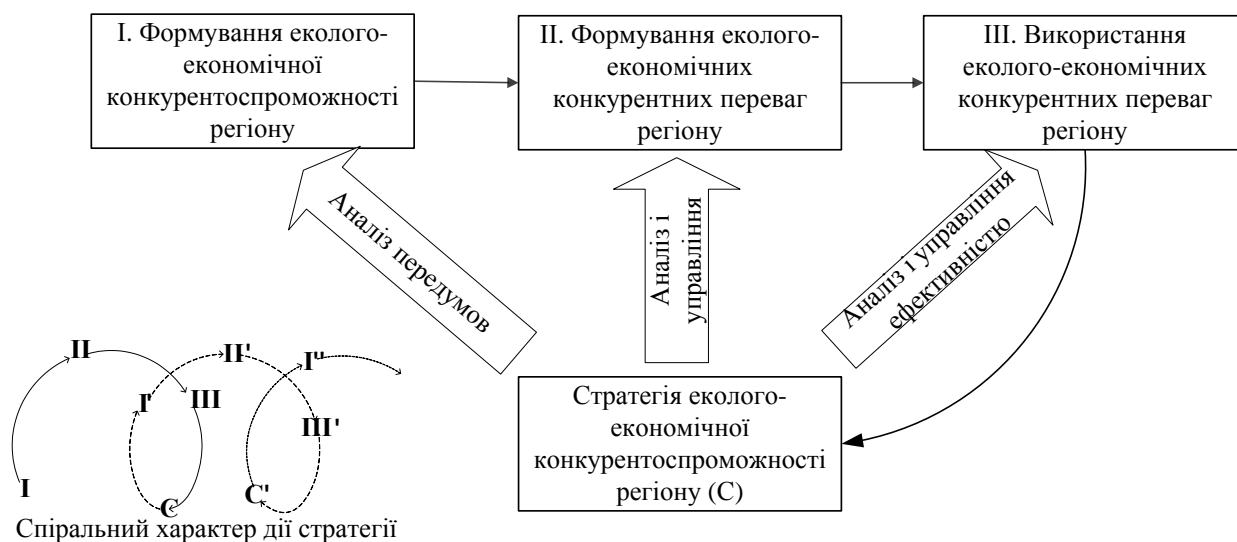

Рис. 4.6. Етапи та характер дії стратегії еколого-економічної конкурентоспроможності регіону

Джерело: розробила авторка

Ці блоки не є автономними та відокремленими один від одного, наприклад, управлінський пов'язаний з усіма іншими блоками та є сполучною ланкою для впровадження, дієвості й результативності стратегії. Розглянемо послідовно блоки стратегії й зв'язок між ними, враховуючи, що еколого-економічна конкурентоспроможність здебільшого пов'язана з ринковим блоком і є наслідком співвідношення попиту та пропозиції екологічних товарів і послуг. Розглянемо послідовно ці блоки та їх наповненість у регіонах України.

Ринковий блок об'єднує три взаємопов'язаних між собою підсистеми:

- 1) підсистема, яка створює і утримує попит на еколого-економічні товари і послуги;
- 2) підсистема, яка передбачає формування і стимулювання пропозиції відповідних товарів і послуг;

3) інституційна інфраструктура, що забезпечує ефективний розвиток ринку еколого-економічних товарів і послуг (рис. 4.7).

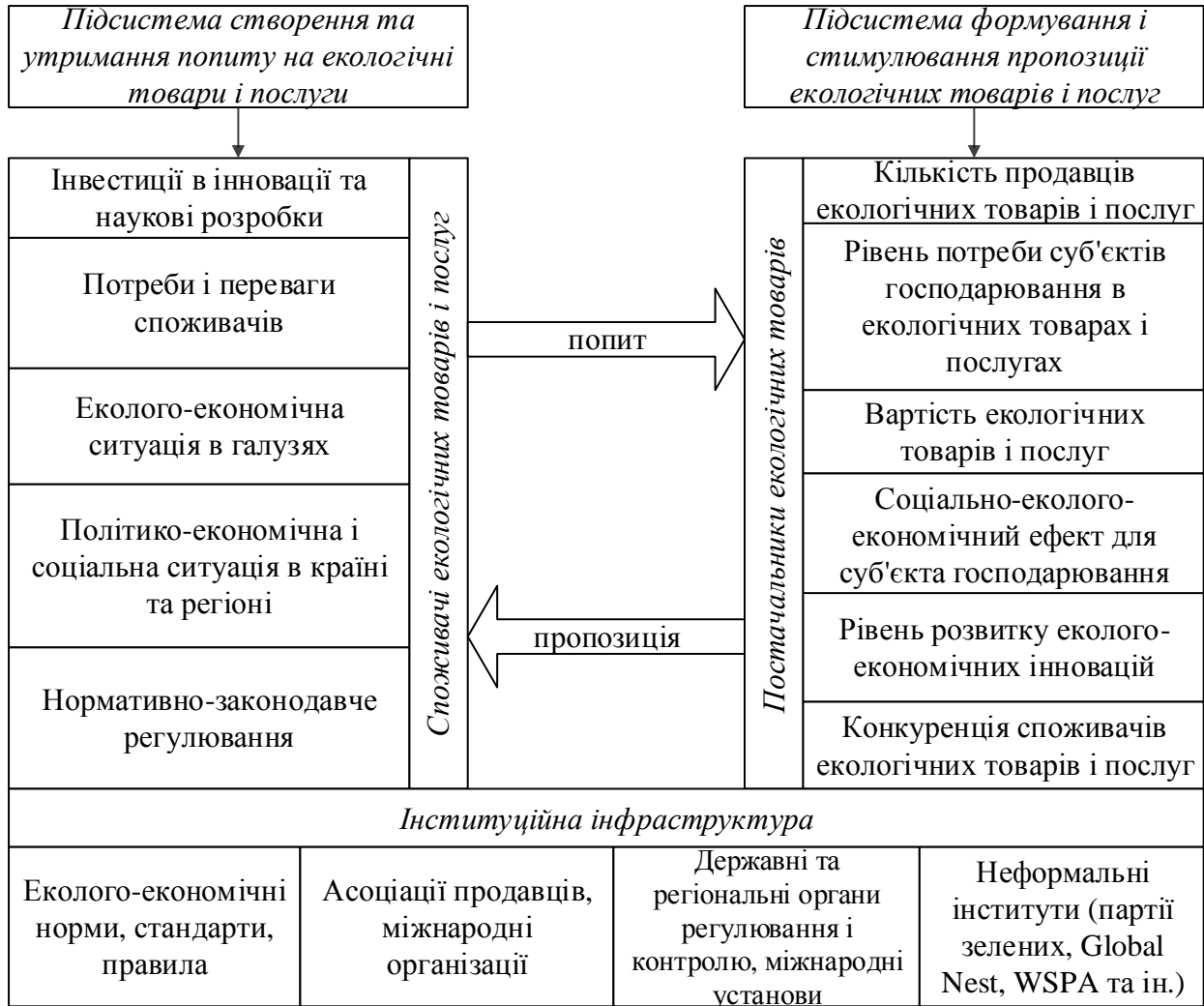

Рис. 4.7. Ринковий блок стратегії еколого-економічної конкурентоспроможності регіону

Джерело: розробила авторка

На ринку еколого-економічних товарів і послуг, який, власне, і є основою для формування відповідної конкурентоспроможності, існує низка суб'єктів, які постійно взаємодіють. Їхня кількість з часом збільшується і залежить від регіону (розміру, розвиненості, забезпеченості, перспективності, зокрема на зовнішньому ринку тощо) та кон'юнктури ринку – виробництва природоохоронної та ресурсозберігальної техніки та технології, продукції,

спрямованої на збереження ресурсів. Це одна група суб'єктів на ринку, яка пропонує екологічні товари та послуги й створює еколого-економічну конкуренцію пропозиції. Інша група – підприємства та організації, які споживають екологічні послуги та створюють еколого-економічну конкуренцію попиту. Обидва види конкуренції на регіональному ринку регулюються інститутами та установами контролю.

Ринковий блок стратегії еколого-економічної конкурентоспроможності за регіонами України репрезентує продукцію, виробництво якої обґрунтоване платоспроможним попитом учасників ринкових відносин (табл. 4.3).

Отже, позитивна динаміка ринку екологічної продукції в українських регіонах та його траєкторія свідчить про стійкий, але повільний, порівняно з іншими країнами, курс регіонів на створення ринку екологічної продукції. Цьому сприяє також характерна останнім часом для України політика зростання вартості енергоресурсів, яка стимулює населення та підприємницькі структури до економії та використання ресурсо- та енергоощадних технологій. Глобалізаційно-причинний характер ринку екологічних послуг та еколого-економічної конкурентоспроможності в регіонах України і в регіонах інших країн однаковий, різними є лише темпи розвитку та рівень платоспроможного попиту споживачів.

Інститут власності є основою дня формування всього інституційного середовища еколого-економічної системи, тому перевага однієї з безлічі форм власності визначає тип інституціоналізації еколого-економічної системи та напрям формування конкурентних переваг. Панування приватної власності забезпечує основу для домінанти інституту купівлі-продажу, тобто визначальну роль стихійності ринкових відносин. В еколого-економічних відносинах українських регіонів, де зберігається множинність форм власності і домінуючу форму важко визначити, економічна підсистема еколого-економічної системи занурюється в хаос некерованості через посилення

Таблиця 4.3

Формування ринкового блоку стратегії еколого-економічної
конкурентоспроможності за регіонами України у 2010-2021 рр.*

Регіони України	Формування еколого-економічної конкуренції (найменування екологічної продукції)							
	Електромобілі, шт.		Енергоощадні вікна, млн. грн.		Органічна продукція, тис. євро		Кількість сонячних електростанцій у домогосподарствах, шт.	
	2010 р.	2021 р.	2010 р.	2021 р.	2010 р.	2021 р.	2010 р.	2021 р.
Вінницький	-	15	90	129	332	626	10	70
Волинський	-	12	49	70	219	414	4	30
Дніпропетровський	1	134	72	103	852	1607	34	236
Житомирський	-	11	71	101	195	367	5	35
Закарпатський	-	11	62	89	266	502	17	118
Запорізький	-	75	43	61	363	684	4	26
Івано-Франківський	-	55	84	120	291	549	18	128
Київський	1	131	49	70	467	882	61	429
Кіровоградський	-	28	39	55	201	379	16	113
Львівський	-	127	162	232	535	1009	19	135
Миколаївський	-	39	25	36	240	453	13	93
м. Київ	1	528	90	128	1092	2061	-	-
Одеський	-	486	50	72	505	952	17	120
Полтавський	-	38	50	72	297	561	7	48
Рівненський	-	31	82	117	245	463	6	39
Сумський	-	14	147	210	230	434	7	51
Тернопільський	-	12	74	105	166	314	26	183
Харківський	-	446	61	87	639	1206	10	67
Херсонський	-	13	36	52	220	416	17	119
Хмельницький	-	16	56	80	269	507	10	72
Черкаський	-	9	67	95	257	484	8	56
Чернівецький	-	11	56	80	192	362	12	86
Чернігівський	-	12	57	81	214	404	6	41

*Окрім тимчасово окупованих територій

Джерело: сформувала авторка за джерелами [166; 167; 168; 169; 170; 171]

невизначеності траєкторії розвитку і зростання всіх видів витрат як в ринковому, так і громадському секторі природно-ресурсного капіталу. В основі цього суб'єктивні спроби зробити природно-ресурсний капітал благом і створити ринок екологічної продукції, де вона вільно купувалася б і

продавалася, що означає повне відчуження товару від продавця і присвоєння його покупцеві.

Недолік такого підходу чітко виявляється за будь-яких спроб створити ринок чистого повітря або ринок рекреаційних ресурсів. Але й ті природні об'єкти, які піддаються формальному відчуженню в процесі вилучення їх з екологічної підсистеми у вигляді природних ресурсів та сприймаються як звичайні вироблені товари, об'єктивно залишаються потрібними елементами екологічної підсистеми, стійкість якої знижується після вилучення їх з навколишнього середовища. Визначити поточну вартість цих об'єктів неможливо через довгострокову значущість природно-ресурсного капіталу для забезпечення безпеки життєдіяльності людини.

Природно-ресурсний капітал, створений екологічною підсистемою еколого-економічної системи, є невідчуженим від індивіда як базового суб'єкта еколого-економічних відносин. Усі спроби звести еколого-економічні відносини до суто ринкових через штучне нав'язування пріоритетності ринку в інституційному середовищі еколого-економічної системи може тільки призвести до зростання кількості провалів ринку. Одним з таких стабільних у своїй неефективності інститутів ринкового ціноутворення є ціноутворення на елементи екологічної системи.

Взаємодія суб'єктів господарювання на ринку екологічних послуг та формування еколого-економічної конкурентоспроможності відбувається через сутнісні характеристики принципів взаємодії цих суб'єктів. При цьому система цієї взаємодії має динамічний характер. У ній постійно відбуваються зміни, пов'язані зі створенням нових і руйнуванням старих взаємодій між суб'єктами. Інституційний аспект передбачає не стільки самостійну діяльність економічних агентів, скільки ефективність їхньої взаємодії в межах відповідних інститутів. Інституційні обмеження визначають можливості економічних суб'єктів і є складним поєднанням формальних та неформальних інститутів.

До принципів взаємодії суб'єктів господарювання на ринку екологічних послуг зараховуємо:

- 1) економічну ефективність;
- 2) синергетичність;
- 3) зменшення витрат;
- 4) зміцнення конкурентоспроможності;
- 5) розширення ринків збуту;
- 6) розвиток у довгостроковій перспективі;
- 7) мінімізацію ризиків;
- 8) відповідність визначеним еколого-економічним стандартам.

Ці принципи напряду пов'язані із задоволенням екологічних потреб. Тому вважаємо за доцільне визначити поняття «екологічна потреба». Екологічну потребу кваліфікуємо як особливий вид суспільних потреб, пов'язаних із розвитком суспільства через досягнення оптимального, сприятливого для окремого індивіда і всього суспільства, стану навколишнього середовища, за якого господарська діяльність не знижувала б його придатності для життя і здоров'я людини, а також для подальшого розвитку суспільства.

Механізм функціонування ринку екологічних послуг у виокремленому ринковому блоці стратегії еколого-економічної конкурентоспроможності регіону орієнтований не лише на економічні закономірності й структури, але становить невід'ємну частину більш широкого ієрархічного простору як суспільного механізму еколого-економічної конкурентоспроможності на регіональному, національному й глобальному рівнях. Тому його треба сприймати не лише як систему, що організовує суб'єктів господарської діяльності, але і як систему суб'єктів природокористування з притаманними їм методами, підходами, цілями використання природних ресурсів і властивими цій системі громадськими інститутами.

Механізм функціонування ринку екологічних послуг – складна система взаємодії державного й приватного секторів економіки, державних, економічних і суспільних інститутів та підприємств з властивими їм методами господарювання, управління й організації, що взаємодіють між собою для формування екологізаційної моделі господарювання та забезпечення еколого-економічного і соціального розвитку регіону. Звичайно, наведені риси не відображають загалом зміст механізму функціонування ринку екологічних послуг, однак, ураховуючи його організуючу роль, пропонуємо ймовірне трактування: механізм функціонування ринку екологічних послуг – це система, що розв’язує завдання організації раціонального використання природних і суспільних ресурсів для забезпечення еколого-економічної конкурентоспроможності регіону й переходу до екологізації локальної економіки за допомогою координації громадських і економічних інтересів. І запропоноване трактування, і риси механізму обґрунтовано переконують, що він забезпечує організацію функціонування ринку екологічних послуг. Наочно взаємозв’язок механізму функціонування ринку екологічних послуг з соціально-економічними інститутами представлено на рис. 4.8.

Механізм функціонування ринку екологічних послуг, що охоплює інститут транзакцій, соціально-економічні інститути, передбачає систему заходів і принципів, спрямованих на організацію та підтримку раціонального господарювання у сфері екологічного виробництва товарів і послуг, тобто таких взаємин між виробниками і споживачами, які були б спрямовані на забезпечення еколого-економічної конкурентоспроможності регіону.

Соціально-економічні інститути є основою для функціонування й розвитку ринку екологічних послуг в Україні та беруть участь у формуванні еколого-економічної конкурентоспроможності, нині їх репрезентують такі основні структури:

Рис. 4.8. Взаємозв'язок механізму функціонування ринку екологічних послуг з соціально-економічними інститутами

Джерело: розробила авторка

- Глобальна мережа екологічного маркування (Global Ecolabelling Network, GEN) – всесвітня мережа регіональних та національних систем екологічної сертифікації та маркування згідно ISO 14024 (програма екологічного маркування I типу) та інших організацій, залучених до просування ідей сталого споживання, є асоційованим членом Міжнародної організації стандартизації (ISO) та партнером Програми ООН з навколишнього середовища (UN environment) [172];
- Грінпіс (Greenpeace) – це незалежна агітаційна організація, яка використовує мирне, творче протистояння для викриття глобальних

екологічних проблем та розробки рішень для зеленого та мирного майбутнього [173];

- Європейська агенція довкілля (European Environment Agency, EEA) – агенція Європейського Союзу, завданням якої є надання надійної незалежної інформації про довкілля. Агенція має на меті підтримати сталий розвиток, допомагаючи досягти значного та вимірюваного поліпшення навколишнього середовища Європи шляхом надання своєчасної, цілеспрямованої, відповідної та достовірної інформації агентам, які розробляють політику та громадськість [174];
- Міжнародний союз охорони природи (International Union for Conservation of Nature, IUCN) – міжнародна організація, складається як з урядових, так і з організацій громадянського суспільства, що використовує досвід, ресурси та доступ до своїх понад 1300 організацій-членів та залучення понад 15000 експертів. Союз є світовим авторитетом щодо стану природного світу та заходів, необхідних для його захисту [175];
- Лісова наглядова рада (Forest Stewardship Council, FSC) – незалежна, міжнародна природоохоронна організація, сприяє екологічно правильному, соціально вигідному та економічно вигідному управлінню лісами світу. Вона допомагає зберігати лісові ресурси та розв’язує проблеми, що виникають унаслідок недбалого лісогосподарювання [176].
- Фонд енергоефективності – державна установа, місія якої підняти Україну до європейського рівня енергетичної ефективності шляхом зменшення рівня енергоспоживання та викидів CO₂ у житловому секторі, та як наслідок – зменшення негативного впливу на екологію та пом’якшення наслідків зміни клімату. Діяльність фонду полягає у наданні грантів та запровадженні комплексних технічних рішень з енергоефективності будівель та фінансується за рахунок коштів Держбюджету України, фінансової підтримки ЄС та уряду Німеччини [177];

- Інститут розвитку територіальних громад (ICDU) – благодійна організація, що забезпечує сталий розвиток сільських та природоохоронних територій України, поєднує економічний, соціальний та екологічний підходи. Інститут досліджує зміни клімату, стале землекористування, посилення потенціалу місцевих громад та збереження дикої природи в Україні [178];
- Національний екологічний центр України (НЕЦУ) – одна з перших екологічних громадських неприбуткових організацій національного рівня, що працює на захист природних територій, біорізноманіття, для попередження глобальних змін клімату та негативних наслідків енергетичного сектору. Здійснює громадський контроль прийняття законодавчих рішень для урахування необхідності збереження довкілля та безпеки населення, готує свої оцінки та дослідження і пропонує альтернативні рішення [179];
- Міжнародний Зелений Хрест – міжнародна екологічна організація, метою якої є вжиття заходів, спрямованих на забезпечення сталого та безпечного майбутнього планети, екологічна просвіта, виховання почуття відповідальності за наслідки впливу цивілізації на навколишнє середовище [180];
- Українська екологічна асоціація «Зелений світ» – функціонує з метою залучення широких верств громадськості до розв’язання екологічних проблем шляхом ідей виживання, демократії і гуманізму, сприяє забезпеченню громадянами права на здорове середовище проживання, яке є одним з невід’ємних прав людини. Асоціація є членом найбільшої Міжнародної громадської організації – федерації «Друзі Землі» (Friends of the Earth) [181];
- Київський еколого-культурний центр (КЕКЦ) – громадська радикальна природоохоронна організація, що займається видавництвом методичної літератури щодо екологічної етики та естетики, біорізноманіття та

охорони навколишнього середовища, здійснює громадський контроль порушень законодавства сфери екології [182];

- Екоклуб «Зелена Хвиля» – це екологічна організація студентів та випускників НаУКМА, робота якої направлена на сприяння збереженню навколишнього природного середовища шляхом наукової, громадської та освітньої діяльності [183];
- Чорнобильський форум (Chernobyl Forum) – форум, заснований Міжнародним агентством з атомної енергії з метою узагальнення наслідків для здоров'я та програм медичної допомоги у країнах, що постраждали у наслідок аварії на Чорнобильській АЕС [184].

Функціонування цих організації створює об'єктивні передумови для сприяння екологічному ринкові та еколого-економічній конкурентоспроможності на всіх рівнях економічної системи, але цей інституційний механізм має рекомендаційну основу і не забезпечує однозначного розвитку цих складників стратегії еколого-економічного розвитку.

До регулюючих установ інституційної основи ринкового блоку стратегії еколого-економічної конкурентоспроможності належать Міністерство екології та природних ресурсів України та його департаменти у регіонах, Державна екологічна інспекція України, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Державне агентство водних ресурсів України, Державне агентство рибного господарства України, Державна інспекція енергетичного нагляду України [185].

Забезпечують розвиток екологічної освіти в регіонах такі наукові установи: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень, Морський гідрофізичний інститут, Інститут біології

південних морів ім. О. О. Ковалевського, Інститут проблем природокористування та екології НАН України [186].

Перелік установ, що являють собою інституційну основу ринкового блоку стратегії, можна продовжити, але окремі блоки в регіонах України не сформовано з позиції еколого-економічної доцільності. Зокрема, недостатньо розвинені центри екологічних знань, професійної підготовки, перепідготовки та екологічного посередництва. У регіонах України немає науково-технічних і виробничих центрів з розроблення й виробництва очисного обладнання, систем контролю і моніторингу обладнання через відсутність фінансової підтримки, потоків інвестицій та еколого-економічної політики регіонального розвитку. Фінансовий складник для забезпечення стратегії еколого-економічної конкурентоспроможності регіону є одним з основних, оскільки забезпечує розвиток ринку та виробництво відповідного продукту.

Опишемо фінансовий блок стратегії еколого-економічної конкурентоспроможності регіону.

Фінансовий складник в управлінському механізмі виконує не лише суто фінансову, але й управлінську роль. Спрямування фінансових потоків на забезпечення активності того чи того складника дає змогу скорегувати тенденції розвитку ринку екологічних товарів і послуг. З іншого боку, недостатність фінансування чи його відсутність зводить нанівець усі зусилля стосовно розвитку екологічних технологій та формування еколого-економічної конкурентоспроможності. Фінансове забезпечення відповідної стратегії за своєю сутністю є визначеною законодавством сукупністю джерел і форм фінансування заходів, напрямів еколого-економічної регіональної політики та управлінських технологій, які є передумовою для формування і утримання еколого-економічної конкурентоспроможності на регіональному рівні.

Складники фінансового блоку стратегії еколого-економічної конкурентоспроможності розглядаємо як рухомі грошові потоки, що

формують попит та пропозицію фінансових ресурсів на ринку екологічних товарів і послуг (рис. 4.9).

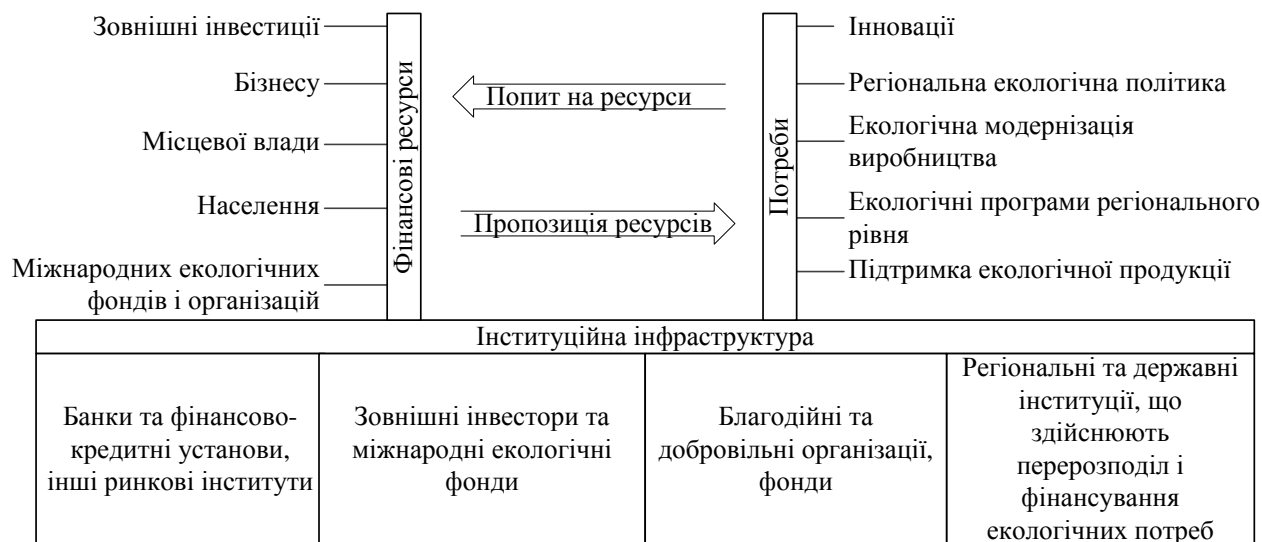

Рис. 4.9. Фінансовий блок стратегії еколого-економічної конкурентоспроможності регіону

Джерело: розробила авторка

В основі руху грошових потоків фінансовий механізм – сукупність фінансових форм, методів та важелів, що забезпечують розподільчі й перерозподільні відносини, утворюють доходи суб'єктів господарювання і фонди грошових коштів [187, с. 165]. До складників фінансового механізму також зараховуємо:

- усі види екологічних податків, зборів, платежів;
- заставні платежі, утворені на підприємствах, які виробляють небезпечну для використання й утилізації продукцію (пакувальні матеріали, акумулятори, холодильники, пластикову тару тощо);
- фінансові інститути (екологічні банки, системи екологічного страхування, продаж дозволів, ліцензій);
- система пільгового кредитування, зокрема й прискорена амортизація природоохоронного обладнання та устаткування;
- штрафи та фінансові санкції;

– ринок природних ресурсів.

У стратегії еколого-економічної конкурентоспроможності виокремлюємо інститут транзакцій як найважливіший елемент механізму функціонування ринку екологічних послуг, що має суттєвий вплив на ціну екологічної послуги й охоплює всі види транзакційних витрат, пов'язані з формуванням і виконанням екологічної послуги, що зумовлюють як позитивні, так і негативні зовнішні ефекти для споживача послуг.

Фінансовий блок стратегії еколого-економічної конкурентоспроможності в регіонах України в розрізі грошових потоків у 2015–2022 рр. має такий вигляд (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Напрями формування фінансового блоку стратегії еколого-економічної конкурентоспроможності у регіонах України в 2015-2022 рр., млн. грн.

Напрями еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів	Фінансові ресурси				
	Зовнішні інвестиції	Бізнесу	Місцевої влади	Міжнародних екологічних фондів і організацій	Інші джерела
Упровадження інновації у діяльність підприємств та населення	76,8	21167,0	32,9	32,1	91,7
Заходи екологічної регіональної політики	47,9	353	127,6	130	32,8
Екологічна модернізація виробництва	45,5	19860	3,5	270,4	51,6
Створення і впровадження регіональних екологічних програм	5,3	9,9	57	17,4	43,1
Підтримка екологічної продукції	14,1	1777,1	11,9	50,1	72,5
Разом	189,6	43167,0	232,9	500,0	291,7

Джерело: сформувала авторка за джерелами [188; 189; 190; 191; 192]

Отже, фінансові потоки стратегії еколого-економічної конкурентоспроможності у регіонах України формують передусім найбільш зацікавлені в їхньому впровадженні учасники: бізнесом (43 млрд. грн.) та міжнародними організаціями (500 млн. грн.), інтерес яких суттєво нижчий,

аніж підприємницьких структур. Динаміка зовнішніх інвестицій і місцевої влади теж доволі квола. Загалом ситуація засвідчує, що саме бізнес є основною потужною фінансовою силою в Україні для створення екологічного ринку та ефективного використання еколого-економічних конкурентних переваг. За умови формування стратегії еколого-економічної конкурентоспроможності за регіонами України та враховуючи позиції іноземних держав, запропонований висновок має стати засадничою позицією.

Розглянемо управлінський блок стратегії еколого-економічної конкурентоспроможності регіону, який традиційно репрезентований послідовністю складників: планування – організація – виконання – контроль (рис. 4.10).

У нашій державі цей блок не функціонує в злагодженій взаємозалежності та взаємодоповнюваності, так само як не існує усіх його складників, за винятком окремих наявних компонентів. Наприклад, аналіз передумов формування еколого-економічної конкурентоспроможності не здійснюють через послаблену увагу до питань конкурентоспроможності регіонів. Аналіз наявної ситуації актуальний для бізнесменів економічного ринку, які прагнуть зайняти в ньому власну нішу. Аналіз екологічного стану продукції, яку вони вироблятимуть, стосується передусім формування попиту на неї та обсягів майбутніх екологічних платежів. Організацію управління еколого-економічною конкурентоспроможністю регіону учасники ринкових відносин розглядають як мікропоказник відносно власного чи підприємств-конкурентів. Як показник розвитку регіону (на зразок ВРП), цей показник нині є цікавим лише для дослідників коливань регіонального розвитку на рівні країни або на рівні світової спільноти. Водночас наголошуємо, що еколого-економічна конкурентоспроможність регіону – це саме практичний показник, вихідний пункт для створення програм та формування стратегій розвитку території. Контроль управління еколого-

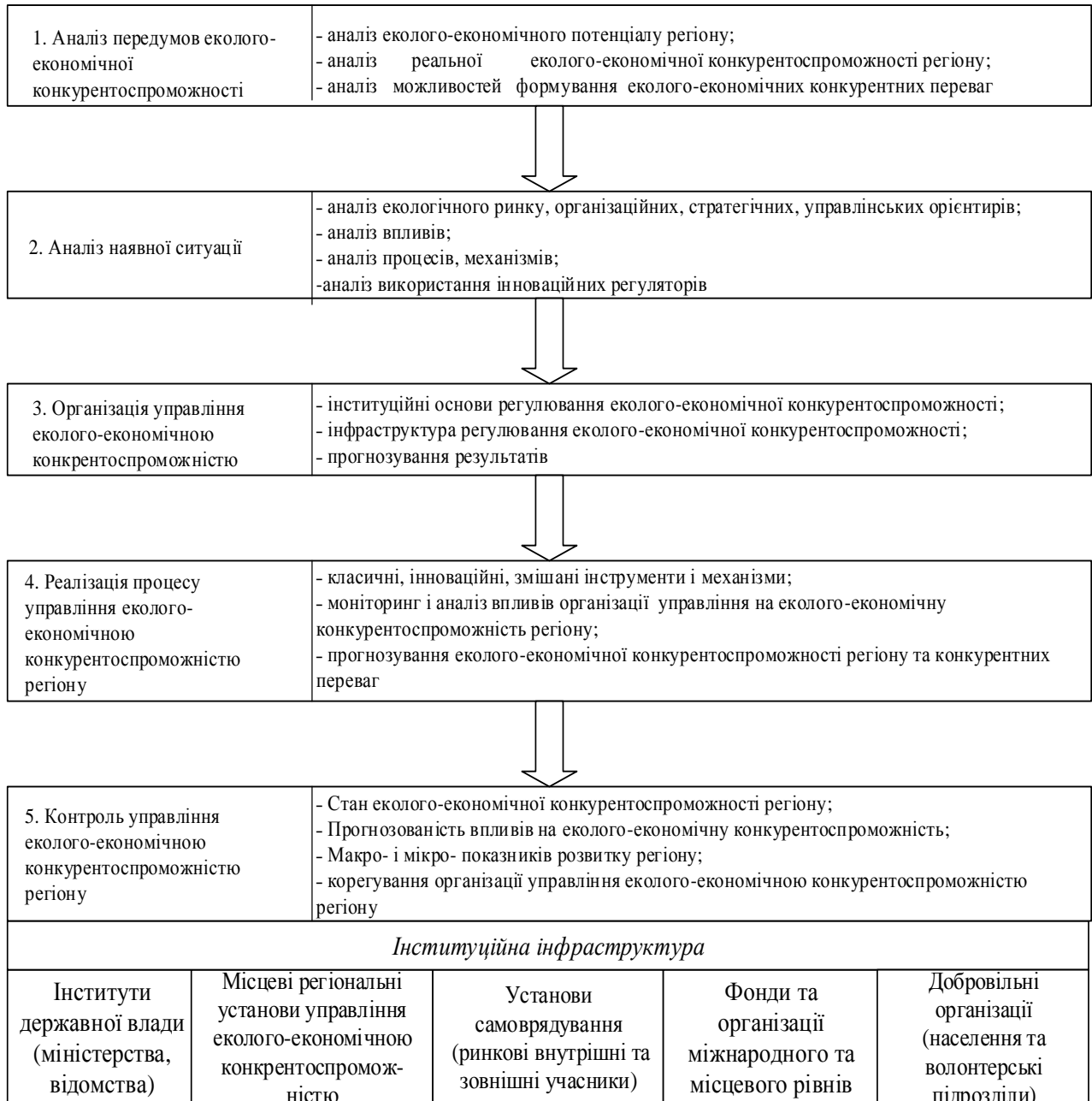

Рис. 4.10. Управлінський блок стратегії еколого-економічної конкурентоспроможності регіону

Джерело: розробила авторка

економічною конкурентоспроможністю реалізується так само фрагментарно, як і інші складники управлінського блоку. На рівні держави його репрезентують міністерства, установи та відомства, які здійснюють контроль нахождення екологічних податків і платежів, поширюючись на субнаціональний рівень. Інші ж складники інституційної інфраструктури з

ними взаємодіють лише поверхнево або ж не взаємодіють зовсім, їхня роль швидше дорадча, спрямована на формування національної екологічної культури та етики, виховання, нагадування про актуальність екологічних проблем та привернення до них уваги учасників соціо-еколого-економічних відносин.

Отже, стратегічні основи еколого-економічної конкурентоспроможності регіону визначають 5 основоположних складників: місія, стратегічні рішення, цілі, завдання та дії стратегії. Авторське визначення стратегії еколого-економічної конкурентоспроможності регіону, яке на відміну від наявних являє собою форму структуризації цільового простору регіону за сукупністю уявлень держави та регіонів, суб'єктів підприємництва, місцевої громади про бажаний стан, напрями та результати розвитку еколого-економічної системи на мезорівні.

Діяльність суб'єктів господарювання на ринку екологічної продукції безпосередньо пов'язана із задоволенням екологічних потреб. Тому екологічну потребу сприймаємо як особливий вид суспільних потреб, пов'язаних із розвитком суспільства через досягнення оптимального, сприятливого для окремого індивіда і всього суспільства, стану навколишнього середовища, за якого господарська діяльність не знижувала б його придатності для життя і здоров'я людини, а також для подальшого розвитку суспільства.

Комплексність стратегії еколого-економічної конкурентоспроможності регіону та її диференційована сутність передається через ринковий, фінансовий і управлінський блоки. Послідовний розгляд складників цих блоків та їхня наповнюваність у регіонах України свідчить про відсутність цілісної єдності усіх складників, фрагментарність дії, існування окремих складників кожного з блоків стратегії. Ці блоки не є автономними та відокремленими один від одного, наприклад, управлінський пов'язаний з

усіма іншими блоками та є сполучною ланкою для впровадження, дієвості й результативності стратегії.

Уважаємо, що блок управління еколого-економічною конкурентоспроможністю регіону потребує додаткового дослідження та висвітлення особливостей як його змісту й ролі у стратегії розвитку регіону, так і його складників, передусім інноваційних інструментів управління.

4.3. Особливості інституціонального вектору розвитку системи управління еколого-економічною конкурентоспроможністю на регіональному рівні

У попередніх розділах праці визначено важливість груп показників, які формують еколого-економічну конкурентоспроможність регіону, та зазначено, що процеси, які стимулюють її формування та зміцнення, пов'язані з ринком, зв'язками між його суб'єктами й фактично є наслідком наявних тенденцій, серед яких має велику вагу глобалізація. Своєю чергою процеси глобалізації висувають комплексні вимоги до стратегічних пріоритетів розвитку еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів як об'єктивної передумови формування та подальшого перспективного розвитку ринку екологічних послуг у форматі цивілізаційних норм і принципів. Виважені та обґрунтовані стратегічні пріоритети створюють очевидні і, на думку автора, потрібні основи для формування механізму регулювання взаємодії еколого-економічних процесів та інститутів на ринку екологічних послуг.

Тенденції економічного розвитку, що останнім часом сформувалися на міждержавному рівні, зумовили зміну взаємовідносин всіх ринкових суб'єктів. Характерною ознакою стали ускладнення і певна суперечливість,

що пов'язано з самим характером глобалізації, яка руйнує адміністративні бар'єри між країнами, стимулює рух капіталів та робочої сили, загострює конкуренцію, підвищує рівень інформатизації та екологізації суспільства та обґрунтовує актуальність створення стратегічного підґрунтя для подальшого розвитку еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів.

Економічне зростання українських регіонів можливе лише за умови впровадження ефективних соціально-економічних та еколого-економічних відносини, що впливають на регіональну динаміку, а також на їхній потенціал та сприяють посиленню конкурентоспроможності економіки через використання ефективних інструментів та механізмів.

Потреба регулювання процесів нарощування регіональної еколого-економічної конкурентоспроможності регіону полягає в інституційній розбудові ефективного державного управління в природоохоронній галузі саме на регіональному рівні. Інституціональне середовище має вирішальне значення для відтворення регіональної економічної системи, де реалізуються складні виробничі, економічні, соціальні, екологічні, побутові відносини всіх суб'єктів суспільства.

Реалізація заходів регіональної політики на території всіх регіонів вимагає запровадження нових координаційних підходів, застосування цілого комплексу інноваційних управлінських технологій, які охоплюють широкий спектр розв'язання соціальних, економічних та екологічних проблем.

У цьому контексті особливу значущість мають питання, пов'язані із успішною реалізацією регіональної інноваційної політики, спрямованої на інституційно-правове забезпечення регіонального еколого-економічного розвитку, де невизначеним залишається правовий статус більшості інститутів, призначених стимулювати регіональний розвиток. Варто також зазначити, що регіональне правове поле суб'єктів інноваційної діяльності має бути закріплене у відповідних законодавчих актах.

Свого завершення також потребують розпочаті реформи місцевого самоврядування, зокрема у частині унормування основних засад та принципів диверсифікації регіональної економіки, самостійності регіонів у виборі стратегічних пріоритетів розвитку, що створює об'єктивні передумови залучення міжнародної технічної допомоги на потреби регіонального розвитку.

На регіональному рівні інноваційна політика має бути спрямована насамперед на адаптування до ринкових перетворень, що зумовлено різними чинниками – економічними, екологічними, інституційними, політичними тощо. Нові виклики в просторі регіонів мають бути пов'язані і з потребами власного виробництва, ураховуючи особливості спеціалізації окремих територій, характер їхніх структурних диспропорцій і технологічного рівня з рівнем інноваційної активності та наявністю відповідної економічної бази для виробництва інноваційного продукту. Для розв'язання окреслених невідкладних завдань у монографії пропонуємо комплекс напрямів і заходів, який доцільно реалізовувати в регіональній економічній політиці для підвищення еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів, стимулюючи інноваційну активність (табл. 4.5).

Отже, реалізація розробленого комплексу напрямів і заходів сприятиме не тільки раціональному вибудовуванню елементів механізму забезпечення еколого-економічної конкурентоспроможності на основі реалізації інноваційного потенціалу регіонів, але й адаптує соціально-економічне середовище регіонів України до глобальних викликів. Перевагою такого підходу є створення рівних можливостей для регіонів з різним потенціалом розвитку, унаслідок диференціація якісних ресурсних характеристик регіонів стає не перешкодою, а додатковим джерелом розвитку, зокрема й інноваційного для кожного з них і для країни загалом.

Таблиця 4.5

Комплекс напрямів і заходів, спрямованих на забезпечення еколого-економічного конкурентоспроможного розвитку економіки регіону

Напрями забезпечення конкурентоспроможності регіону	Заходи регіональної економічної політики
Орієнтація виробничої сфери регіону на інноваційний розвиток	Формування на базі не завантажених площ підприємств виробничих майданчиків малих інноваційних фірм; надання податкових пільг на придбання високотехнологічного устаткування; пільгове оподаткування підприємств, що беруть участь у реалізації пріоритетних державних і регіональних інноваційних проектів, зокрема екологічної спрямованості
Залучення джерел фінансування для еколого-економічного розвитку регіону	Створення й стимулювання діяльності венчурних фондів, регіональних фондів прямих інвестицій; створення приватно-державних фондів, фінансування окремих стадій розвитку інноваційного бізнесу; <i>сумісне</i> проектне <i>фінансування</i> НДДКР суб'єктами регіону, здійснювані за напрямками, пріоритетними для нього (енергозбереження, екологія, нанотехнології та ін.); стимулювання зацікавленості фінансово-кредитних установ у кредитуванні інноваційних проектів
Підвищення результативності регіонального управління територією	Підвищення ступеня погодженості, оперативності взаємодії регіональних органів влади з державними органами в питаннях інноваційного еколого-економічного розвитку; розроблення системи індикаторів для оцінювання еколого-економічного розвитку регіону; моніторинг ефективності реалізації програмних заходів
Удосконалення організаційного забезпечення розвитку економіки регіону на інноваційній основі	Розроблення й прийняття концептуальних документів з питань регулювання інноваційної діяльності (стратегії й програми регіонального інноваційного розвитку, концепція науково-технічної політики регіону, та ін.); усунення адміністративних бар'єрів для старту та розвитку малого та середнього інноваційного бізнесу
Розвиток інфраструктури з урахуванням екологізації інноваційного розвитку	Підвищення ефективності функціонування створеної інноваційної інфраструктури, спрямованої на підтримку еколого-економічного розвитку; забезпечення реалізації інноваційного потенціалу регіону на основі інститутів розвитку; формування технологічних майданчиків

Джерело: розробила авторка

На нашу думку, еколого-економічні аспекти структурної перебудови економіки регіонів варто розглядати в тісному взаємозв'язку з природно-продуктовою вертикаллю з урахуванням можливостей застосування

максимально ефективних способів перетворення природної сировини та одержання на її основі кінцевого продукту, що забезпечить збільшення регіональної доданої вартості, а також уможливить урахування оптимального перерозподілу людських, матеріальних та фінансових ресурсів на користь ресурсощадних технологічно передових галузей та окремих видів діяльності.

Сучасні підходи до розв'язання екологічних проблем залежать від природних ресурсів, обсягів їхнього використання. Традиційне еколого-економічне мислення можна описати моделлю, коли на вхід пропонують природні ресурси, а як вихід одержують кінцеву продукцію та різні забруднення й деформацію навколишнього середовища, утворення відходів тощо. Очевидним за таких умов є формування ресурсних потоків із концентрацією на зростанні в них обсягів природних ресурсів, при цьому поза увагою залишається функціонування економіки всередині цієї моделі. У такому разі боротьба із забрудненням навколишнього природного середовища, відходами, деградацією природних ресурсів на виході регіональної економічної системи є намаганням компенсації наслідків техногенного економічного розвитку. Розв'язання екологічних проблем й орієнтація на еколого-економічний конкурентний розвиток регіонів пов'язані з аналізом економіки та економічних структур всередині схеми, з позиції економічної та екологічної ефективності, а також – розробкою інституціональних напрямів подальшого розвитку еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів (рис. 4.11).

До того ж, діяльність економічних інституцій повинна мати на меті зростання виробництва продукції, тобто виявити причини високої природомісткості економіки й боротися саме з ними, а не з їхніми негативними наслідками.

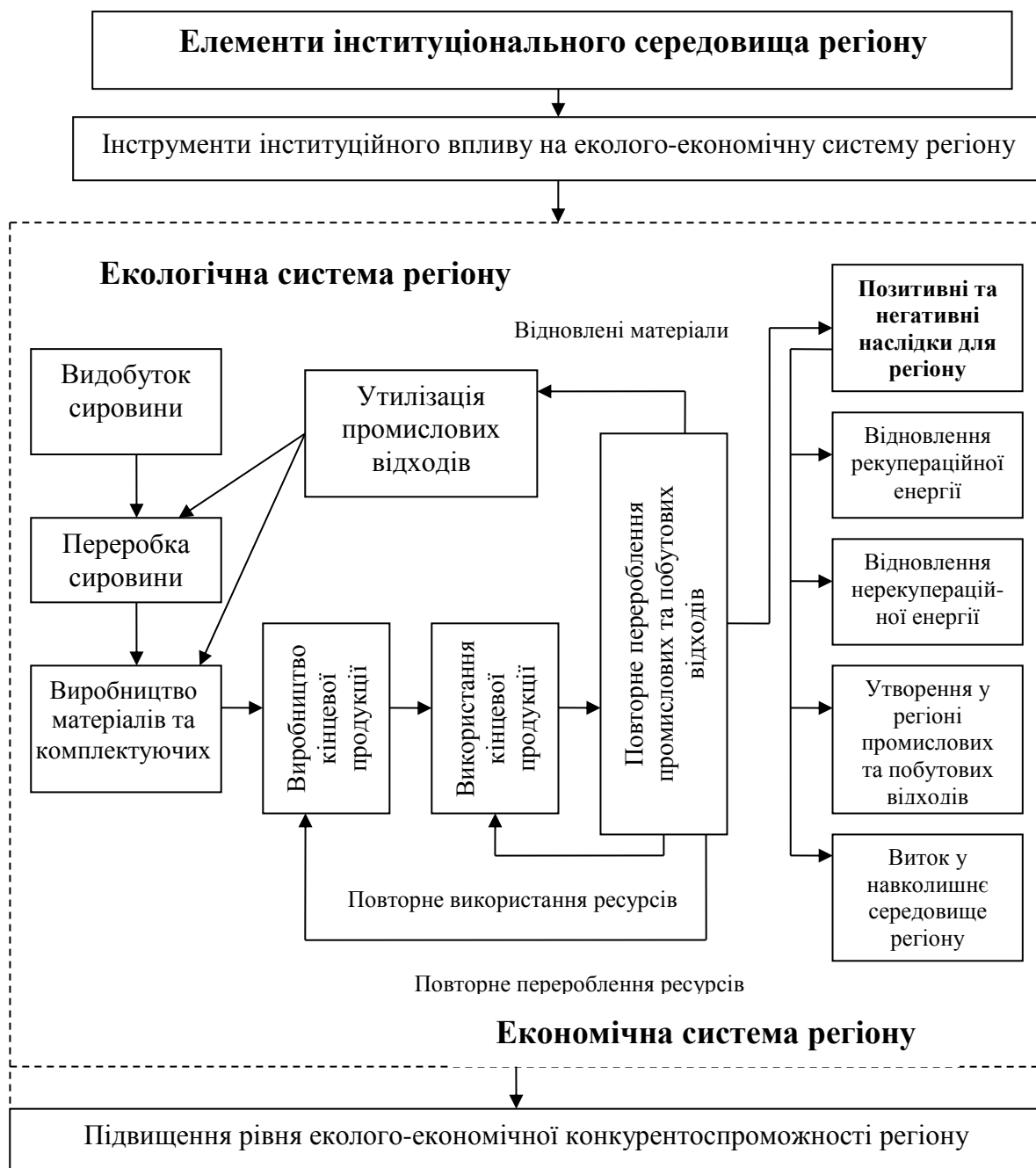

Рис. 4.11. Структурна схема побудови еколого-економічної системи регіону для підвищення рівня його конкурентоспроможності

Джерело: розробила авторка

У процесі екологізації економічного розвитку, вироблення інтенсивного і водночас ощадливого підходу до природокористування вважаємо важливою орієнтацію на кінцеві результати, що враховують як економічний, так і екологічний складник. Для традиційного (екстенсивного

мислення) важливим показником є обсяг використовуваних природних ресурсів. На нашу думку, більш важливими показниками економічної діяльності на регіональному рівні є обсяги економії використовуваних природних ресурсів, що пов'язує природу та продукцію, яка надійшла до споживача, для якого головне – обсяги і якість кінцевої продукції, а не те, скільки природних ресурсів задіяно в її виробництві. У цих умовах треба врегулювати регіональні виробничі потоки не від наявних у регіоні природних ресурсів та можливостей їх залучення у виробничий процес, а від потреб споживача до максимально можливого використання альтернативних джерел ресурсів.

Природна сировина та переробні продукти, що послідовно інтегруються в різні види економічної діяльності відповідних сфер та галузей, повинні поєднуватись технологічно для виробництва та реалізації кінцевої продукції. Раціоналізація будь-якої ланки у природно-продуктовому ланцюжку неминуче позитивно відіб'ється на якісному стані природно-ресурсного потенціалу території. Побудова такого ланцюжка вможливить на регіональному рівні послідовно оцінити та виявити резерви природних ресурсів, використовувані нині нераціонально. З урахуванням екологізації економіки виникає потреба в аналізі чинників виробництва з позицій кінцевих результатів, можливості застосування альтернативних видів ресурсів для економії природних ресурсів, зберігаючи й збільшуючи вихід кінцевої продукції. Природний чинник, реальна праця й штучно створені засоби виробництва є взаємодоповнюваними ресурсами, а випуск продукції передбачає обов'язкову участь різних комбінацій усіх цих чинників у виробничому процесі. Залежно від економічного розвитку можливе використання одного чинника виробництва замість іншого, тобто реалізується принцип взаємозамінності чинників виробництва. Висока еластичність відносно обсягів використовуваних природних ресурсів властива витратам праці та засобам виробництва обробних,

високотехнологічних та інфраструктурних галузей. Розвиток цих галузей дає змогу повніше використовувати конкретний природний ресурс або отриману продукцію, комплексно їх обробляти, ліквідувати втрати через недосконалість переробки.

Отже, знизити навантаження на природні ресурси регіону можна оптимізацією взаємодії чинників виробництва, оскільки в основі визначення реальних потреб у природних ресурсах лежить принцип урахування взаємозамінності виробничих ресурсів. Через це варто здійснювати оцінювання з позиції єдиної системи: «природні ресурси – кінцевий продукт (товар, послуга)». Обсяги виробництва втілюють показник ефективності використання природних ресурсів та є результируючим показником. Такий підхід дає підстави визначити, як інтенсивно використовують природно-ресурсний потенціал та чи є можливість знизити цю інтенсивність, не змінюючи або змінюючи мінімально обсяги виробництва.

За умов, пов'язаних і з процесами глобальної конкуренції, і з новими формами інтеграції та диференціації регіонів, особливого значення набуває прискорення темпів науково-технічного прогресу та загострення уваги на ресурсно-еколого-економічній складовій. Процес розроблення напрямів інституціонального розвитку еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів з урахуванням ресурсно-еколого-економічних можливостей та оптимізації територіальної структури економічної системи зумовлює перелік стратегічних пріоритетів її зміцнення, що стосуються модернізації системи внутрішнього ринку, забезпечення інвестиційно-інноваційного розвитку суб'єктів базових галузей економіки регіонів.

Світовий досвід переконливо констатує, що досягнення стратегічних пріоритетів і конкурентних переваг регіону є можливим лише за умови впровадження активної економічної мотивації для господарюючих суб'єктів, які здійснюють ефективний пошук альтернативних напрямів щодо ресурсозаміщення у всіх сферах виробничої та невиробничої діяльності.

Застосування відповідних стимулів для потреб підприємців і населення регіону забезпечує участь наукової та інноваційної сфери у розв'язанні соціальних, економічних, екологічних проблем та сприяє посиленню конкурентоспроможності на регіональному рівні. На сучасному етапі важливо забезпечити весь комплекс напрямів і заходів, реалізованих у рамках регіональної економічної політики для підвищення інноваційної активності регіонів, що забезпечить максимальну реалізацію економічного потенціалу інституціонального розвитку еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів для формування високопродуктивної еколого-економічної системи.

Для розроблення напрямів і конкретних заходів забезпечення інституціонального розвитку еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів потрібен системний підхід, що передбачає вивчення інституціональних особливостей регіонів України, створення сприятливого економічного та правового середовища, удосконалення інфраструктури розвитку регіональних систем, послідовність удосконалення інституційних умов та інструментів екологічної політики, чого неможливо досягти без стимулювання розвитку регіонів органами державної та регіональної влади.

Системний вплив різних державних та регіональних інституцій на ситуацію у регіонах може забезпечити позитивну динаміку, а також збільшення конкурентного потенціалу, що здатний впливати на їхній сталий розвиток. Держава за активної взаємодії з іншими суб'єктами господарювання повинна ініціювати формування якісно нових інституціональних основ нової моделі розвитку, де гармонійно поєднується управління економічними, екологічними і соціальними чинниками, що сприяють забезпеченню високих соціальних, економічних та екологічних стандартів життя населення та підвищенню конкурентоспроможності на регіональному рівні.

Поступальний розвиток взаємодії еколого-економічних процесів, потреба подальшого створення нових ефективних інститутів на екологічних

засадах передбачають еволюцію системи розвитку багатосторонніх інститутів регіонального управління. До основних стратегічних напрямів реформування організацій і форм взаємодії еколого-економічних процесів та інститутів зараховуємо:

- дієве використання такої традиційної та ефективної ринкової форми, як біржа;

- паралельне створення міжнародної екологічної організації нового типу, що активно використовує багатосторонні режими з різними функціями та селективно обирає найбільш ефективні за суспільними інтересами організації та інститути. Такий розвиток об'єктивно зумовлює новий спосіб удосконалення загальної структури системи взаємодії еколого-економічних процесів та інститутів.

Програмні й інші документи державного рівня, домінуючі для розроблення регіональних програм переходу до сучасної еколого-орієнтованої економіки, визначають економічні, екологічні та соціальні умови реалізації, хоча реальне інформування населення й забезпечення прогресивних зрушень в цьому напрямі на сьогодні є проблемним [193].

Еколого-економічна конкурентоспроможність регіонів є тією сферою, що суттєво залежить і спирається на реальну інституціональну основу, затвержені та обґрунтовані стандарти, угоди, документи, програми, що не лише визначає напрями її формування, але й конкретизує основи для її зміцнення та розвитку стимулів-аттракторів. Координація регіональних зусиль, втілена в міжрегіональних проектах, за допомогою відповідної інституціональної бази забезпечує узгодження програм еколого-економічного й соціального розвитку, територіальних екологічних стратегій, програм охорони навколишнього природного середовища.

Концентрація еколого-економічних інституцій на рівні держави є основою для розроблення загальнодержавних стратегій і програм, у межах яких здійснюватиметься формування відповідних програм на рівні регіонів.

Загальнодержавні моделі і стратегії вважаємо домінантними елементами для забезпечення еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів. За умови їх дотримання можливе скореговане повторення на рівні територій.

Інституції, як норми у формі законів, організацій, установ та звичаїв поведінки в суспільстві, забезпечують регіонам поступальний розвиток, утворюють цілісну систему стратегічних пріоритетів, їх впровадження посилює конкурентні позиції регіонів. З огляду на пріоритетні напрями, а також слабкі місця конкурентоспроможності економіки регіону є підстави сформулювати перелік стратегічних пріоритетів її зміцнення, що насамперед стосуватимуться забезпечення інституційних реформ та структурних зрушень для формування дієвої правової та інституційної основи для розвитку підприємництва з наголосом на забезпечення якісних еколого-економічних змін у структурі економіки регіону.

Стратегічно обґрунтовані інституціональні основи є надійною платформою для перспективного динамічного розвитку ринку екологічних послуг відповідно до наявної парадигми еколого-економічних взаємовідносин, переходу до сталого розвитку в умовах глобалізації економіки. Інституціоналізація стратегічних базових параметрів конкурентоспроможності регіонів передбачає розроблення відповідної стратегії, узгодженої з положеннями стратегічних планових документів з орієнтирів соціально-еколого-економічного розвитку конкретного регіону.

Реалізація еколого-орієнтованої стратегії регіонального економічного розвитку ґрунтується на розробленні й використанні еколого-економічних індикаторів, що відображають ступінь відповідності структури потенціалу регіональної соціальної, екологічної, економічної системи структурі особистих і продуктивних потреб та відповідності стратегічним орієнтирам (рис. 4.12).

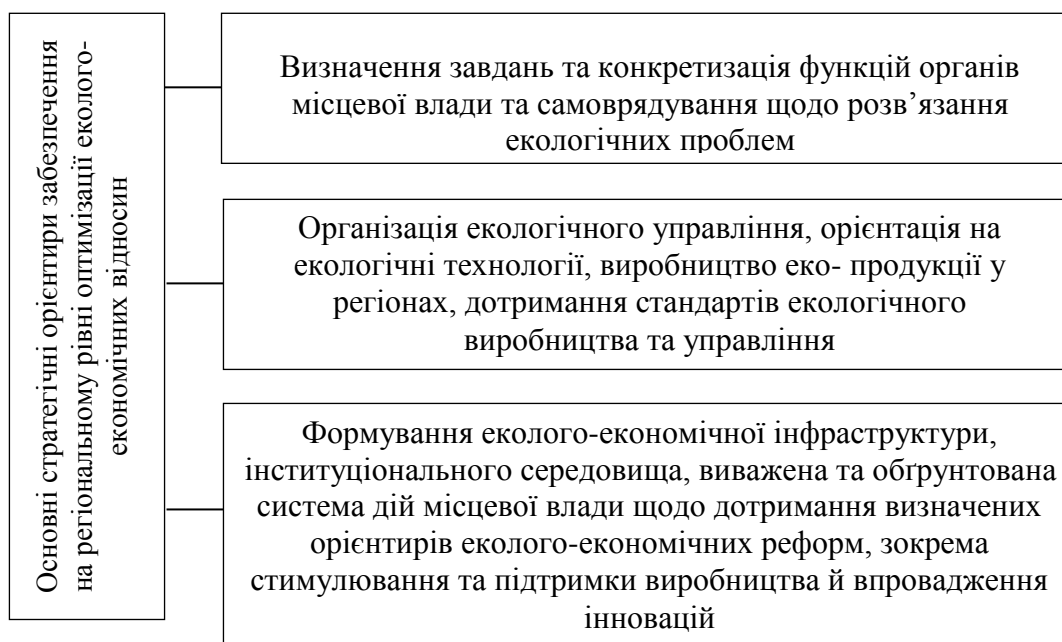

Рис. 4.12. Стратегічні орієнтири екологічно-орієнтованої стратегії регіонального економічного розвитку

Джерело: розробила авторка

У сучасних умовах економічна автономія регіонів є однією з цілей їхнього розвитку, тому для досягнення конкурентоспроможності важливим є забезпечення майбутніх позицій економічного зростання, самозабезпечення й самодостатності регіональної економіки, зміцнення конкурентних переваг і потенціалу їх реалізації, формування інституційної системи як найважливішого чинника розвитку.

Наукові підходи до визначення інституціонального розвитку еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів у контексті динаміки трансформаційних процесів в Україні не можна схарактеризувати без регіональної екологічної політики. У даній праці екологічну політику визначаємо як систему поглядів, заходів, рішень та дій, реалізованих органами державної, місцевої влади та самоврядування, спрямованих на збереження довкілля, формування екологобезпечних умов життєдіяльності

населення, та сприяють посиленню еколого-економічної конкурентоспроможності в кожному конкретному регіоні для досягнення цілей його подальшого розвитку.

Регіональна екологічна політика має подвійну основу: політика держави з екологічного розвитку регіонів та екологічна політика, безпосередньо здійснювана в регіонах та реалізована місцевими органами влади і самоврядування. Дії держави та регіональної влади мають концентруватися на формуванні правової та управлінської основи еколого-економічного менеджменту, системи довго і короткострокових цілей, спрямованих на реалізацію регіональних інтересів в системі державних пріоритетів еколого-економічного розвитку.

Зasadничими для формування напрямів інституціонального розвитку еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів мають бути передусім європейські принципи регіональної екологічної політики, для яких панівним є екосистемний підхід. Ці принципи передбачають:

- забезпечення ефективного планування використання земельних ресурсів регіону і збалансоване управління ними;

- реформування та реорганізація існуючої інфраструктури охорони навколишнього природного середовища, відновлення асиміляційного потенціалу, наявних екосистем;

- розвиненість інформаційного ринку щодо екологічної, органічної тощо продукції, стимулювання виробників до використання енергоощадних та ресурсозберігаючих технологій;

- розроблення та реалізація регіональних інституціональних перетворень та стратегій посилення еколого-економічної конкурентоспроможності, що сприяють зменшенню рівня нерациональних регіональних структур споживання, з урахуванням місцевих особливостей територій, що визначається сукупністю якісних і кількісних характеристик.

До функцій екологічної політики на регіональному рівні зараховуємо:

- організацію контролю за дотриманням законодавства щодо охорони навколишнього природного середовища;
- обмеження обсягів споживання природних ресурсів;
- обґрунтування та періодичний перегляд наявних нормативів щодо забруднення навколишнього природного середовища різними джерелами;
- упровадження економічного механізму регіонального природокористування;
- здійснення діагностики об'єктів природокористування, забруднення довкілля, екологічна експертиза;
- розроблення регіональних інвестиційних та еколого-економічних програм;
- інформування зацікавлених підприємств, установ, організацій й населення з екологічних питань.

Розроблення напрямів інституціонального розвитку еколого-економічної конкурентоспроможності регіону, різні сценарії та прогнози продумують у процесі підготовки комплексної програми безпечного розвитку регіону, яка є інструментом реалізації регіональної екологічної політики. Важливим у цьому процесі є створення конкретних програмних напрямів, заходів, цільових проектів з конкретизацією механізмів їхньої реалізації.

Програма регулювання еколого-економічної конкурентоспроможності – єдина система еколого-економічних заходів, спрямованих на забезпечення економічних потреб та екологічних інтересів регіонального соціально-економічного розвитку (рис. 4.13).

Для регіональної політики управління еколого-економічною конкурентоспроможністю на регіональному рівні домінантним є розроблення регіональної еколого-економічної доктрини та концепцій.

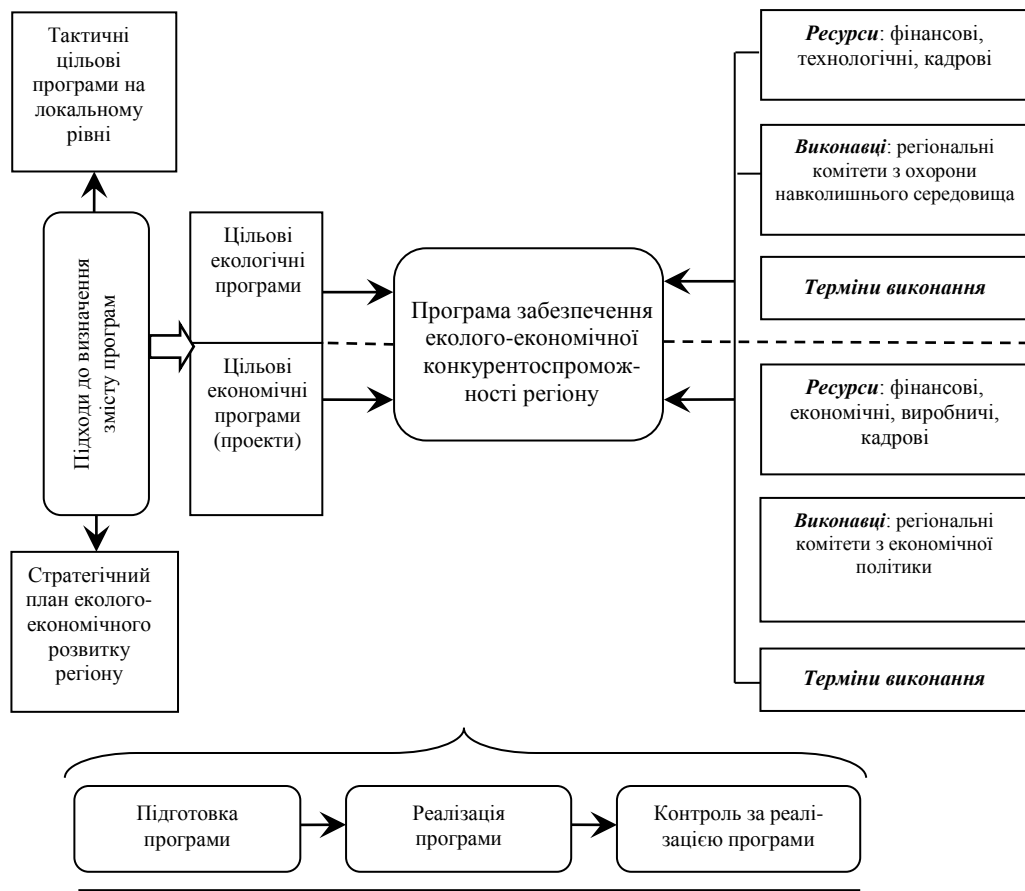

Рис. 4.13. Комплексна програма забезпечення еколого-економічної конкурентоспроможності регіону

Джерело: розробила авторка

Така регіональна політика повинна здійснюватися, зважаючи на єдину науково-методичну базу, як складова інституціонального забезпечення програми сталого соціально-еколого-економічного розвитку регіону.

Процес запровадження регіональної еколого-економічної політики як інституціональної передумови створення стратегічного підґрунтя для еколого-економічної конкурентоспроможності регіону передбачає такі етапи:

- визначення мети, завдань і заходів формування напрямів інституційного розвитку еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів з підвищення ефективності регіональної екологічної політики;

- вивчення чинників і процесів, що впливають на рівень соціального, економічного, екологічного розвитку регіону та його подальшу екологізацію;

- групування чинників у комплексну систему критеріїв та індикаторів (ключові економічні, соціальні, екологічні й інституціональні показники, що відображають тенденції розвитку, індекси зміни величин, структурні співвідношення через їхнє порівняння з попереднім періодом) розвитку регіону та виявлення пріоритетних напрямів;

- відбір контрольних показників (чисельна характеристика окремих аспектів діяльності, що визначає параметри соціально-економічних процесів розвитку регіону) та оцінку ресурсо-еколого-економічних можливостей та потенціалу регіону;

- розроблення конкретних пропозицій удосконалення системи управління еколого-економічною конкурентоспроможністю на регіональному рівні для підвищення ефективності екологічної політики.

Поступове зниження антропогенного тиску на довкілля завдяки активному впливу держави й громадських організацій та зміна стереотипів управління природоохоронною діяльністю є головною метою реалізації екологічної політики. Останнім часом в Україні було докладено багато зусиль щодо обґрунтування засад екологічної політики, які передбачають реалізацію наявних регіональних інтересів та потреб еколого-економічного розвитку та враховують світові екологічні тенденції.

Для досягнення еколого-економічних конкурентних переваг регіону та ефективного впровадження екологічної політики потрібно більш ефективно використовувати систему економічних інструментів для поліпшення стану та охорони довкілля на всіх ієрархічних рівнях, застосовувати критеріальну оцінку вибору тих чи тих інструментів екополітики згідно з їхнім функціональним призначенням. Така оцінка вможливує визначення ступеня відповідності інструментів екологічної політики цілям розвитку регіонів. Еколого-економічна ефективність має на меті оцінку еколого-економічних

ризиків, дієвість відповідних інструментів щодо економії природних ресурсів та результативності виробничих технологій. Найбільш обґрунтована система критеріїв оцінки вибору економічних інструментів екополітики враховує рівень еколого-економічного, або природно-виробничого паритету.

Система інструментів екологічної політики регіонів України передбачає використання трьох основних груп інструментів: адміністративних, економічних та соціально-просвітницьких, що сприяють скороченню конфліктів (передусім еколого-економічних й соціальних) та регіональній диференціації (рис. 4.14).

Рис. 4.14. Система інструментів реалізації екологічної політики регіонів України

Джерело: розробила авторка

До адміністративних інструментів екологічної політики передусім належить ліцензування, екологічні стандарти та нормативи, до яких належать технічні, санітарно-гігієнічні, токсикологічні вимоги, штрафи за екопорушення. Серед адміністративних інструментів лише деякою мірою використовують екологічні програми, особливо на регіональному рівні.

До економічних інструментів належить екологічне ввізне мито; екологічна сертифікація продукції, яка тісно пов'язана з ліцензуванням й екологічними стандартами. Її тлумачать як економічний інструмент екополітики або як адміністративний, оскільки має подвійні функції; платежі за розміщення відходів, які повинні були б стимулювати знешкодження непридатних та заборонених до використання товарів; екологічне страхування.

Для впровадження нових технологій виробництва використовують екологічні інвестиції. Джерелами інвестиційних ресурсів можуть бути бюджети всіх рівнів, прибуток підприємств, амортизаційні фонди, фінансовий лізинг, кредити, екологічні фонди, міжнародні гранти й позики.

Функція соціально-просвітницьких інструментів екологічної політики полягає в підвищенні рівня соціальної відповідальності всіх суб'єктів за екологічний стан регіону. Ці інструменти передбачають інформування населення через доступні комунікаційні мережі про екологічні небезпеки регіону, статистичні відомості про екологічне навантаження, дані моніторингу стану продукції; екологічну просвітницьку діяльність; екологічну соціальну рекламу тощо, що мають сприяти формуванню в населення уявлення про переваги та недоліки екологічних заходів.

Значущим в удосконаленні екологічної політики є пріоритетне планування природоохоронних дій залежно від їх важливості й термінового впровадження, які мають віддзеркалювати не лише екологічні заходи в масштабах країни, але й мати регіональну спрямованість.

Запропонований у даній роботі матеріал обґрунтовує потребу врахування екологічного складника у процесі розгляду питань, пов'язаних із еколого-економічною конкурентоспроможністю регіону.

Глобалізація зі свого боку передбачає комплексні вимоги до напрямів інституціонального розвитку еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів як об'єктивної передумови формування й подальшого перспективного розвитку ринку екологічних послуг у форматі цивілізаційних норм і принципів, які, на нашу думку, мають вагу у формуванні механізму регулювання взаємодії еколого-економічних процесів та інститутів на ринку екологічних послуг.

Висновки до розділу 4

1. Огляд еколого-економічних пріоритетів розвитку регіонів розвинених країн засвідчує, що розвиток екологічних напрямів виробництва доволі складний через: організаційно-інституційні зміни, зокрема державну та регіональну підтримку; значні інвестиційні вливання протягом тривалого часу; довгостроковість в отриманні прибутку. Досвід зарубіжних країн (Німеччина, Швеція, Канада, США, Великобританія, Китай, Угорщина, Болгарія) свідчить про енергетичну, туристичну, аграрну сфери як такі, що найбільш вдало демонструють еколого-економічну конкурентоспроможність регіонів окремих країн, їхня еколого-економічна діяльність найчастіше враховує кластерну систему організації екологічних виробництв.

2. Стратегічні основи еколого-економічної конкурентоспроможності регіону визначаються через 5 основоположних складників: місія, стратегічні рішення, цілі, завдання та дії стратегії. Запропоновано авторське визначення стратегії еколого-економічної конкурентоспроможності регіону, яке, на відміну від існуючих, передбачає нормативно-правовий документ, форму структуризації цільового простору регіону за сукупністю уявлень держави та

регіонів, суб'єктів підприємництва, місцевої громади про бажаний стан, напрями та результати розвитку еколого-економічної системи на мезорівні. З'ясовано, що діяльність суб'єктів господарювання на ринку екологічної продукції безпосередньо пов'язана із задоволенням екологічних потреб – особливий вид суспільних потреб, пов'язаний із розвитком суспільства через досягнення оптимального, сприятливого для окремого індивіда і всього суспільства стану навколишнього середовища, за якого господарська діяльність не знижувала б його придатності для життя і здоров'я людини, а також для подальшого розвитку суспільства.

3. Комплексність стратегії еколого-економічної конкурентоспроможності регіону та її диференційована сутність зреалізована через блоки, взаємодія яких втілює її сутність та управлінський характер: 1) ринковий; 2) фінансовий; 3) управлінський. Фінансовий блок, складники якого є рухомими грошовими потоками, формують попит та пропозицію фінансових ресурсів на ринку екологічних товарів і послуг, реалізується через механізм функціонування ринку екологічних послуг – системи, що розв'язує завдання організації раціонального використання природних і суспільних ресурсів для забезпечення еколого-економічної конкурентоспроможності регіону, а також забезпечує перехід до екологізації локальної економіки за допомогою координації громадських і економічних інтересів.

4. Управлінський блок стратегії еколого-економічної конкурентоспроможності регіону передбачає використання системи інноваційних технологій, його реалізація неможлива без соціального складника, тому система управління має багаторівневий характер (оперативний, тактичний та операційний). Кожен з рівнів передбачає застосування коротко-, середньо- та довгострокових регуляторів управління для локалізації, компенсації та закріплення змін у стані елементів і процесів розвитку еколого-економічної системи. У монографії удосконалено

методику, яка вможливить визначення сфери дії цих регуляторів для управління еколого-економічною конкурентоспроможністю регіону через взаємовплив економічної та екологічної підсистем. Методика оцінювання можливості стабілізації та забезпечення стійкості розвитку еколого-економічної конкурентоспроможності за умов мінливості еколого-економічних процесів заснована на виявленні взаємозв'язку між збуреннями в еколого-економічних і соціально-економічних процесах та визначенні потрібного інноваційного регулятора для усунення наслідків збурень (впливів).

ВИСНОВКИ

У монографії представлено теоретичне узагальнення й нове розв'язання наукової проблеми, що зреалізоване в розробленні теоретико-методологічних засад і практичних рекомендацій для забезпечення еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів в умовах глобалізації. Проведене дослідження дало змогу зробити такі висновки:

1. Сформовано дефінітивний вимір та концептуальні засади конкурентоспроможності регіонів в умовах глобалізації через узагальнення відомих теоретичних концепцій і підходів; потрактовано конкурентоспроможність регіону як вимогу регіональної економіки, виконання якої означає отримання користі від глобалізаційних процесів і розвиток відповідно до основних ринкових процесів і категорій. Доповнено понятійно-категорійний апарат, конкурентоспроможність регіону інтерпретовано як комплексну набуту здатність економічної системи локального рівня забезпечити в наявних умовах та прогнозованій перспективі низку регіональних переваг, що створюють передумови для формування вектора розвитку регіональної економічної архітектури для досягнення й утримання пріоритетних ринкових позицій її складових. При цьому виокремлено внутрішні й зовнішні передумови конкурентоспроможності регіону – основу для реалізації комплексу зусиль, що її забезпечують; види конкурентоспроможності регіону – економічний, екологічний, інноваційний, ресурсний, соціальний, стратегічний, що мають єдину економічну основу, яка втілюється в наявності чи формуванні конкурентних переваг. Забезпечення всіх видів водночас неможливе, і досягнення одного виду обов'язково спричинить зміни в ймовірності досягнення інших видів конкурентоспроможності.

2. Розкрито екологічний складник конкурентоспроможності в контексті економічного розвитку регіонів через взаємозумовленість і взаємозалежність

видів конкурентоспроможності регіону, зростання ефективності комплексного оцінювання й підвищення результативності прогнозування конкурентоспроможності, можливості підвищення й формування еколого-економічних стратегій регіонального розвитку. Визначено еколого-економічну конкурентоспроможність як складну, динамічну, інтегровану системоутворювальну властивість економічної системи з урахуванням екологічних особливостей регіону, пов'язану з розвитком ринків, галузей господарювання, активізацією інноваційно-інвестиційних процесів і формуванням еколого-економічних конкурентних переваг у найближчій та віддаленій перспективі. Виокремлено групи складових формування потенціалу еколого-економічної конкурентоспроможності регіону й надано авторське бачення дефініції конкурентної еколого-економічної переваги як сукупності відповідних чинників, що мають системний характер і складну систему зв'язків, що забезпечують регіону економічну, соціальну, інноваційну, інвестиційну, інформаційну привабливість на національному та світовому рівнях.

3. Огляд світових тенденцій у частині управління еколого-економічною конкурентоспроможністю регіонів засвідчує прогресивний інструментарій механізмів управління, що часто має превентивний характер. Конкретизовано складники управління, які застосовують на оперативним, тактичним, стратегічним рівнями в умовах мінливості еколого-економічних процесів. Установлено, що екологічне оподаткування у світі використовують як потужний важіль державної екологічної політики, а Україна за величиною екологічного податку в доходах зведеного державного бюджету порівняно з ВВП посідає одне із останніх місць у світі. Надано авторське розуміння категорії еколого-економічної політики регіону в контексті конкурентоспроможності як системи дій місцевої влади та учасників економічних відносин, що ґрунтується на правових і екологічних нормах, з урахуванням законів розвитку навколишнього природного середовища та на

основі принципів збалансованості, оптимальності, економічності й компромісності покликана забезпечити наявність еколого-економічних конкурентних переваг у середньо- та довгостроковій перспективі регіонального розвитку.

4. Обґрунтовано методологічні підходи до оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів, за авторським баченням концепт методології оцінювання полягає в гармонійному поєднанні ефектів від розвитку конкурентних переваг регіону щодо створення економічного фундаменту добробуту населення за рахунок економічних чинників з конкурентними перевагами в забезпеченні комфортного проживання населення регіону за рахунок екологічного потенціалу регіону. Запропоновано класифікацію методичних прийомів до оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів, що відрізняється поєднанням універсальності щодо можливості оцінювання будь-якого регіону України й ситуаційного підходу у виборі методичних прийомів та інструментарію проведення оцінювання, що дає підстави розвивати різні варіації методології залежно від цілей і завдань оцінювання. Визначено, що оцінювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіону передбачає розв'язання комплексу взаємопов'язаних завдань: виявити регіони-лідери та регіони-аутсайтери за аналізованими критеріями; встановити територіальні особливості та закономірності еколого-економічного розвитку країни; визначити сильні й слабкі позиції еколого-економічного розвитку регіонів країни; дослідити загальні тенденції еколого-економічного розвитку регіонів та шляхи їх корегування.

5. Запропоновано методичний інструментарій проведення комплексної діагностики еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів у взаємозв'язку з алгоритмом її проведення; поєднання інструментів проведення аналітичних процедур (матричні, інтегральні, індексні, критеріальні, експертні, графічні, розрахункові, комбіновані) дає можливість

реалізувати процес діагностики для виявлення регіональних проблем та моделювання подальшого розвитку регіонів з метою підвищення їхньої еколого-економічної конкурентоспроможності. Для проведення діагностики рівня еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів доцільно розглядати її в межах економічного, екологічного й соціального складників, які можливо доповнити діагностикою ринкової структури регіону.

6. Визначено методичні засади проведення комплексної діагностики еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів України: розроблено концептуальну схему проведення процедури діагностики, що вможливило виконання аналізу із застосуванням різних методик за широким переліком показників; запропоновано апарат проведення діагностики й прогнозування з урахуванням індикаторно-індексного методу; побудовано модель діагностування еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів. Перевагою запропонованого підходу є його адаптованість для цілей моделювання подальшого розвитку еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів.

7. Для окреслення тенденцій формування еколого-економічних конкурентних переваг на регіональному рівні побудовано концептуальну схему взаємодії елементів у системі еколого-економічних конкурентних переваг, у якій подальшого розвитку набули підходи до визначення сутності понять «еколого-економічні конкурентні переваги регіону», «еколого-економічний конкурентний потенціал регіону», «конкурентний статус регіону», «конкурентні позиції регіону», «джерела конкурентних переваг регіону», які описують формування регіональних еколого-економічних конкурентних переваг з позицій системного підходу, але як систему вбачають еколого-економічний конкурентний потенціал регіону, а еколого-економічні конкурентні переваги є системною характеристикою. Конкретизація й графічні нотації взаємозв'язків між зазначеними дефініціями дали змогу простежити, у який спосіб еколого-економічний конкурентний

потенціал регіону за допомогою економічних і екологічних чинників регіональної конкурентоспроможності перетворюється в джерела еколого-економічних конкурентних переваг і як з цих джерел формуються власне еколого-економічні конкурентні переваги, що є базовими для конкурентних позицій регіону.

8. Здійснено оцінювання процесу формування й реалізації еколого-економічних конкурентних переваг регіонів на основі пізнання векторів формування конкурентних переваг регіонів та схарактеризовано п'ять комплексних груп чинників еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів України, що на регіональному рівні можуть впливати на умови життєзабезпечення громадян, діяльність організацій і забезпечувати ефективне державне управління, при цьому вплив на деякі з них обмежений установленими державними й регіональними повноваженнями. Для оцінювання ступеня їх впливу на еколого-економічну конкурентоспроможність регіонів проведено експертне оцінювання, організоване вибіркоким способом. Для поглиблення методичного апарату проведено комплексну діагностику ефективності реалізації еколого-економічних конкурентних переваг регіонів України на основі формування трирівневої структури інтегрального показника еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів, яка більш повно враховує еколого-економічні конкурентні переваги кожного окремого регіону.

9. Для обґрунтування наявності або відсутності зв'язків між джерелами конкурентних переваг і рівнем конкурентоспроможності регіону розроблено економіко-математичну модель й апробовано її для Черкаського регіону. Моделювання проведено у два етапи, на кожному з яких проведена перевірка відсутності мультиколінеарності при аналізі впливу декількох кількісних змінних, відсутність автокореляції в залишках та перевірка на стаціонарність. Модель дає змогу виявити систему прямого зв'язку кількісних показників, що оцінюють процеси формування й реалізації конкурентних переваг

регіональної економіки, а також рівня конкурентоспроможності на поточній стадії її розвитку, але не є прямим моделюванням економічних процесів. У результаті моделювання отримали висновок про те, що посилення ринку не забезпечує регіону конкурентних переваг, про що свідчать виникаючі розриви зв'язків у процесі перетворення джерел конкурентних переваг у позитивну динаміку показників, що оцінюють рівень конкурентоспроможності регіону.

10. Схарактеризовано стратегічні пріоритети забезпечення еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів України, що ґрунтуються на комплексності стратегії еколого-економічної конкурентоспроможності регіону, диференційована сутність якої реалізується через блоки: 1) ринковий; 2) фінансовий, складники якого є рухомими грошовими потоками, формують попит та пропозицію фінансових ресурсів на ринку екологічних товарів і послуг; 3) управлінський – націлений на використання системи інноваційних технологій, реалізація якого неможлива без участі соціального складника і має багаторівневий характер (оперативний, тактичний та операційний). Умотивовано розуміння стратегії еколого-економічної конкурентоспроможності регіону як форми структуризації цільового еколого-економічної конкурентоспроможності регіону, за сукупністю уявлень держави та регіонів, суб'єктів підприємництва, місцевої громади про бажаний стан, напрями та результати розвитку еколого-економічної системи на мезорівні. Визначено механізм функціонування ринку екологічних послуг як системи, що актуалізує організацію раціонального використання природних і суспільних ресурсів для забезпечення еколого-економічної конкурентоспроможності регіону, а також перехід до екологізації локальної економіки за допомогою координації громадських і економічних інтересів.

11. Удосконалено інституціональне забезпечення управління еколого-економічною конкурентоспроможністю на регіональному рівні, яке візуалізовано в компонентно-функціональній структурній схемі побудови

еколого-економічної системи управління регіону. Логіка її побудови дає змогу так упорядкувати діяльність економічних інституцій, щоб мати можливість виявляти причини високої природомісткості економіки й боротися саме з ними, а не з їхніми негативними наслідками, а також на регіональному рівні послідовно оцінити й виявити резерви природних ресурсів, використовувані нині нераціонально. Розроблена програма регулювання еколого-економічної конкурентоспроможності – єдина система еколого-економічних заходів, спрямованих на забезпечення економічних потреб і екологічних інтересів регіонального соціально-економічного розвитку.

12. Для реалізації екологічної політики регіонів України визначено систему сучасних інструментів впливу на управління еколого-економічною конкурентоспроможністю регіонів, яка ґрунтується на поєднанні трьох основних груп – адміністративних, економічних і соціально-просвітницьких, що сприятиме скороченню еколого-економічних і соціальних конфліктів у суспільстві й регіональній диференціації. Удосконалено методику параметричної оцінки можливості стабілізації та забезпечення стійкості розвитку еколого-економічної конкурентоспроможності за умов мінливості еколого-економічних процесів, що заснована на виявленні взаємозв'язку між збуреннями в еколого-економічних і соціально-економічних процесах та визначенні необхідного інноваційного регулятора для усунення наслідків збурень (впливів), що дозволить визначити сфери дії цих регуляторів для управління еколого-економічною конкурентоспроможністю регіону через дотичні взаємовпливу економічної та екологічної підсистем.

Системне дослідження еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів завдяки комплексному підходу до вивчення її джерел і ресурсів виявило тенденції її сучасного розвитку та національну специфіку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бушман І. О. Проблема глобалізації – основні підходи до розуміння // Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія Філософія. [Електронний ресурс] Харків, 2012. Вип. 37. С. 15–25. Електрон. версія. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_filos_2012_37_4 (дата звернення: 11.03.2024).
2. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора. Київ : Основи, 2003. 503 с.
3. Тарханова Н. О. Глобалізація світового господарства та її вплив на економічний розвиток України. Вісник Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Донецьк, 2013. Вип. 2. С. 98–103.
4. Paterson M. Understanding Global Environmental Politics : Domination, Accumulation, Resistance. New York : Macmillan, 2010. 296 p.
5. Безрукова Н. В., Свічкарь В. А. Економічна глобалізація: аналіз основних протиріч та наслідків [Електронний ресурс]. Економіка і регіон. 2016. № 3. С. 62 – 67. Електрон. журнал. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig> (дата звернення: 02.12.2023).
6. Friedman Thomas L. The Lexus and the Olive Tree: Understanding Globalization. New York, 2000. 512 p.
7. Levitt, T. The Globalization of Markets. Harvard Business Review. 1983. № 61. May-June. P. 92-102.
8. Гідденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя. Київ : Альтерпрес, 2004. 110 с.
9. Хелд Д. Глобалізація / антиглобалізація / пер. з англ.: І. Андрущенко. Київ : К.І.С, 2004. 178 с.
10. Sibert H. Towards Global Competitions: Catalyst and constraints. Kiel. 1998. December. P. 2.

11. Білорус О. Г. Транзитивні країни у світосистемі постіндустріального глобалізму. Економічний часопис–XXI. 2013. № 9–10. С. 3–6.
12. Базилевич В. Д. Політекономія : підручник. Київ : Знання-Прес, 2007. 720 с.
13. Дубницький В. І., Чуприна Н. М., Ганжела І. П. Глобальна економіка : навч. посіб. / за ред. В. І. Дубницького. Дніпропетровськ : УДХТУ, 2015. 588 с.
14. Андрусак Н. О. Конкурентоспроможність регіону в умовах глобалізації. Держава та регіони. Економіка та підприємництво. Запоріжжя, 2018. № 4 (103). С. 151–158.
15. Гребньов Г. М. Категорії конкуренції та конкурентоспроможності в сучасному економічному світі [Електронний ресурс]. Бізнес–Інформ. 2012. № 5. С. 265–270. Електрон.версія. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2012_5_76 (дата звернення: 10.09.2023).
16. Андреева В. М., Кайлюк Є. М., Шаповаленко Д. О. Маркетинг і поведінка споживача на ринку комунальних послуг : навч. посіб. для студентів спеціальності «Менеджмент організацій». Харків : ХНАМГ, 2007. 150 с.
17. Голік В. В. Формування системи стратегічного забезпечення управління конкурентоспроможністю підприємств [Електронний ресурс]. Ефективна економіка. 2013. № 11. Електрон. журнал. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_11_21 (дата звернення: 10.12.2023).
18. Страшинський В. І. Теоретико-методологічні підходи до визначення понять «конкуренція» та «конкурентоспроможність підприємства» [Електронний ресурс]. Стратегія розвитку України. 2015. № 2. С. 172–176. Електрон. версія. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sru_2015_2_32 (дата звернення: 15.02.2024).
19. Масляєва О. О. Економічна сутність категорії «конкурентоспроможність»: дефініція та систематизація [Електронний ресурс]. Ефективна економіка. 2011. № 10. Електрон. журнал. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=737> (дата звернення: 15.02.2024).

20. Безугла В. О. Основи формування конкурентоспроможності регіонів України (на прикладі Полтавського регіону) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.10.01. Харків, 2006. 20 с.
21. Назаров М. І. Конкурентоспроможність регіону: суть та властивості [Електронний ресурс]. Ефективна економіка. 2013. № 10. Електрон. журнал. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2438> (дата звернення: 05.03.2024).
22. Романко О. П. Поняття конкурентоспроможності регіону та його ознаки [Електронний ресурс]. Ефективна економіка. 2015. № 3. Електрон. журнал. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3869> (дата звернення: 10.04.2024).
23. Амоша О. І. Проблеми вибору концепції розвитку вугільної промисловості України. Економіка промисловості. 2005. № 2. С. 32–38.
24. Долінський А. А. Енергозбереження та екологічні проблеми енергетики. Вісник НАН України. 2006. № 10. С. 24–26.
25. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України [Електронний ресурс]. Вісник Національної академії наук України. 2002. № 2. С. 31–40. Електрон. версія. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2002_2_7 (дата звернення: 10.04.2024).
26. Трегобчук В. М. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення. Київ : Об'єднаний інститут економіки НАН України, 2005. 540 с.
27. Воробйова Л. В. Ідеї фізичної економії в організації сучасної системи господарювання [Електронний ресурс]. Економічний вісник університету. 2015. Вип. 25(1). С. 90–95. Електрон. версія. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/escvu_2015_25%281%2 (дата звернення: 17.07.2017).
28. Лієв О. С. Мультиплікативний ефект екологічної складової інвестиційного потенціалу в державі [Електронний ресурс]. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління. 2011. Вип. 4. С. 276–283.

Електрон. версія. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_upravl_2011_4_39 (дата звернення: 06.09.2023).

29. Резолюція Міжнародного екологічного форуму «Довкілля для України» [Електронний ресурс]. Електрон. текст. дані. URL: <http://www.menr.gov.ua/content/article/10729> (дата звернення: 16.10.2023).

30. Герасимчук З. Теоретичні засади забезпечення конкурентоспроможності регіону. Економіст. 2011. № 11. С. 34–37.

31. Борщук Є. М. Теоретико-методологічні основи системного аналізу сталого розвитку еколого-економічних систем : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.06. Львів, 2009. 36 с.

32. Козаченко Т. П. Екологічна безпека як передумова сталого соціально-економічного розвитку України. Збірник наукових праць Донецького державного університету. Серія: Державне управління. 2014. Т. 15., Вип. 291. С. 138–151.

33. Чернова Т. Л. Еколого-економічні принципи сталого розвитку національної економіки. Економіка та держава. 2013. № 5. С. 63–66.

34. Андрусяк Н. О. Еколого-економічна політика регіону в контексті конкурентоспроможності. Науковий погляд: Економіка та управління. Серія: Економіка. Дніпро, 2018. № 3 (61). С. 71–76.

35. Андрусяк Н. О. Світовий досвід управління еколого-економічною конкурентоспроможністю регіонів. Бізнес-навігатор. Херсон, 2018. № 6 (49). С. 145–150.

36. Охріменко О. О., Іванова Т. В. Соціальна відповідальність : навч. посіб. Київ : НТУУ «Київський політехнічний інститут», 2015. 180 с.

37. Заключний звіт з науково-дослідної роботи «Проведення аналізу стану реалізації регіональної екологічної політики» [Електронний ресурс]. Електрон. текст. дані. URL: <http://www.menr.gov.ua/docs/activity-ecopolit/NDR%20regionalna%20politika%202013.doc> (дата звернення: 20.01.2024).

38. Синякевич І. М. Європейський досвід в оподаткуванні лісового сектора. *Деревообробник*. 2000. № 7. С. 1–3.
39. Кашенко О. Л. *Фінанси природокористування*. Суми : Університетська книга, 1999. 252 с.
40. Міністерство Фінансів України [Електронний ресурс] : Офіційний Web-сайт. Електрон. дані. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (дата звернення: 22.11.2023).
41. Державна казначейська служба України [Електронний ресурс] : Офіційний Web-сайт. Електрон. дані. URL: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477> (дата звернення: 21.01.2024).
42. PINE database [Electronic resource]. Database on Policy Instruments for the Environment : Website. URL: <https://pinedatabase.oecd.org/> (дата звернення: 22.11.2023).
43. Шевченко І. В. Екологічне оподаткування: зарубіжний досвід і Україна [Електронний ресурс]. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 2. С. 55–60. Електрон. версія. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2014_2_10 (дата звернення: 04.09.2023).
44. Green policies in the EU: A review, EC-IILS joint discussion paper series [Electronic resource]. № 14. *The Political Economy of Environmentally Related Taxes*. Paris, 2006. 19 June. P. 10. URL: <http://www.ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=7246&langId=en> (дата звернення: 22.11.2023).
45. Колєнов О. М. Зарубіжний інструментарій державної екологічної політики. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. Серія: Державне управління. 2015. Вип. 2. С. 146–151.
46. UN Environment Programme [Electronic resource] : Website: URL: <https://www.unenvironment.org/explore-topics/resource-efficiency/what-we-do/responsible-industry/eco-labelling> (date of appeal: 03.01.2024).

47. Пашечко О. А. Еколого-економічний механізм управління енергетичними ресурсами регіону. Актуальні проблеми економіки. 2015. № 11(173). С. 240–246.
48. Брижань І. А. Визначення основних напрямів дієвого впливу держави на еколого-економічний розвиток промисловості. Економіка і регіон. 2015. № 2(51). С. 35–40.
49. Кулик Р. Р. Екологічний аудит: зарубіжний досвід і необхідність впровадження в Україні [Електронний ресурс]. Електрон. текст. дані. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/123456789/97987/67-Kulik.pdf?sequence=1> (дата звернення: 02.12.2023).
50. Паламарчук О. М. Еколого-економічна культура як необхідна складова професійної соціалізації суб'єктів економічної діяльності [Електронний ресурс]. Вісник післядипломної освіти. 2010. Вип. 1(2). С. 299–307. Електрон. версія. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpro_2010_1%282%29__36 (дата звернення: 02.12.2023).
51. Хвесик М. А., Степаненко А. В., Обиход Г. О. [та ін.] Екологічна модернізація в системі природно-техногенної та екологічної безпеки / за ред. М. А. Хвесика. Київ : ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАНУ», 2016. 455 с.
52. Андрусyak Н. О. Управління еколого-економічною конкурентоспроможністю регіону [Електронний ресурс]. Інфраструктура ринку. 2018. № 25. С. 542–548. Електрон. наук.–практ. журнал. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/25_2018_ukr/25_2018.pdf.
53. Механізм стратегічного управління інноваційним розвитком : монографія / за заг. ред. О. А. Біловодської. Суми : Університетська книга, 2010. 432 с.
54. Мельник Л. Г. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням : підруч. для студентів екон. спец. вищ. навч. закл. / за ред. Л. Г. Мельник. Суми : Університетська книга, 2008. 768 с.

55. National Environmental Policy Act (NEPA). Law and Regulations. Regulations for Implementing NEPA [Electronic resource]. U.S. Department of Energy : Website. URL: <http://www.eh.doe.gov/nepa/requirements.html> (дата звернення: 01.12.2023).
56. Wood C., Djeddour M. The environmental assessment of policies, plans and programmes [Electronic resource]. Report to the European Commission on Environmental Assessment of Policies, Plans and Programmes and Preparation. Electronic text data. Manchester : EIA Centre, University of Manchester, 1989. URL: <http://www.tandfonline.com/doi/pdf>.
57. Review of legislation of the Republic of Moldova with regard to implementation of the UNECE Protocol on Strategic Environmental Assessment [Electronic resource]. EU neighbors. The South-East : Website. URL: http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/EaP_GREEN (дата звернення: 02.02.2024).
58. Law on Strategic Environmental Assessment in Moldova [Electronic resource]. About law in Moldova: Legislation of the Republic of Moldova : Website. URL: http://www.law-moldova.com/eng/legislation_republic_moldova.html (дата звернення: 02.02.2024).
59. Porter M. E. On Competition. Boston : Harvard Business School Press, 2008. 576 p.
60. Schwab K. The Global Competitiveness Report 2017–2018 [Electronic resource]. The World Economic Forum : Website. Geneva, 2019. URL: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/04Backmatter/TheGlobalCompetitivenessReport2017–2018AppendixB.pdf>
61. Офіційний сайт Центру міжнародної конкурентоспроможності, розділ «Фактори і критерії» [Електронний ресурс]. Електрон. дані. URL: <http://www.imd.org/wcc/wcc-factors-criteria/> (дата звернення: 04.02.2024).
62. The 12th Annual BHI State Competitiveness Report [Electronic resource]. The Beacon Hill Institute for Public Policy Research at Suffolk University : Website.

Electronic text data. Boston, 2012. 68 p. URL: <http://www.beaconhill.org/Compete12/Compete12.pdf>.

63. Андрусyak Н. О. Інтегральні методики оцінки як інструмент регулювання еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів [Електронний ресурс]. Економіка та суспільство. 2019. №. 20. С. 450–455. Електрон. версія. URL: <http://economyandsociety.in.ua>.

64. Головченко С. І. Методичні підходи до оцінювання еколого-економічного стану регіону. Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. Черкаси, 2013. Вип. 35, Ч. 2. С. 189–194.

65. Кузьмін О. Є., Горбаль Н. І. Управління міжнародною конкурентоспроможністю : підручник. Львів : Компакт-ЛВ, 2005. 304 с.

66. Реутов В. Є. Міжнародна конкурентоспроможність регіону: сутність, методи оцінювання. Економіка та держава. 2006. №4. С. 52–54.

67. Панкова М. О. Методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності регіону. Вісник економічної науки України. 2013. № 1. С. 118–121.

68. Безкорвайний О. І. Фактори еколого-економічної безпеки промислових підприємств. Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. Черкаси, 2012. Вип. 32, Ч. 1. С. 145–147.

69. Герасимчук З. В., Білик О. С. Еколого-економічні засади підвищення конкурентоспроможності регіону : монографія. Луцьк : Вежа-Друг, 2014. 284 с.

70. Ковальська Л. Л. Методичні підходи до аналізу і оцінювання конкурентоспроможності регіону. Актуальні проблеми економіки. 2013. № 3(141). С. 109–124.

71. Андрусyak Н. О. Методологічні підходи до оцінки еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів. Збірник наукових праць Черкаського

державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. Черкаси, 2018. № 51. С. 32–40.

72. Дмитрієва В. О. Основні підходи та показники оцінки конкурентоздатності регіонів. Вісник Запорізького національного університету. 2011. № 1(9). С. 193–202.

73. Назаров М. І. Конкуреноспроможність регіону: суть та властивості [Електронний ресурс]. Ефективна економіка. 2013. № 10. Електрон. журнал. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2438> (дата звернення: 02.12.2023).

74. Чечель А. О. Екологічна складова в оцінці конкурентоспроможності регіонів як умова сталого регіонального розвитку [Електронний ресурс]. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. Електрон. версія. Маріуполь, 2017. Вип. 15. С. 42–48. URL: <http://eir.pstu.edu/handle/123456789/15830> (дата звернення: 02.12.2023).

75. Безугла В. О. Основи формування конкурентоспроможності регіонів України (на прикладі Полтавського регіону) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.10.01. Харків, 2006. 20 с.

76. Андрєєва Н. М., Золотов В. І., Шунова С. Г. Діагностика як базис формування антикризової політики Одеського регіону. Вісник соціально-економічних досліджень. 2011. № 3(43). С. 307–315.

77. Сталій розвиток та екологічна безпека суспільства: теорія, методологія, практика : монографія / за наук. ред. Є. В. Хлобистова ; Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку НАН України. Сімферополь : Аріал, 2011. 462 с.

78. Балджи М. Д. Основи діагностики комплексного природокористування: регіональний вимір : монографія. Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2008. 144 с.

79. Martin R. L. A Study on the Factors of Regional Competitiveness. A draft final report for The European Commission. Cambridge : University of Cambridge, [N. d.]. 184 p.

80. Овчарук В. В., Маслак О. О., Дорошкевич К. О. Конкурентоспроможність регіону в умовах кластеризації національної економіки: сутність та перспективи розвитку. Економічний простір. 2014. № 85. С. 72–83.
81. Гайдук В. А. Еколого-економічні аспекти конкурентоспроможності регіональної економіки. Вісник Приазовського державного технологічного університету. 2007. № 17. С. 275–278.
82. Бобровська О. Ю., Савостенко Т. О., Польська І. Е. Забезпечення конкурентоспроможності регіонів у контексті активізації економічного розвитку. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2013. 48 с.
83. Антонюк Г. Я. Теоретико-методологічні основи дослідження конкурентоспроможності регіону. Наукові праці Чорноморського державного університету ім. П. Могили. Серія Економіка. Миколаїв, 2007. Вип. 59, Т. 72. С. 118–124.
84. Шпильова В. О. Особливості конкурентоспроможності регіонів в умовах України. Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки, Черкаси, 2009. № 24. С. 184–187.
85. Дегтярьова І. О. Фактори підвищення конкурентоспроможності сучасного регіону [Електронний ресурс]. Електрон. текст. дані. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Dutp/2009-1/doc_pdf/Degtyareva_IO.pdf
86. Шульц С. Л. Формування і розвиток економічного простору регіонів України : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.05. Львів, 2012. 40 с.
87. IBR The Indiana Business Review [Electronic resource]. Indiana Business Research Center : Website. Electronic text data. URL: <http://www.ibrc.indiana.edu/ibr/index.html> (дата звернення: 05.12.2023).
88. Elkington J. Cannibals With Forks: The Triple. Bottom Line of 21st Century Business. Oxford : Capstone Pub, 1997. 402 p.

89. Dijkstra L., Annoni P., Kozovska K. A. New regional competitiveness index: Theory, methods and findings. Brussels, Belgium : European Commission, 2011. 28 p. ; Paper No. 02/2011.
90. Фактори і механізми забезпечення конкурентоспроможності регіону / під ред. П. Ю. Біленького. Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2005. 145 с.
91. Романко О. П. Поняття конкурентоспроможності регіону та його ознаки [Електронний ресурс]. Ефективна економіка. 2015. № 3. Електрон. журнал. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3869> (дата звернення: 02.03.2024).
92. Герасимчук З. В. Конкурентоспроможність регіону: теорія, методологія, практика : монографія. Луцьк : Надстир'я, 2008. 248 с.
93. Черток К. М. Сутність поняття конкурентоспроможності регіону [Електронний ресурс]. Електрон. текст. дані. URL: http://www.rusnauka.com/6_PNI_2013/Economics/2_129_298.doc.htm (дата звернення: 02.03.2024).
94. Назаров М. І. Конкурентоспроможність регіону: суть та властивості [Електронний ресурс]. Ефективна економіка. 2013. № 10. Електрон. журнал. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2438> (дата звернення: 02.03.2024).
95. McKendrick, Joe. Industry 4.0: It's all about information technology this time ZDNet [Electronic resource]. Electronic text data. URL: <http://www.zdnet.com/article/industry-40-itsall-about-information-technology/> (дата звернення: 02.04.2024).
96. Hinks, Jamie. 5 things you should know about Industry 4.0 [Electronic resource]. TechRadar : Website. Electronic text data. URL: <http://www.techradar.com/news/worldof-tech/future-tech/5things-you-should-know-about-industry-4-0-1289534> (дата звернення: 02.04.2024).

97. The Future of Jobs. Employment, Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution [Electronic resource]. The World Economic Forum : Website. Electronic text data. Geneva, 2019. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2018.pdf.
98. Багрова І. В. Складові та фактори конкурентоспроможності. Вісник економічної науки України. 2007. № 1. С. 11–16.
99. Державне агентство земельних ресурсів України [Електронний ресурс] : Web-сайт. Електрон. дані. URL: <http://land.gov.ua/zvitnist/statystyka.html> (дата звернення: 02.04.2024).
100. Попова О. Л. Екодіагностика природо-господарської організації території України: агроландшафтний аспект. Науковий журнал інституту економіки та прогнозування НАН України. 2012. № 3. С. 160.
101. Державна служба статистики України. Статистична інформація [Електронний ресурс] : Web-сайт. Електрон. дані. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.12.2023).
102. Сотниченко Л. Л. Визначення передумов й обґрунтування факторів розвитку транспортної інфраструктури регіонів України. Агросвіт. 2015. № 10. С. 45–52.
103. Інфраструктура регіонів України. Пріоритети модернізації : аналітичне дослідження. Київ : Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень : Фонд імені Фрідріха Еберта, 2017. 26 с.
104. Регіони України : статист. збірник 2018. Ч. I / Державна служба статистики України ; за ред. І. Є. Вернера. Київ, 2018. 315 с.
105. Державне екологічно-інвестиційне агентство України [Електронний ресурс] : Web-сайт. Електрон. дані. URL: www.neia.gov.ua (дата звернення: 22.12.2023).
106. Андрусак Н. О. Методика комплексного оцінювання ефективності реалізації еколого-економічних конкурентних переваг регіонів України. Економічні горизонти. 2018. № 4 (7). С. 128–137.

107. Регіональний розвиток Черкаської області : статист. збірник за 2022 рік / Головне управління статистики у Черкаській області. Черкаси, 2023. 305 с.

108. Екологічний паспорт Черкаської області за 2022 р. / Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Черкаській області. Черкаси, 2023. 206 с.

109. Черкащина інвестиційна = Investment proposals of Cherkassy oblast / Головне управління інвестиційно-інноваційної політики, підприємництва та зовнішніх зносин Черкаської обласної державної адміністрації. Черкаси : ОДА, 2023. 56 с.

110. Черкащина туристична. 5 сезонів = Touristic Cherkasy. 5 Season / Головне управління інвестиційно-інноваційної політики, підприємництва та зовнішніх зносин Черкаської обласної державної адміністрації. Черкаси : БРАМА-Україна, 2023. 64 с.

111. Інформаційно-аналітична довідка про виникнення надзвичайних ситуацій в Україні у 2021 році [Електронний ресурс]. Державна служба України з надзвичайних ситуацій : Web-сайт. Електрон. текст. дані. URL: <http://www.dsns.gov.ua/ua/Dovidka-za-kvartal/72899.html> (дата звернення: 09.12.2023).

112. Звіт про результати аудиту ефективності використання коштів резервного фонду державного бюджету в 2021 році [Електронний ресурс]. Рахункова палата : Web-сайт. Електрон. текст. дані. URL: <https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/pdf> (дата звернення: 09.12.2023).

113. Стан використання державних цільових програм у 2017 році [Електронний ресурс]. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України : Web-сайт. Електрон. текст. дані. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=DerzhavniTsiloviProgrami>. (дата звернення: 09.12.2023).

114. Скороход І. Тенденції розвитку світового ринку екологічних товарів та послуг. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2013. № 9. С. 118–122.
115. Алексеєнко І. Р. Міжнародне співробітництво у галузі охорони довкілля. Історичний аспект. Вісник НАН України. 2014. № 4. С. 60–74.
116. Внучко С. М. Глобальні проблеми сучасності: причини виникнення та шляхи їх розв'язання. Вісник СевНТУ. Серія : Політологія : зб. наук. пр. Севастополь, 2014. Вип. 145. С. 95–99.
117. Основні всесвітні зустрічі, пов'язані зі сталим розвитком та їх результати [Електронний ресурс] : презентація. Електрон. дані. URL: <http://kxtp.kpi.ua/komarysta/sd03.pdf>.
118. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку [Електронний ресурс]. Законодавство України : Офіційний портал Верховної Ради України. Електрон. текст. дані. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_455 (дата звернення: 10.12.2023).
119. Віденська декларація та Програма дій [Електронний ресурс]. Законодавство України : Офіційний портал Верховної Ради України. Електрон. текст. дані. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_504 (дата звернення: 10.12.2023).
120. International Conference on Population and Development (ICPD) [Electronic resource]. UN Documents: Gathering a body of global agreements : Report of the United Nations Conference on Population and Development, Cairo, Egypt, 5-13 September, 1994. Electronic text data. URL: <https://www.unfpa.org/icpd> (дата звернення: 10.12.2023).
121. Пекінська декларація [Електронний ресурс]. Законодавство України : Офіційний портал Верховної Ради України. Електрон. текст. дані. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507 (дата звернення: 22.12.2023).
122. Бабич М. М. Понятійно-категоріальна сутність продовольчої безпеки. Економіка та держава. 2017. № 6/2017. С. 39–45.

123. Стамбульська декларація з населених пунктів декларація [Електронний ресурс]. Законодавство України : Офіційний портал Верховної Ради України. Електрон. текст. дані. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_508 (дата звернення: 22.12.2023).

124. Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату [Електронний ресурс]. Законодавство України : Офіційний портал Верховної Ради України. Електрон. текст. дані. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_801 (дата звернення: 22.12.2023)

125. Rio Declaration on Environment and Development [Electronic resource]. UN Documents: Gathering a body of global agreements : Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 20-22 June 2012. Electronic text data. URL: http://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/UNFPA%20Population%20matters%20for%20sustainable%20development_1.pdf

126. Ільченко В. М. Аналіз показників сталості соціоеколого-економічного розвитку регіону. Вісник соціально-економічних досліджень. 2013. Випуск 2(49), Ч. 2. С. 148–153.

127. Буркинський Б. В., Галушкіна Т. П., Реутов В. Є. «Зелена» економіка крізь призму трансформаційних зрушень в Україні : монографія. Одеса : ІПРЕЕД НАН України ; Саки: Підприємство Фенікс, 2011. 348 с.

128. Italian Alliance for Sustainable Development (ASviS) [Electronic resource] : Website. Electronic data. URL: <http://asvis.it/approfondimenti/208-3579/lo-stato-della-green-economy-in-italia-e-nel-mondo-il-rapporto-e-le-proposte-degli-stati-general-della-green-economy-2018> (date of appeal: 26.12.2023).

129. Для чого Швеція скуповує сміття? Світовий досвід боротьби зі звалищами [Електронний ресурс]. Укрінформ : мультимедійна платформа іномовлення України : Web-сайт. Електрон. текст. дані. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2039097-dla-cogo-svecia-skupovue-smitta-svitovij-dosvid-borotbi-zi-zvalisami.html> (дата звернення: 11.12.2023).

130. Кернична А. Є. Досвід зарубіжних країн щодо вдосконалення механізмів державного управління в екологічній сфері у контексті євроінтеграції. Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 24. С. 152–156.
131. Основні показники зовнішньої торгівлі України [Електронний ресурс]. Український клуб аграрного бізнесу : Web-сайт. Електрон. текст. дані. URL: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/zovnishni_rinki/osnovni_pokazniki_zovnishnoi_torgivli_ukraini (дата звернення: 26.12.2023).
132. Die 20 größten Exportländer weltweit im Jahr 2018 [Eine elektronische Ressource]. Statista : Statistikportal. Elektronische daten. URL: <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/37013/umfrage/ranking-der-top-20-exportlaender-weltweit/> (datum der Beschwerde: 26.12.2023).
133. ТОП-10 товарів, які світ купує в Україні [Електронний ресурс]. Укрінформ : мультимедійна платформа іномовлення України : Web-сайт. Електрон. текст. дані. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2555181-top10-tovariv-aki-svit-kupue-v-ukraini.html> (дата звернення: 26.12.2023).
134. Die 20 größten Exportländer weltweit im Jahr 2017 [Eine elektronische Ressource]. Statista : Statistikportal. Elektronische daten. URL: <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/157858/umfrage/groesste-importlaender-weltweit/> (datum der beschwerde: 26.12.2023).
135. The International Trade Administration, U.S. Department of Commerce [Electronic resource] : Website. Electronic data. URL: <https://legacy.trade.gov/topmarkets/environmental-tech.asp> (date of appeal: 26.12.2023).
136. Top Markets Report: Environmental Technologies [Electronic resource] : A Market Assessment Tool for U.S. Exporters Electronic text data. URL: https://legacy.trade.gov/topmarkets/pdf/Environmental_Technologies_Top_Markets_Report.pdf (date of appeal: 26.12.2023).
137. Державна підтримка українського експорту [Електронний ресурс] : Web-сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. Електрон.

дані. URL: http://ukrexport.gov.ua/ukr/tovaroobig_z_ukr/jap/5699.html (дата звернення: 26.12.2023).

138. UK Environmental Accounts [Electronic resource]. Office for National Statistics: Website. Electronic text data. URL: <https://www.ons.gov.uk/economy/environmentalaccounts/bulletins/ukenvironmentalaccounts/#environmental-goods-and-service-sector> (date of appeal: 26.12.2023).

139. GOV.UK [Electronic resource] : Website. Electronic data. URL: <https://www.gov.uk/government/news/exports-continue-to-rise-across-the-uk> (date of appeal: 26.12.2023).

140. Білявський Г. О. Основи загальної екології. Київ : Либідь, 2006. 408 с.
<http://www.eco-live.com.ua/content/book/74-dzherela-zabrudnennya-dovkillya>.

141. Великий експорт до Євросоюзу: що і куди продає Україна [Електронний ресурс]. Сьогодні : Web–портал. Електрон. текст. дані. URL: <https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/eksport-v-es-chto-i-kuda-prodaet-ukraina-1157848.html> (дата звернення: 26.12.2023).

142. Органічний ринок в Україні – аналітика [Електронний ресурс]. Agropolit.com: Гаряча агрополітика. Спецпроект : Web-сайт. Електрон. текст. дані. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/415-organichniy-rinok-v-ukrayini--analitika> (дата звернення: 26.12.2023).

143. Торік експорт ІТ-послуг з України зріс до 2,1 млрд. дол. США [Електронний ресурс]. Українські національні новини: інформаційне агентство : Web–сайт. Електрон. текст. дані. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1569403-torik-eksport-it-poslug-z-ukrayini-zris-do-2-1-mlrd-dol-ssha> (дата звернення: 26.12.2023).

144. Інформаційне агентство Xinhua [Електронний ресурс] : Web–сайт. Електрон. дані. URL: <https://www.google.com/search?q=2017%E5%B9%B4%E4%B8%AD%E5%9B%BD%E7%BB%8F%E6%B5%8E&oq=2017%E5%B9%B4%E4%B8%AD%E5%9>

B%BD%E7%BB%8F%E6%B5%8E&aqs=chrome..69i57j0l3.1262j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF (дата звернення: 26.12.2023).

145. Енергетична статистика [Електронний ресурс]. Інформаційно-аналітичний портал EES EAES : Web-сайт. Електрон. текст. дані. URL: <http://www.eeseaес.org/contact-us> (дата звернення: 08.01.2024).

146. Географічний довідник. Список країн за населенням [Електронний ресурс]. Merkator : Web-сайт. Електрон. текст. дані. URL: <http://merkator.org.ua/dovidnyk/spysok-krajin-za-naselennam/> (дата звернення: 08.01.2024).

147. Регіональні профілі та оцінки енергетики [Електронний ресурс]. U. S. Energy Information Administration : Web-сайт. Електрон. текст. дані. URL: <https://www.eia.gov/state/?sid=US> (дата звернення: 06.12.2023).

148. Гірничий енциклопедичний словник : у 3 т. / за ред. В. С. Білецького. Донецьк : Східний видавничий дім, 2004. Т. 3. 752 с.

149. Today in Energy. U.S. Energy Information Administration [Electronic resource] : Website. Electronic text data. URL: <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=2930> (дата звернення: 11.12.2023).

150. Світовий прорив офшорної вітроенергетики [Електронний ресурс]. Українська вітроенергетична асоціація : Web-сайт. Електрон. текст. дані. URL: <http://uwea.com.ua/ua/article/mirovoj-proryv-offshornoj-vetroenergetiki/> (дата звернення: 11.12.2023).

151. EXPERT SYSTEM: revenues increase more than 50% to € 12.9 million in 1H 2018 [Electronic resource]. Expert System : Website. Electronic text data. URL: <https://www.expertsystem.com/expert-system-revenues-increase-50-e-12-9-million-1h-2018/> (дата звернення: 11.12.2023).

152. Travel and tourism industry in the U.S. – Statistics & Facts [Electronic resource]. Statista: Statistics portal : Website. Electronic text data. URL:

<https://www.statista.com/topics/1987/travel-and-tourism-industry-in-the-us/> (дата звернення: 11.12.2023).

153. Diment D., Masterson R., Ulama D. Economic Clusters of Western and Southern United States [Electronic resource]. Ibis world : Website. Electronic text data. URL: <https://www.ibisworld.com/industry-insider/industry-insights/economic-clusters-of-western-and-southern-united-states/> (дата звернення: 11.12.2023).

154. Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження [Електронний ресурс] : Офіційний Web-сайт. Електрон. дані. URL: <http://www.sae.gov.ua/uk/ae/windenergy> (дата звернення: 06.12.2023).

155. WIRTSCHAFT. NRW. Innovation. Digitalisierung. Energie [Eine elektronische Ressource] : Website. Elektronische Daten. URL: <https://www.wirtschaft.nrw/wirtschaft> (дата звернення: 10.12.2023).

156. Міністерство економіки та регіонального розвитку Баварії [Електронний ресурс] : Офіційний Web-сайт. Електрон. дані. URL: <https://www.stmwi.bayern.de/energie-rohstoffe/beratung-forschung/> (дата звернення: 12.02.2024).

157. Міністерство економіки, науки та оцифрування Землі Саксонія-Ангальт [Електронний ресурс] : Офіційний Web-сайт. Електрон. дані. URL: <https://mw.sachsen-anhalt.de/service/publikationen/#c170645> (дата звернення: 12.02.2024).

158. Портал Інновації [Електронний ресурс]. Електрон. дані. URL: <https://www.yumpu.com/de/document/view/59624968/hier-jetztimpulsmagazin-ausgabe-02-2017> (дата звернення: 12.12.2023).

159. Федеральна асоціація німецької біоетанолової промисловості [Електронний ресурс] : Web-сайт. Електрон. дані. URL: <https://www.bdbe.de/oekologie> (дата звернення: 12.12.2023).

160. Manifest für eine soziale und ökologische Transformation: 30 NaturFreunde-Bundeskongress beschließt Resolution «Ein neuer Gesellschaftsvertrag» [Eine elektronische Ressource]. Elektronische Textdaten. URL:

<https://www.naturfreunde.de/manifest-transformation> (datum der beschwerde: 07.01.2024).

161. AXELERA: European cluster collaboration platform [Electronic resource] : Website. Electronic data. URL: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/axelera> (date of appeal: 03.01.2024).

162. AXELERA: The cluster for the chemical and environmental sectors Auvergne-Rhône-Alpes. KEY FIGURES [Electronic resource] : Website. Electronic data. URL: <https://www.axelera.org/en/key-figures/> (date of appeal: 03.01.2024).

163. Unlocking Rural Competitiveness: The Role of Regional Clusters Available in the US [Electronic resource]. Electronic text data. URL: https://www.statsamerica.org/innovation/reports/trifold_single_pages.pdf (date of appeal: 03.01.2024).

164. Андрусак Н. О. Обґрунтування актуальності стратегії еколого-економічної конкурентоспроможності регіону. Світ економічної науки : Матеріали Міжнародної наук.-практ. інтернет-конф. екон. спрямування. Тернопіль, 2019. Вип.12. С. 43–46.

165. Степаненко А. В. Еколого-економічні стратегії в системі забезпечення екологічної безпеки. Наука та наукознавство. 2014. № 4. С. 77–89.

166. Електромобілі в Україні – кольорова статистика від МВС [Електронний ресурс]. ElectroCars : Web-сайт. Електрон. текст. дані. URL: <https://electrocars.ua/evs-in-ukraine-color-statistics/> (дата звернення: 19.12.2023).

167. Редзюк А. М., Агеєв В. Б., Устименко В. С. [та ін.] Про стан і перспективи використання електромобілів [Електронний ресурс]. Електрон. текст. дані. URL: <http://www.insat.org.ua/files/menu/tk/info/energo/PerspEV.pdf> (дата звернення: 03.01.2024).

168. Огляд ринку органічної продукції [Електронний ресурс]. Мій бізнес : Web-портал. Електрон. дані. URL: <https://msb.aval.ua/news/?id=26062> (дата звернення: 19.12.2023).

169. Держенергоефективності. Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України [Електронний ресурс] : Web-сайт. Електрон. дані. URL: <http://saee.gov.ua/uk/news/1252> (дата звернення: 19.12.2023).
170. Актуальні питання співробітництва України та Європейського союзу у галузі альтернативної енергетики [Електронний ресурс] : наук. дослідження. Електрон. текст. дані. URL: http://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/konkurs_stud/ES/2_3.pdf (дата звернення: 03.01.2024).
171. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] : Web-сайт. Електрон. дані. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 03.01.2024).
172. Центр екологічної сертифікації та маркування [Електронний ресурс] : Web-сайт. Електрон. дані. URL: <http://www.ecolabel.org.ua> (дата звернення: 03.01.2024).
173. Greenpeace [Electronic resource] : Website. Electronic data. URL: <https://www.greenpeace.org/international/> (дата звернення: 03.01.2024).
174. European Environment Agency [Electronic resource] : Website. Electronic data. URL: <https://www.eea.europa.eu> (дата звернення: 03.01.2024).
175. IUCN, International Union for Conservation of Nature [Electronic resource] : Website. Electronic data. URL: <https://www.iucn.org> (дата звернення: 03.01.2024).
176. Forest Stewardship council [Electronic resource] : Website. Electronic data. URL: <https://www.fsc.org/en> (дата звернення: 03.01.2024).
177. Державний фонд енергоефективності [Електронний ресурс] : Web-сайт. Електрон. дані. URL: <https://eefund.org.ua/> (дата звернення: 03.01.2024).
178. Інститут розвитку територіальних громад [Електронний ресурс] : Web-сайт. Електрон. дані. URL: <https://www.icdu.kiev.ua> (дата звернення: 03.01.2024).
179. Національний екологічний центр України [Електронний ресурс] : Web-сайт. Електрон. дані. URL: <http://nesu.org.ua> (дата звернення: 09.01.2024).

180. Національна екологічна організація «Зелений Хрест» України [Електронний ресурс] : Web–сайт. Електрон. дані. URL: <http://www.greencross.org.ua> (дата звернення: 09.01.2024).
181. Українська екологічна асоціація «Зелений світ» [Електронний ресурс] : Web–сайт. Електрон. дані. URL: <http://www.zelenysvit.org.ua> (дата звернення: 09.01.2024).
182. Київський еколого-культурний центр [Електронний ресурс] : Web–сайт. Електрон. дані. URL: <http://ecoethics.ru> (дата звернення: 09.01.2024).
183. Еко клуб «Зелена Хвиля» [Електронний ресурс] : Web–сайт. Електрон. дані. URL: <https://www.ecoclubua.com> (дата звернення: 09.01.2024).
184. Чорнобильський форум [Електронний ресурс] : Web–сайт. Електрон. дані. URL: <https://www.iaea.org/newscenter/focus/chernobyl> (дата звернення: 09.01.2024).
185. Урядовий портал [Електронний ресурс] : Web–портал органів виконавчої влади України. Електрон. дані. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/catalog> (дата звернення: 09.01.2024).
186. Національна академія наук України [Електронний ресурс] : Web–сайт. Електрон. дані. URL: <http://www.nas.gov.ua/UA/Structure/Pages/default.aspx> (дата звернення: 09.01.2024).
187. Іщук Л. І., Ніколаєва А. М., Пиріг С. О. Фінансове забезпечення сфери охорони навколишнього природного середовища у контексті сталого розвитку України та її регіонів. Економічний форум. 2016. № 2. С. 161–167.
188. Наукова та інноваційна діяльність України : статист. збірник за 2016 рік / Державна служба статистики України. Київ, 2017. 141 с.
189. Наукова та інноваційна діяльність України : статист. збірник за 2017 рік / Державна служба статистики України. Київ, 2018. 178 с.
190. Валюх А. М., Зайцев Д. Б., Якимчук А. Ю. Роль міжнародних організацій у сфері збереження й відтворення природного капіталу [Електронний ресурс]. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2018.

№4. Електрон. журнал. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1214> (дата звернення: 05.02.2024).

191. Стан виконання державних цільових програм у 2017 році [Електронний ресурс]. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України : офіційний Web-сайт. Електрон. текст. дані. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=090685c7-1fd1-4b71-86f1-7852d30315c1&title=StanVikonanniaDerzhavnikhTsilovikhProgramU2017-Rotsi&isSpecial=true> (дата звернення: 05.01.2024).

192. Ашикова Е. І. Механізми реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні : дис. кандидата наук з державного управління : 25.00.02. Івано-Франківськ, 2014. 220 с.

193. Андрусак Н. О. Інституційні елементи конкурентоспроможності регіонів [Електронний ресурс]. Ефективна економіка. 2019. № 8. Електрон. журнал. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7524> (дата звернення: 09.01.2024).

ДОДАТКИ

Оцінка рівня значущості впливу окремих факторів на еколого-економічну конкурентоспроможність регіонів

Група факторів	Елементи впливу	Фактори	Ступінь впливу	Респонденти										середнє значення		
				1	2	3	4	5	6	7	8	9	10			
Управлінські	Економічні	Послідовість політики підтримки розвитку підприємства; розширення державно-приватного партнерства; інституційна гнучкість економічної політики; міцність інвестиційного середовища; рівень підтримки інноваційних програм; ефективна бюджетна політика	Істотний вплив	3	4	3	3	4	3	4	3	3	4	3	4	4,6
		Екологічні	Політика підтримки екологічного підприємства; дотримання адміністративного контролю екологічної безпеки	Істотний вплив	4	5	3	4	4	4	4	3	4	3	4	38
Функціональні	Економічні	Ефективність функцій економічного розвитку регіону	Істотний вплив	4	4	4	4	4	4	4	3	4	4	4	35	3,9
	Екологічні	Забезпечення екологічної безпеки регіону	Істотний вплив	4	4	4	4	4	4	4	4	3	4	4	37	4,1
Ресурсні (базові)	Економічні	Рівень розвитку промисловості; наявність кваліфікованої робочої сили; прагматичний потенціал населення і рівень культури підприємства	Помірний вплив	3	4	3	3	4	3	4	3	4	4	3	31	3,4
	Екологічні	Географічне положення і природно-кліматичні умови; наявність рекреаційних ресурсів; негативний вплив промисловості та життєдіяльності населення на екологічний стан регіону	Помірний вплив	3	4	3	3	4	3	4	3	4	3	3	30	3,3
Інфраструктурні	Економічні, екологічні	Базова інфраструктура; інноваційна інфраструктура; соціальна інфраструктура	Помірний вплив	3	4	3	3	4	3	4	3	4	4	3	31	3,4
	Економічні	Нормативно-правове середовище; інституційна система	Незначний вплив	2	3	1	2	1	2	1	2	2	1	2	16	1,8
Інституційні	Екологічні	Правове забезпечення екологічної діяльності	Незначний вплив	2	1	3	1	3	1	3	2	4	3	2	21	2,3

Джерело: розрахувала авторка

ДОДАТОК Б

Таблиця Б.1

**Розрахунок показників оцінки природно-ресурсних конкурентних
переваг регіонів України, середнє за 2018-2023 р.р.**

Регіони	Показники продуктивності ресурсів					Інтегральний показник
	Земельних, тис. грн./га	Мінеральних, грн.	Водних, тис. грн./куб.м	Лісових, грн.	Рекреацій-них, грн.	
м. Київ	3,12	206,5	236,3	8,6	0,26	0,768
Вінницький	3,65	102,4	362,9	7,2	0,04	0,576
Волинський	2,36	26,7	255,7	6,8	0,08	0,736
Дніпропетровський	3,12	312,5	568,7	3,6	0,06	0,652
Донецький	1,08	418,9	602,7	4,2	0,02	0,279
Житомирський	1,82	56,2	464,6	6,9	0,04	0,787
Закарпатський	2,64	48,9	182,9	4,8	0,12	0,624
Запорізький	3,26	210,5	494,8	5,8	0,06	0,762
Івано-Франківський	2,05	79,8	182,0	6,2	0,09	0,265
Київський	2,96	102,6	682,7	4,9	0,16	0,612
Кіровоградський	2,75	196,7	308,8	3,8	0,04	0,791
Луганський	1,64	364,8	456,6	3,6	0,06	0,273
Львівський	2,06	65,9	329,2	3,2	0,12	0,396
Миколаївський	3,66	78,6	272,8	2,8	0,09	0,805
Одеський	4,06	92,4	196,0	2,7	0,18	0,568
Полтавський	3,08	69,7	263,7	2,4	0,12	0,368
Рівненський	1,76	56,2	128,5	3,0	0,04	0,582
Сумський	3,02	68,9	295,7	2,6	0,04	0,665
Тернопільський	1,64	54,2	164,8	6,8	0,02	0,647
Харківський	2,78	210,7	328,9	7,4	0,10	0,356
Херсонський	4,02	102,4	189,7	5,9	0,08	0,869
Хмельницький	2,08	86,2	208,9	6,2	0,05	0,685
Черкаський	2,89	93,7	464,2	5,8	0,06	0,509
Чернівецький	1,76	46,8	265,7	6,9	0,05	0,678
Чернігівський	2,27	65,9	232,8	6,1	0,06	0,605
Україна	2,95	136,7	468,7	6,8	0,12	-

Джерело: розрахувала авторка

**Розрахунок показників оцінки інфраструктурних конкурентних переваг
регіонів України, середнє за 2018-2023 р.р.**

Регіони	Показники розвитку інфраструктури				Інтегральний показник
	Щільність транспортної мережі, км	Коефіцієнт Енгеля	Коефіцієнт розвинутості між-регіонального співробітництва	Інтегральний індекс динаміки розвитку інфраструктури	
м. Київ	2824	0,0389	0,263	0,768	1,062
Вінницький	9519	0,094	0,456	0,956	0,689
Волинський	6199	0,093	0,665	0,736	0,854
Дніпропетровський	9182	0,061	0,112	0,652	1,148
Донецький	8052	0,0389	0,358	0,279	0,926
Житомирський	8513	0,0935	0,452	0,787	1,112
Закарпатський	3330	0,058	0,583	0,624	1,217
Запорізький	6974	0,061	0,129	0,762	1,224
Івано-Франківський	4160	0,0785	0,205	0,265	1,564
Київський	8490	0,061	0,385	0,612	1,256
Кіровоградський	6545	0,084	0,216	0,791	1,108
Луганський	3632	0,0388	0,326	0,273	0,962
Львівський	8334	0,0769	0,518	0,396	1,354
Миколаївський	4831	0,060	0,214	0,805	1,608
Одеський	8232	0,061	0,716	0,568	1,418
Полтавський	8836	0,084	0,183	0,368	0,725
Рівненський	5056	0,0726	0,328	0,582	0,628
Сумський	7281	0,084	0,349	0,665	1,006
Тернопільський	5063	0,0935	0,165	0,647	1,254
Харківський	9551	0,060	0,328	0,356	0,846
Херсонський	4950	0,059	0,346	0,869	1,106
Хмельницький	7136	0,0935	0,164	0,685	1,214
Черкаський	6118	0,0728	0,189	0,509	0,854
Чернівецький	7680	0,085	0,306	0,678	1,164
Чернігівський	2869	0,0845	0,459	0,605	1,008
Україна	172402	0,799	0,376	0,768	-

Джерело: розрахувала авторка

Продовження ДОДАТКУ Б

Таблиця Б.3

**Розрахунок показників оцінки управлінських конкурентних переваг
регіонів України, середнє за 2018-2023 р.р.**

Регіони	Показники регіонального управління				Інтегральний показник
	Рівень виконання бюджетних зобов'язань	Наявність стратегічних планів та програм на регіональному рівні*	Коефіцієнт виконання регіональних економічних програм	Коефіцієнт виконання регіональних екологічних програм	
м. Київ	0,968	0,736	0,858	0,628	0,862
Вінницький	0,725	0,825	0,754	0,750	0,779
Волинський	0,826	0,638	0,625	0,584	0,682
Дніпропетровський	0,985	0,965	0,958	0,946	0,953
Донецький	0,568	0,426	0,689	0,325	0,463
Житомирський	0,728	0,569	0,453	0,426	0,563
Закарпатський	0,527	0,567	0,512	0,524	0,532
Запорізький	0,826	0,623	0,754	0,749	0,758
Івано-Франківський	0,568	0,255	0,234	0,312	0,329
Київський	0,928	0,856	0,928	0,906	0,915
Кіровоградський	0,424	0,215	0,208	0,149	0,218
Луганський	0,452	0,274	0,307	0,289	0,327
Львівський	0,832	0,538	0,518	0,492	0,674
Миколаївський	0,817	0,524	0,624	0,526	0,610
Одеський	0,972	1,0	1,12	1,195	1,118
Полтавський	0,455	0,356	0,254	0,325	0,374
Рівненський	0,374	0,524	0,081	0,116	0,226
Сумський	0,854	0,784	0,765	0,678	0,810
Тернопільський	0,670	0,588	0,492	0,526	0,631
Харківський	0,955	0,996	1,106	1,052	1,081
Херсонський	0,654	0,712	0,662	0,589	0,673
Хмельницький	0,626	0,698	0,424	0,510	0,613
Черкаський	0,754	0,732	0,514	0,563	0,726
Чернівецький	0,458	0,245	0,305	0,297	0,312
Чернігівський	0,785	0,589	0,593	0,610	0,605

Джерело: розрахувала авторка

* - розрахунок показника здійснювався відносно стратегічного плану розвитку Одеського регіону, у складі якого найбільша кількість програм стратегічного розвитку (84 програми на 3 – 5 років).

Розрахунок показників оцінки інвестиційно-підприємницьких конкурентних переваг регіонів України, середнє за 2018-2023 р.р.

Регіони	Показники інвестиційного та підприємницького розвитку				Інтегральний показник
	Якість інвестиційних проектів, балів*	Коефіцієнт освоєння інвестицій	Середня тривалість інвестиційного циклу, років	Наявність проектів державно-приватного партнерства**	
м. Київ	0	1,007	1,8	1	1,006
Вінницький	0	0,862	2,5	1	0,829
Волинський	7	0,464	3,4	0	0,438
Дніпропетровський	2	0,921	3,5	1	0,969
Донецький	1	0,758	2,8	1	0,851
Житомирський	2	0,819	4,0	1	0,723
Закарпатський	0	1,121	2,7	1	1,114
Запорізький	3	0,903	2,9	1	0,836
Івано-Франківський	5	0,477	3,8	0	0,458
Київський	1	1,205	2,0	1	1,214
Кіровоградський	4	0,586	3,8	0	0,528
Луганський	3	0,756	3,7	0	0,726
Львівський	3	0,663	4,0	1	0,636
Миколаївський	2	0,784	4,2	1	0,815
Одеський	0	1,118	2,4	1	1,128
Полтавський	6	0,628	3,8	0	0,561
Рівненський	7	0,510	4,2	0	0,429
Сумський	8	0,328	4,5	0	0,386
Тернопільський	8	0,556	3,8	0	0,419
Харківський	1	1,103	2,5	1	1,106
Херсонський	2	0,868	2,3	1	0,856
Хмельницький	6	0,459	4,0	0	0,413
Черкаський	5	0,605	3,4	0	0,612
Чернівецький	4	0,494	4,2	0	0,458
Чернігівський	4	0,624	4,4	1	0,648

Джерело: розрахувала авторка

* - розрахунок здійснено за 10-бальною шкалою – 0 – найвище значення, 10 – найнижче

** - 1 – у разі наявності проектів державно-приватного партнерства, 0 – за умови відсутності.

Продовження ДОДАТКУ Б

Таблиця Б.5

**Розрахунок показників оцінки екологічних конкурентних переваг
регіонів України, середнє за 2018-2023 р.р.**

Регіони	Показники		Інтегральний показник
	індекс навантаження на навколишнє природне середовище	індекс антропогенного навантаження на водні ресурси	
м. Київ	0,243	0,728	0,423
Вінницький	0,493	0,10	0,301
Волинський	0,871	0,82	0,862
Дніпропетровський	0,137	0,460	0,315
Донецький	0,449	0,165	0,249
Житомирський	0,643	0,620	0,628
Закарпатський	0,72	0,77	0,756
Запорізький	0,350	1,1	0,624
Івано-Франківський	1,20	0,32	0,712
Київський	0,516	0,420	0,556
Кіровоградський	0,59	0,44	0,519
Луганський	0,291	0,36	0,326
Львівський	0,535	0,217	0,392
Миколаївський	0,525	0,504	0,528
Одеський	0,62	0,672	0,619
Полтавський	0,489	0,52	0,456
Рівненський	0,82	0,81	0,788
Сумський	0,306	0,71	0,542
Тернопільський	1,67	0,024	0,812
Харківський	1,11	0,07	0,526
Херсонський	0,62	0,68	0,703
Хмельницький	0,96	0,06	0,526
Черкаський	0,556	0,64	0,635
Чернівецький	0,72	0,38	0,611
Чернігівський	0,476	0,51	0,459
Україна	0,576	0,312	-

Джерело: розрахувала авторка

ДОДАТОК В

Таблиця В.1

Результати дисперсійного аналізу впливу $\Delta\Delta x_2$ на $\Delta\Delta y_2$

	df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	1	1,700286	1,700286	112,0006	4,18E-07
Залишок	11	0,166991	0,015181		
Разом:	12	1,867278			

Джерело: розрахувала авторка за допомогою пакету MS Excel

Таблиця В.2

Основні результати лінійної регресії впливу $\Delta\Delta x_2$ на $\Delta\Delta y_2$

	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t-статистика	P-Значення
Y- перетин	-0,03265	0,034176	-0,95531	0,359945
$\Delta\Delta x_1$	0,00558	0,000527	10,58303	4,18E-07

Джерело: розрахувала авторка за допомогою пакету MS Excel

Таблиця В.3

Дані регресійної статистики впливу $\Delta\Delta x_3$ на $\Delta\Delta y_3$

Кількість спостережень	Множинний R	Коефіцієнт детермінації: R-квадрат	Нормований R-квадрат	Стандартна похибка
12	0,973666	0,948025	0,842828	0,080516

Джерело: розрахувала авторка за допомогою пакету MS Excel

Таблиця В.4

Результати дисперсійного аналізу впливу $\Delta\Delta x_3$ на $\Delta\Delta y_3$

	df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	2	1,18249	0,591245	91,20069	1,06E-06
Залишок	10	0,064829	0,006483		
Разом:	12	1,247319			

Джерело: розрахувала авторка за допомогою пакету MS Excel

Таблиця В.5

Основні результати лінійної регресії впливу $\Delta\Delta x_3$ на $\Delta\Delta y_3$

	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t-статистика	P-Значення
Y- перетин	0	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д
$\Delta\Delta x_1$	0,005351	0,000397	13,48997	9,65E-08
1-р	-0,00485	0,017175	-0,28221	0,783541

Продовження ДОДАТКУ В

Таблиця В.6

Результати дисперсійного аналізу впливу Δx_1 на Δy_1

	df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	1	0,60219	0,60219	64,83113	3,52E-06
Залишок	12	0,111463	0,009289		
Разом:	13	0,713653			

Джерело: розрахувала авторка за допомогою пакету MS Excel

Таблиця В.7

Основні результати лінійної регресії впливу Δx_1 на Δy_1

	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t-статистика	P-Значення
Y- перетин	0	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д
Δx_1	460,825	0,016298	13,40741	3,69E-08
1-p	116,9	0,61555	-1,09324	0,29765

Джерело: розрахувала авторка за допомогою пакету MS Excel

Таблиця В.8

Матриця парних коефіцієнтів кореляції

	Δy_1	Δy_2	Δy_3	Δx_1
Δy_1	1			
Δy_2	-0,22437	1		
Δy_3	-0,00479	0,339861	1	
Δx_1	0,065235	0,026718	-0,07701	1

Джерело: розрахувала авторка за допомогою пакету MS Excel

Таблиця В.9

Основні результати лінійної регресії впливу Δx_1 на Δy_1

	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t-статистика	P-Значення
Y- перетин	0	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д
Δx_1	248,41236	0,021468	13,40741	4,73E-07
1-p	54,2014	0,42633	-1,07352	0,28938

Джерело: розрахувала авторка за допомогою пакету MS Excel

Продовження ДОДАТКУ В

Таблиця В.10

Дані регресійної статистики впливу Δx_1 на Δy_1

Кількість спостережень	Множинний R	Коефіцієнт детермінації: R-квадрат	Нормований R-квадрат	Стандартна похибка
13	0,807299	0,651731	0,529161	1224,377

Джерело: розрахувала авторка за допомогою пакету MS Excel

Таблиця В.11

Результати дисперсійного аналізу впливу Δx_1 на Δy_1

	df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	2	30858665	15429333	10,29239871	0,003737
Залишок	11	16490098	1499100		
Разом:	13	47348763			

Джерело: розрахувала авторка за допомогою пакету MS Excel

Таблиця В.12

Основні результати лінійної регресії впливу Δx_1 на Δy_1

	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t-статистика	P-Значення
Y- перетин	0	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д
Δx_1	1282,087	392,2599	3,268464	0,007485573
1-p	190,3704	337,5094	0,564045	0,584040466

Джерело: розрахувала авторка за допомогою пакету MS Excel

Таблиця В.13

Матриця парних коефіцієнтів кореляції

	Δy_1	Δz_1	Δz_2
Δy_1	1		
Δz_1	0,308192	1	
Δz_2	0,269436	0,813931	1

Джерело: розрахувала авторка за допомогою пакету MS Excel

Таблиця В.14

Матриця парних коефіцієнтів кореляції

	Δy_1	Δx_1	Δz_1	Δz_2
Δy_1	1			
Δx_1	-0,02538	1		
Δz_1	0,497747	0,13425	1	
Δz_2	0,435861	0,123208	0,376071	1

Джерело: розрахувала авторка за допомогою пакету MS Excel

Наукове видання

Н. О. Андрусяк

**ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ
РЕГІОНІВ: НАЦІОНАЛЬНИЙ І МІЖНАРОДНИЙ ВИБІР**

Видається в авторській редакції

Підписано до друку 13.08.2024. Формат 60x84/16.
Папір офсет. Друк цифров. Ум. друк. арк. 17,50.
Тираж 300 пр. Зам. № 830 (1406)

Видавець і виготівник «Сочінський М. М.»
20300, м. Умань, вул. Тищика, 18/19
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2521 від 08.06.2006.
тел. (093) 117-08-86, (067) 104-64-88
vizavi-print.jimdo.com
e-mail: vizavi008@gmail.com